Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

OTTO JONASEN

TRE TÅRNE

og andre fortællinger fra Svendborg

SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM

TRE TÅRNE

og andre
historier fra Svendborg

G 5 - 1022.

OTTO JONASEN

TRE TÅRNE

og andre historier fra Svendborg

Svendborg & Omegns Museum 2000

Tryk: Midtfyns Bogtryk ApS, 5750 Ringe. Tlf. 62 62 22 77. Fax 62 62 22 73.

Bogen er sat med New Century Schoolbook.

ISSN 0106-2220
ISBN 87-87769 55 7

Udsnit af kort, hvortil Kort- og Matrikelstyrelsen har ophavsret, er gengivet i henhold til tilladelse A 404/85.

Lay-out og tilrettelæggelse: Troels Mark Pedersen i samarbejde med redaktøren.

Af samme forfatter:
Slægtsbogen »Vor baggrund«, 1972 sammen med Valdemar Jonasen
»Fattiggården, træk af fattigforsorgens historie i Svendborg«, 1976 sammen med Henrik M. Jansen
»Pjentemølleren og hans dagbog«, 1978
»Gamle huse i Assens«, 1981
»Gamle huse i Svendborg«, 1983
»Købstadliv i enevældens barndom«, 1985
»Drejø – øen midt i verden«, 1989.

Museet skal rette en hjertelig tak til følgende for økonomisk støtte til produktionen af denne bog:
Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond.
Velux Fonden af 1981.
Generalkonsul Einar Høyvalds Fond.

Tak til Anne Blohm og Peder Blommegård.

Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum nr. 42.
Redaktør: Per O. Thomsen.

Motivet på omslaget:
»Udsigt fra Ørkil«, 1874. Maleri af Helmuth E. E. D. Dirckinck, friherre af Holmfeld (1835-1912).
Har lavet flere malerier med motiver fra egnen ved Svendborg Sund, for hvilke han bl.a. modtog kunstpriser.
Slog sig senere ned i Seattle i USA, hvor han døde.
Til venstre Øverste og Nederste møller, til højre Graaes Mølle. Originalbilledet i Svendborg & Omegns Museum.

Forsiden desuden: Svendborg bys segl 1524.

Bagsiden desuden: Bogens forfatter, Otto Jonasen.

Indhold

Forord 7

Tre tårne 8

Ovinehøj – og andet 12

Møller i Svendborg købstad – en historisk oversigt 14

Endnu en gang Pjentemølleren – samt nogle andre 34

Nicolaus Helvaderus og Svendborg 39

Svendborg nord »Uden for Møllergades Port« 43

Præsteboliger i Sct. Nicolai sogn 48

Også dengang! 51

Historie i en regnskabsbog
– om en svendborger fra Christian den Femtes dage:
Jacob Jensen Samsing (1640-1709) – hattemager og procurator 53

»Så – til søs!«
Svendborg-skibet »Johanne Dorothea Quist«s havari i Kanalen 1801 .. 62

Forord

Det er med stor fornøjelse, at Svendborg og Omegns Museum kan præsentere endnu en bog, hvor forfatteren er Svendborg bys lokalhistoriker par excellence Otto Jonasen.

Idéen til bogen er opstået helt naturligt, fordi forfatteren har »tjent« museet i mere end 25 år, og han den 3. august 2001 fylder 90 år.

Siden 1974 har Otto Jonasen på frivillig basis hjulpet museet med mange forskellige opgaver. Således har både vi og vores besøgende nydt godt af hans udtalte evner som formidler, når han enten førte an på byvandringer eller ved omvisninger på Viebæltegård og her øste af sin enorme lokalhistoriske viden. Hans viden om byens nyere historie er nærmest legendarisk og er opnået gennem detaljerede studier af primære kilder, dvs. gennemlæsning og »oversættelse« af f.eks. håndskrevne rådstueprotokoller, dagbøger og breve. Han gør det, fordi han kan lide det, men også for at andre kan få glæde af det. Derfor er det ikke overraskende, at han har omsat sin viden i både bøger og artikler med lokalhistoriske emner. Og det er derfor heller ikke uden grund, at han ofte efterspørges i forbindelse med oplysninger om byens matrikler, om vejnavne eller om idéer til navne på nye boligkvarterer.

Selvom de senere års svigtende syn i nogen grad har sat en stopper for studierne og de meget udadvendte aktiviteter, har vi dog stadig kunnet nyde godt af Jonas' viden på museet. Et trafikuheld i sommeren 2000 har imidlertid sat Otto Jonasens historiske aktiviteter i stå for en længere periode, men vi håber snart igen at få ham at se.

Bogen består af 10 kapitler om emner fra Svendborgs nyere historie. De har tidligere været trykt som enkeltartikler i museets årbøger, men er her udvalgt og samlet i samarbejde med forfatteren.

Kapitlerne er gode eksempler på den store viden, Otto Jonasen er i besiddelse af, og viser hans lyst til at formidle den videre. Og så er de hver for sig spændende, afsluttede Svendborg-historier.

God fornøjelse med læsningen.

Svendborg og Omegns Museum, oktober 2000

PER O. THOMSEN, museumsinspektør

Tre tårne

Svendborgs byvåben viser tre tårne. Det har givet anledning til spekulation over, hvor megen symbolik det indebærer. At det betyder en borg anses for en selvfølge. Sligt ses jo også andetsteds. Men mon det også hentyder til, at borgen (byen) har haft netop tre tårne, og hvilke tre? Ingen er i tvivl om, at det ene er Skattertårnet, som stod nede ved sundet. Det har der nemlig stået en rest af så længe, at det er officielt dokumenteret. Men de to andre? Er det Sct. Nicolai kirkes tårn og så Vor Frues – eller måske den borg, som man i århundreder har ment, der stod på banken før Vor Frue kirke? Endnu hos Johannes Olsen, der skrev svendborghistorie i 1919, drages den mulighed ind i diskussionen. Men behøver der overhovedet at være en sådan baggrund for motivet? Den, der har fremstillet byens segl, kan jo også være ledet af rent æstetiske motiver: tretallets fuldkommenhed – eller måske blot inspireret af noget, andre har lavet. Også København har tre tårne i sit segl. For resten har Svendborgs ældste kendte segl kun to tårne med en mur imellem, både mur og tårne forsynet med skydeskår (Lübeck 1382), men altså ubetinget et borgsymbol.

Skattertårnet ved man noget om. Det blev formentlig revet ned under den svenske besættelse 1658-60. Dets rolle som forsvarstårn under Grevens

Svendborg bys ældste segl. Fra et brev fra 1362. Lübeck.

Svendborg bys segl, 1524.

Fejde er der skrevet og talt en del om, med sandsynligheds præg, selv om det mest er i form af historisk roman. Den ældste dokumentation af dets – tidligere – bestående findes i Peter H. Resens »Atlas Danicus« fra 1667, hvor et kort over Svendborg viser »Gammel Muur af et Taarn, som har været brugt at lægge Stycker paa«. Muren har stået der endnu i 1685, da sognepræsten for Sct. Nicolai menighed, Hans Hellevad (sønnesøn af den kendte Nicolai Helvaderus), ansøgte og fik af rådet bevilling til at »nytte det Stykke Muur, der staaer igien af Byens Taarn« til derpå at lægge to spær og bygge et læhus til hans urtegårdsmand, mod en årlig leje af 4 sk. (Bevilget på præstens levetid). Tårnets plads kan ses af Resens kort. En mere præcis placering omtales senere. Arealet deromkring – Kullinggade 21-29 og Skattergades nordside fra Kullinggade og op til nr. 21 – kaldes i slutningen af 1600-tallet »Taarnpladsen« og lå dels »øde«, dels ubebygget. Den tilhørte og solgtes efterhånden til forskellige borgere af arvingerne efter Cathrine Nissen, der var enke efter Niels Lauridsen Oldemorstoft, borgmester 1660-69. Han var i øvrigt ejer af Nielstrup. I 1981 fandtes – ved omlægning af kloakledning – i Ribers have et stort kampestensfundament, som fik nogle til at formode, at det var tårnets grund, men det bestemtes

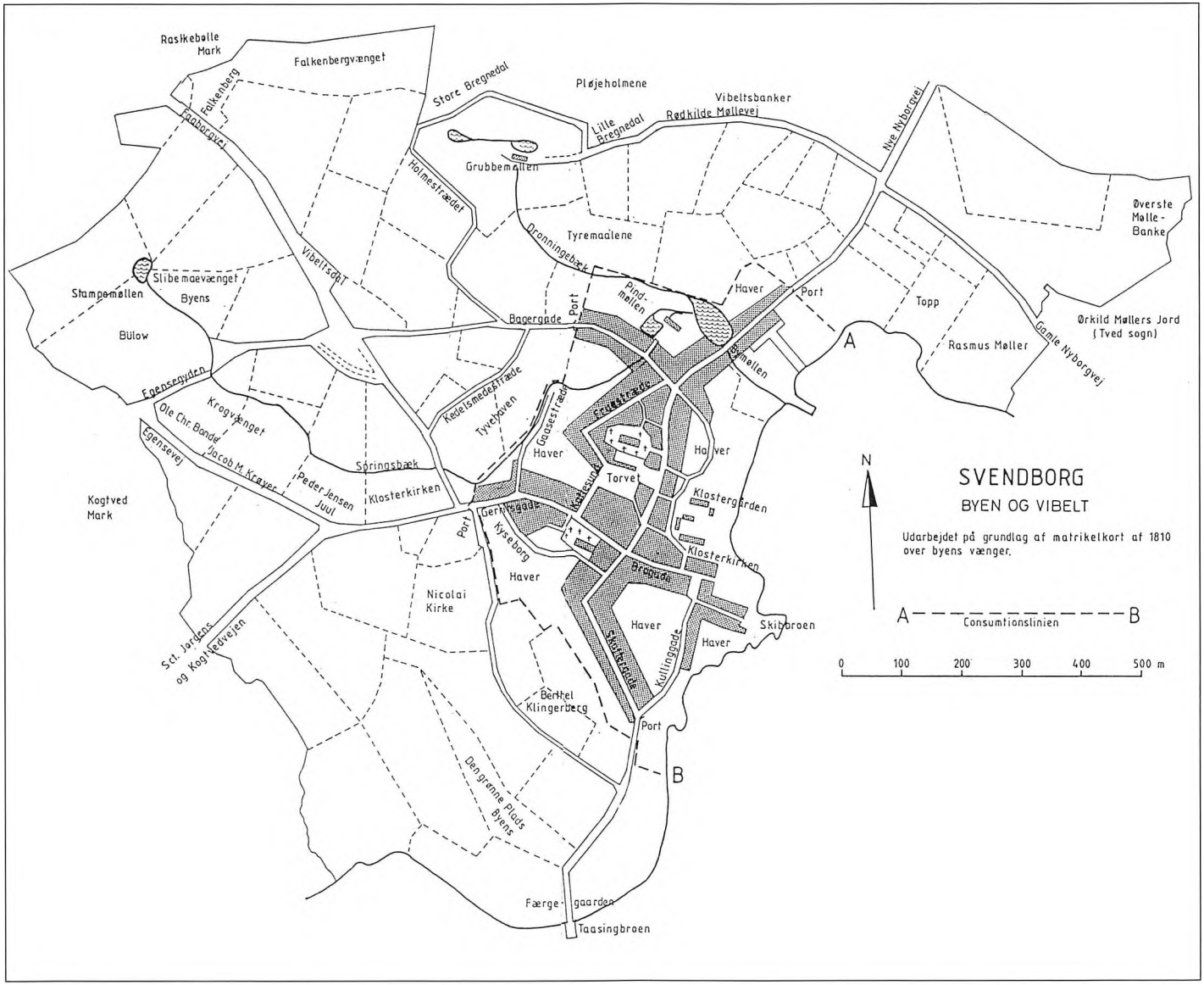

Fra et sted i Gåsestræde (nu i fortovet foran Unibank) ledtes i gammel tid, gennem borede huller i en plankesætning, vand fra Springsbækken ned ad Gerritsgade i åbne render. Herfra gik en gren af strømmen mellem to huse ud i Badstuestræde, over (eller under) Kyseborgstræde, så i en dyb gravet rende langs strædets østside over mod Valdemarsgade, hvor den rundede pynten, mod øst gennem Gravvænget, under Skattergade og ud i »Mudderhullet«. Selv om bækken for længst er rørlagt, kan man erkende bækdalen i terrænet mellem haverne til Skattergade og Valdemarsgade.

Kyseborgstræde
Langgade
Kyseborgstræde
Valdemarsgade
Kotsgade
Kotsgade
Kot

et Stykke blev opgravet, da det andet gik ind under Karetmager Kiertmanns Baghuus og Politibetient Lohses Baghuus, kunne ikke sees, hvor stoer den har været. Men jeg brækket endeel store Kampesteen op, som var sammenmuret med Kalk, og i Bunden var et Gulv af de stoere Kirkesteen lagt i Gruus saa lige og Jevnt, som det nylig var lagt. Hele Grunden var belagt af de saakaldte Kattepander i Brokker og Muurstensbrokker, som viser en volsom Ødelæggelse, og tillige fandtes derfra en Rende til Dammet af Kattepander, toe lagt sammen med den spidse Ende stukken ind i den stoere, lagt i Leer... Under Hiørnet af Lohses Huus mod Haven er endnu noget af Grunden muret i Kalk«. Og der under de to baghuse – Bagergade 18 og 20 – ligger så endnu fundamentet af det tredje tårn.

Morten Jørgensen var ikke i tvivl om fundamentets oprindelse. Ikke alene fra sagnet i folkemunde, men også fra skriftlig kilde vidste han, at »denne Kiøbstæd i de ældste Tider Aar 1247 har været befæstet fra Stranden, Mølledammen og Byens Bek lige til Gieritzport, udviser tydelig de Levninger af Volde, som endnu sees« (Jonge). Mølleren tilføjer: »hvoraf endnu findes et stykke af Graven i Tyvehaugen, og et langt Stykke af Graven i det derefter kaldte Gravvænge.« Han har også set resterne af Skattertårnet: »I min Tid stod Grunden af det saakaldte Schachtertaarn strax ved Stranden paa den af H. J. Baagøe eyende Tømmerplas, tæt inden for Gaden ved Vandløbet i Baagøes Have«. Baagøes firma blev siden til Baagøe og Riber, og tårnfundamentet ligger nu velbevaret under »Ribers Villa« i Kullinggade.

Også »det andet tårn« giver mølleren besked om, mere præcis end Begtrup: »Et lignende Taarn har ligget på Pynten i N. E. Brandts Vænge ved Jørgen Graaes Have, hvor nu er en vandkumme, hvor da Kiøbmand... for endeel Aar siden, da han lod den sette, fandt Grunden af en fiirkantet Grundmuret Bygning af de saakaldte stoere Kirkesteen«.

N. E. Brandts vænge var det, som tidligere havde tilhørt Bertel Klingenberg. Ejendommeligt nok nævner mølleren ikke Klingenberg i denne sammenhæng, men lader pladsen stå åben for navnet. Klingenberg var Morten Jørgensens svigerfar, og han burde have vidst, at det var ham, der havde gjort dette fund. Den præcise placering af fundamentet: På en stejl pynt ved Jørgen Graaes have, gør det muligt at bestemme stedet.

Da forældre og lærere ved Ida Holsts Skole for nogle år siden arbejdede sammen for at udbygge legepladsen i skolegården og gravede for at placere nogle gyngestativer, stødte de i en lille meters dybde under jordens overflade på et fundament af sten. Ved at iagttage et svendborgkort fra o. 1900 med de indtegnede højdekurver kan man konstatere, at »pynten« lå netop på dette sted, så her har vi, fri for enhver tvivl, fundamentet af »det andet tårn«.

Altså kan det fastslås, at Svendborg var en »ægte tretårnet« borg. Og Morten Pindmøller er det vidne, der har set alle tre fundamenter.

Utrykte kilder

Rådstueprotokol for Svendborg 1685.
Morten Jørgensens dagbøger.

Litteratur

Joachim Begtrup: Beskrivelse over Svendborg Kjøbstæd, 1823.
Nicolai Jonge: Kongeriget Danmarks Choraphiske Beskrivelse, 1777.
Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie, 1919.

Noter

»Øde« kaldes en grund, som har været bebygget, men er lagt øde under svenskekrigen – skæbnen for hver tredje ejendom i Svendborg.

»Vænger«, således betegnedes i Svendborg de arealer af »Vibælt«, som byen gennem tiderne havde solgt som privat ejendom til en del borgere – til forskel fra markjorderne, der ejedes og dyrkedes i fællesskab.

»Kattepander«, egentlig tagpander, en slags tagsten, smallere i den ene ende, så de kunne skydes sammen, måske de såkaldte »bæverhaler«.

»Store kirkesten« – munkesten.

Morten Jørgensen 1772-1845. Møller i »Pindmøllen«, senere »Pjentemøllen«. Hans dagbøger er en rig kilde til hans samtids historie.

Ovinehøj – og andet

Kammerjunker Julius von Moltke, Ridder af Dannebrog, var by- og herredsskriver i Svendborg, fra o. 1830 tillige byfoged. Han boede i Brogade i et hus, der stod, hvor nu banen går.

Moltke skaffede sig et »lyststed« – fritidshus. Det lå i Sørup sogn lige op til sogneskellet. Egentlig var det et fæstehus under baroniet Lehn, men en så fornem herre kunne jo ikke kaldes fæstehusmand, så nu blev det til »Kammerjunkerens Leiehus«. Det var et lille hus på kun fem fag, men det lå på et sted med en enestående udsigt over Store Bregnedal til by, havn, sund og øer. Huset kaldtes da også »Belvederehus«. I 1826 beværtede kammerjunkeren her kronprinsparret Christian (senere d. VIII) og Caroline Amalie, da de besøgte Svendborg. I Moltkes tid blev huset bygget om fra fem fag til de tolv fag med tre skorstene, som det står den dag i dag: Belvedere 68, matr. nr. 60b af Sørup.

Og Moltke havde en datter med det sjældne navn *Ovine*.

At han opkaldte huset på det høje sted efter sin datter var vel naturligt og i alt fald tidssvarende. Her har vi altså *»Ovinehøj«*.

Dette navn tog svendborgerne til deres hjerte, og det har forlængst overlevet det faktum. at man har glemt, at det var husets navn, og opfattet det som navn på en lokalitet, toppen af Bregnebakken, »oppe på Ovinehøj«. Officielt hed huset længe endnu »Belvederehus« – nævnt sådan i 1843 i den næste fæsters tid (Christen Niel-

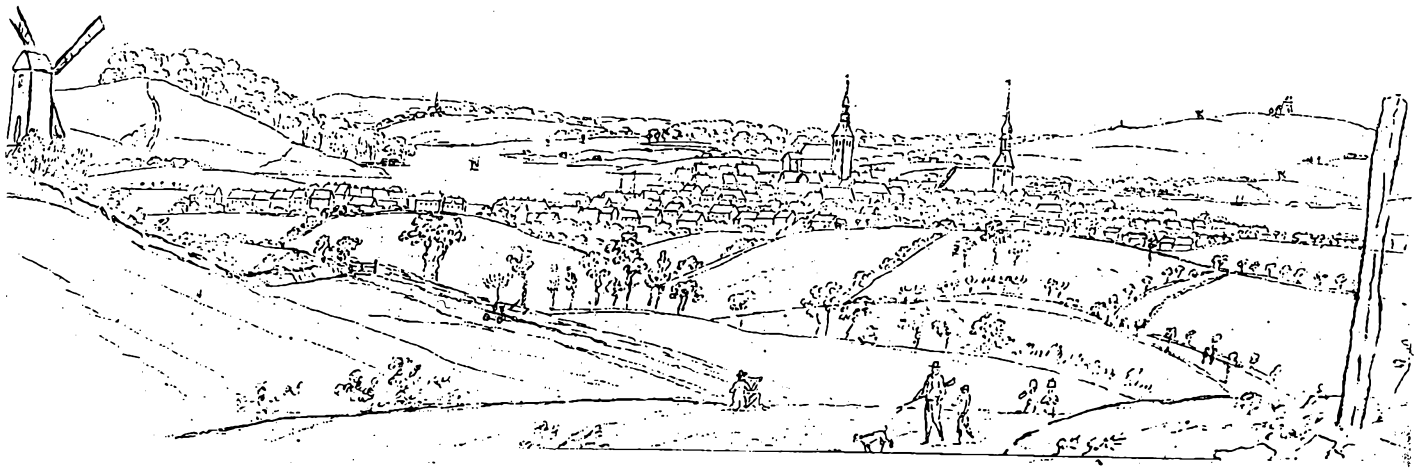

Udsigt fra Galgebakken. Efter blyantskitse af Søren Læssøe Lange, 1800. Tegneren har siddet (stået) på bakkens top, men skitseret sig selv siddende lige neden for stien. Til venstre ses byens første vejrmølle, en stubmølle fra 1788 lidt øst for Bregnedalsstien. Længst til højre ses en stor stolpe mellem noget, der ligner rester af et fundament. Mon ikke det skulle være en ruin af galgen?

sen) – og antagelig har huset så givet navn til denne ende af den lange Pasopvej: Belvedere.

Fra Ovinehøj fører en sti langs sogneskellet hen forbi Galgebakken til »Falkenbjerg«, som var en gård i Vestergade, den yderste ved grænsen til Sørup, nu Vestergade 66. Fra stien går terrænet stejlt ned. Dette areal indeholder Enemærket og skråner videre helt ned til Maegårdsvænget og Læhegnet. Falkenbjergvænget har naturligvis tilhørt gården Falkenbjerg. Et vænge var i det gamle Svendborg betegnelsen for et stykke jord af Vibelt, som byen havde solgt til en borger. I Falkenbjerg boede i 1787 Rasmus Hansen Falkenbierg. Om han har lagt navn til gården – eller omvendt – er uklart.

Galgebakken: I gammel tid stod byens galge på Torvet. Omkring år 1700 har man fundet det for uæstetisk og flyttet galgen uden for byen til den højeste bakke i nærheden. Det har nok voldt noget besvær. Herom er intet skriftligt bevaret, så man må nøjes med at ræsonnere og konkludere. Bakkens top, det klassiske galgested, ligger i Sørup sogn, bakken hed i middelalderen Struebjerg, og Sørup – eller baroniet Lehn, som ejede jorden – har nok frabedt sig at lægge plads til Svendborgs galge. Hvad gør man så? Finder det sted på bakken, der ligger højest på Svendborg jord og sætter galgen lige op til skellet. Så er det for at komme til galgestedet, at folk har trampet en sti langs med sogneskellet fra Falkenbjerg forbi galgen hen til Bregnebakken. Denne sti har i nyere tid fået navnet Ovinehøjstien.

Og op gennem Store Bregnedal langs med skellet til Falkenbjergvænget er der anlagt en stejl sti, delvis udbygget med trapper. Den fører altså fra byen op til Ovinehøj og kaldes Galgebakkestien. Burde disse to stier ikke bytte navn?

Lille Bregnedal var et stort hul i Grubbemøllevænget. Det blev fyldt op og planeret i 1805, da Bregnedalsstien blev udbygget til den nederste del af Bregnedalsvej fra Dronningholmsvej og opefter.

P.S.
Gamle svendborgere har fortalt mig – da jeg var meget yngre – at de erindrede Ovinehøj som sommerrestaurant med kulørte lamper i haven. Men intet sådant har kunnet dokumenteres. I hvert fald er ingen af ejerne omkring århundredskiftet officielt betegnet som restauratør. Så mon ikke det skyldes en nostalgisk erindringsforskydning. Ved andre noget om det, hører jeg gerne nyt – om det gamle.

Møller i Svendborg købstad – en historisk oversigt

Indledning

Den historiker, som vil gøre andre delagtige i sin forsknings resultater, møder to faldgruber, det er let at dumpe i: 1. At udgive resultater af konklusioner på lige fod med forskningsresultater. Konklusioner kan vise sig at være »kortslutninger«. Her kunne et lille »antagelig« tage brodden af en eventuel fejlslutning, måske forebygge dump nr. 2. Ukritisk at gengive, hvad tidligere kilder har skrevet eller sagt. Så ville et »angivelig« være på sin plads.

Et typisk »dårligt« eksempel er Helvaderus, som i 1612 skænkede Svendborg beretningen om den borg, der skulle have stået på Vor Frue kirkebakke fra Svend Tveskægs til Valdemar Sejrs tid. Denne myte har været brugt som kilde gang på gang helt ind i vort århundrede. Først i den seneste snes år er der for alvor blevet sat spørgsmålstegn ved den historie.

Det var en lang række fejlslutninger vedrørende Svendborgs møllers historie, der provokerede mig til ved denne artikel at sætte tingene på plads. Når der i det følgende findes afvigelser fra beretningerne i de anførte trykte kilder, så er forklaringen her. Alle citater er angivet bogstavret.

Bymøllen

Bymøllen var den første vandmølle i Svendborg. Dens oprindelse fortaber sig i den uskrevne historie. Naturvi-

Bymøllen. Tegning i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

denskabelige undersøgelser har påvist, at mølledammen skabtes ved opstemning i 2. halvdel af 1000-tallet, hvad der vidner om, at et bysamfund er ved at udvikle sig på den tid. Møllen har i århundreder været kaldt »Kongens Bymølle«. I 1419 omtales »Kronens Mølledam«, da Erik af Pommern overlader byen engarealerne på begge sider af Møllebækken »langs op og ned til Kronens Mølledam«. Kongen havde selvfølgelig en fæster til at drive møllen. Senere kom der et mellemled, en herremand, der som kongens lensmand forvaltede de kongelige ejendomme.

I 1503 fastslår en dom ved rettertinget, at Bymøllen »havde været mølle af Arilds tid«. 1563 noteres, at kronen ejer Bymøllen, og en fæster svarer indfæstning: 40 daler. 1588 omtaler biskop Jacob Madsen den som en mølle med 1 kværn. Samme år er jordebogsafgiften 1 læst mel og 2 mark. 1680 omtales den som byens største mølle, og den svarer landgilde til Odense hospital. 1690: Mølleskyld 12 tdr. hartkorn.

Møllerens status som kronens fæster gav anledning til nogle sammenstød med den lokale øvrighed. Selv om møllen lå »inden Byens Fri-

hed«, mente han sig ikke forpligtet til at svare afgifter til byen. Han svarede sine afgifter gennem amtsstuen. Til gengæld nægtede byen ham almindeligt borgerskab: Ret til at drive borgerlig næring, altså handel f.eks. med mel, brød og øl. Ligeledes fik han ikke del i byens markjorder eller græsningsrettigheder.

Striden brød ud i lys lue, da konsumtionen blev indført, og en meget emsig konsumtionsforvalter, Laurids Jørgensen, kom til magten i 1673. I 1676 sidder møller Christen Nielsens enke, Dorthe, som fæster, og hende falder Laurids Jørgensen over i al sin magt og vælde. Hans betjente har opsnuset, at Dorthe har alt for mange tønder godt øl i sin kælder. De tæller tønder og måler mængden af mask fra brygningen og hævder, det er langt mere end svarende til den mængde malt, hun har anmeldt. Desuden hævdes det, at hun har solgt både øl, brød og brændevin. Hendes sag føres af Mads Troelsen, som boede i klosteret – trods konsumtionsforvalterens protester (Mads viser ikke på stemplede papirer, at han har ret til at fremføre sig som prokurator). Men borgmester og råd afviser Laurids Jørgensens protester, og Mads påviser, at det mel og den malt, Dorthe har brugt – ud over de anmeldte kvanta – det er varer, hun har »toldet« fra sine møllekunder, og som de har betalt afgiften af. Sagen blev udsat et par gange og endte med, at Dorthe blev frikendt. Derimod blev hun dømt, fordi hun havde et par høveder, der ikke var anmeldt. De var »lejet i foder« hos Pindmølleren. De blev konfiskeret.

Endnu en gang er konsumtionsforvalteren ude efter bymølleren. Det er

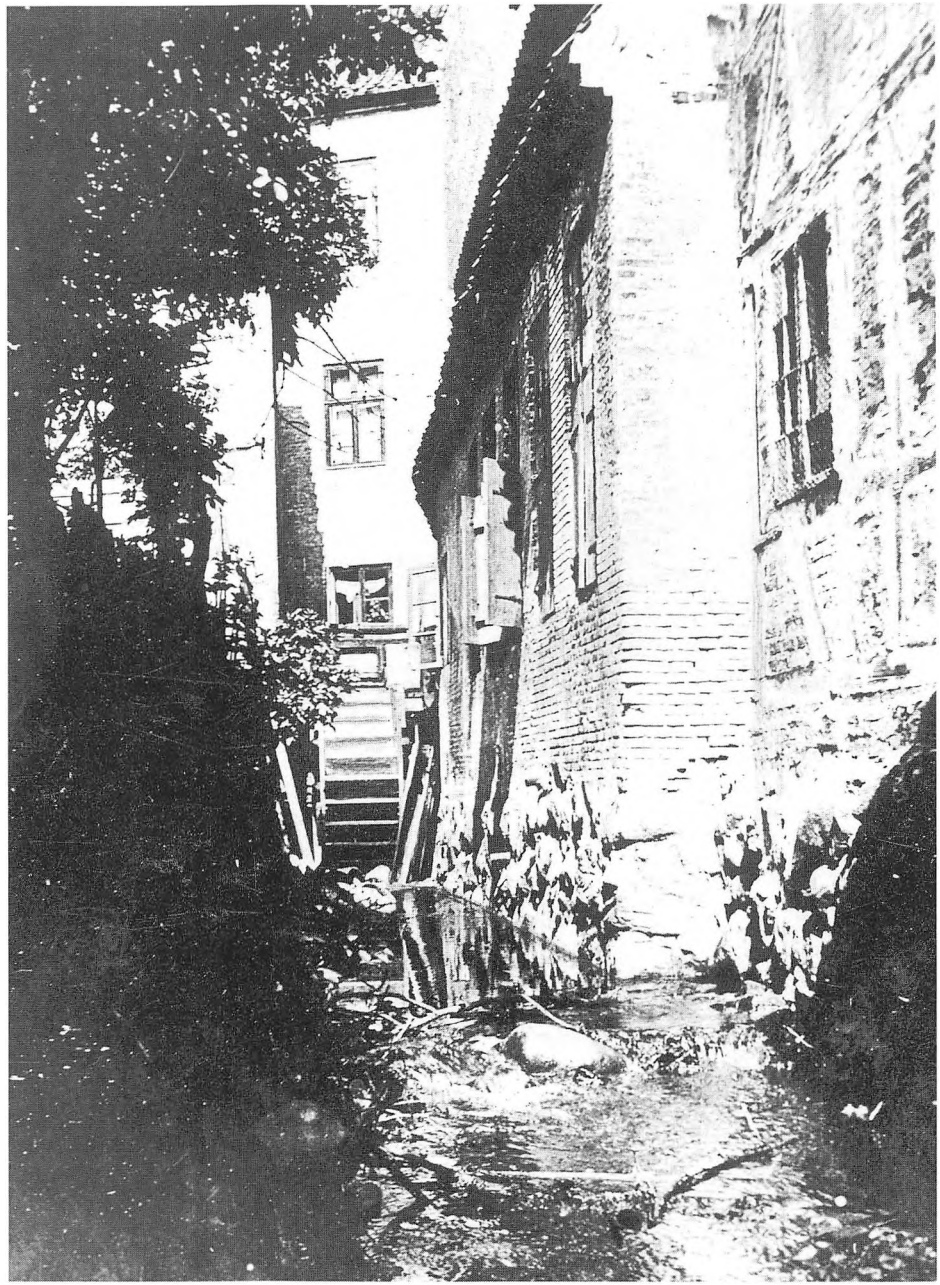

Bymøllens hjul. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

i 1679. Fæsteren hedder nu Christoffer Rasmussen – (gift med enken?). Han lader sig ikke gå på, men indhenter stiftamtmandens erklæring, som klart sætter bymøllerens status på plads: Bymølleren er kongens forpagter og skal ikke yde noget til byen, men betaler sine afgifter til amtsstuen. Følgelig må han heller ikke drive nogen borgerlig næring og heller ikke have andel i byens markjorder eller græsningsrettigheder. Konsumtionsforvalteren får ordre til at holde sig fra bymøllen med sine fordringer. Denne erklæring blev læst og påskrevet, og et tingsvidne (skriftlig kopi) tilstillet fogden Peder Jensen i klosteret, som havde formidlet henvendelsen til stiftamtmanden.

Ved grund- og bygningstaxationen i 1682 blev bymøllens bygninger takseret til 60 rdl., grunden til 10 rdl.

I 1761 ved den første brandtaxation takseres bygningerne til 410 rdl.

På den tid står konferensråd Poul Abraham Lehn på Hvidkilde som indehaver. 1870 sælger baron Rosenørn Lehn møllen til købmand J. Fog. Da hører til møllen 8 rdl. grund i byens markjorder.

1870 bliver den gamle bindingsværksmøllegård nedrevet, og et nyt to-etagers hus opført. Det står der endnu: Møllergade 62. Vandhjulene blev solgt, og der blev indført dampkraft, som fungerede til 1898, da bymøllen blev nedlagt.

Bymøllen har naturligt nok lagt navn til Møllergade, som går der forbi på møllens dæmning og til Møllerporten, som i århundreder stod lige ved broen, der førte over gaden til bækløbet. At Møllergade også i gammel tid kaldtes Algaden/Adelgaden viser, at der i middelalderen var tale om et hovedstrøg ligesom det øst-vestgående Brogade-Gerritsgade. I øvrigt har næsten alle gader i den indre by senere været betegnet som Al/Adelgaden. Det ses i skøder fra 16- og 1700-tallene. Et eksempel fra skøde- og panteprotokollen: »Et Huus i Byens Brogade beliggende, Forhuset 7 Fag 2 Etager Bindingsværk, teglhængt til Adelgaden Gaards og Haugerum ud til Røven« (senere Sct. Pedersstræde).

Pjentemøllen – Pindmøllen

Hans Gaas var sognepræst ved Vor Frue Kirke, den første efter reformationen (1536). Hans moder havde købt en gård i Bagergade, og det var der, Hans Gaas så byens bæk, Springsbækken, styrte ned ad bakken mod Dronningemaen og forstod, at den kunne tæmmes og nyttiggøres; hvorfor han ca. 1540 tog fat på at bygge sin vandmølle. Når man i dag iagttager den smalle passage mellem husene nr. 3 og 5 i Bagergade – formodentlig uændret gennem århundreder – og forestiller sig bækkens strøm derigennem, forstår man, at der har været pres på vandet.

Navnet »Pindmølle« kan udløse den tanke, at det har været noget skrøbeligt byggeri, noget pindeværk. Men det kan også være det folkelige vid, der har sagt »pinde« om et værk af nedrammede pæle, der har dannet en spunsvæg til at stemme vandet op

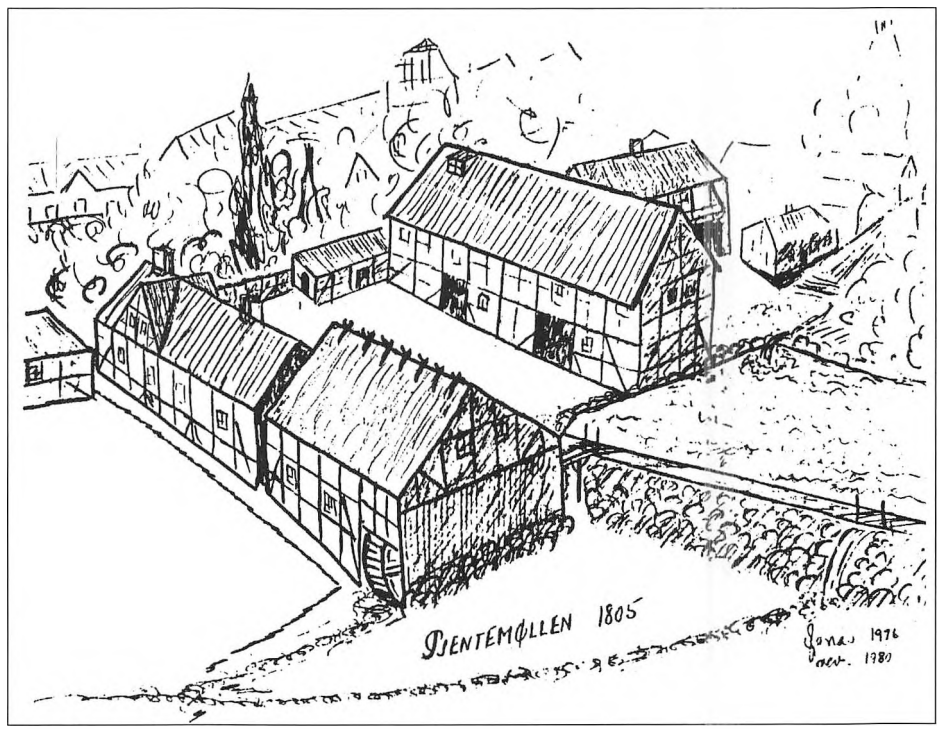

Pjentemøllen 1805. Tegning: Otto Jonasen.

med støttet af en jordvold. Denne er siden blevet forstærket ved gennem lange tider at få tilført kampesten, som der jo er nok af i omegnen, men det tager tid at få dem flyttet til. En sådan spærring af pæle – i stedet for vold af jord og sten – benyttede i 1825 den daværende pindmøller, Morten Jørgensen, for at spare areal – da han havde købt sin nabos have for at udvide mølledammen. Navnet »Pjentemølle«, som midt på 1800-tallet afløste »Pindmølle«, har sin parallel i Odense, hvor »Pjentedamsgade« minder om, at her har ligget en mølledam – formodentlig dæmmet op på samme måde.

Hans Gaas stødte på uventede vanskeligheder, da han havde bygget sin vandmølle. Det kom fra bymølleren Hans Pedersen, som mente, at den nye mølle hindrede strømmen af vand til den kongelige mølledam. Det kom til en proces, der varede i flere år, men tilsyneladende endte uden nogen afgørelse. Pindmøllen blev i alt fald stående. I sagens akter omtales, at Hans Gaas havde en fredelig aftale med en anden berørt møller, hvad der har fået historikere til at gætte om, hvor den mølle så har befundet sig, måske oven for Bagergade, men det forekommer lidet sandsynligt. Mon den ikke snarere har stået mellem Pindmøllen og bymølledammen? På det sted har der senere roteret et vandhjul, nemlig i årene efter 1860. Da havde farver Kisbye i et udhus et *skæreværk* stående, som blev trukket af vandkraft. Stedet kan ses på matrikelkortet og er nu midt i »Farvergården« på legepladsen foran Pjentemøllestræde nr. 20.

Pindmøllen betegnes som en lille mølle. I 1761 noteres dog Jacob Pindmøller som indehaver af tre kværne (brandtaxationen), mens den større Bymølle kun har to, men kværnenes størrelse kan jo være forskellig. Til Bymøllens dam kom også mere vand end det, byens bæk sendte gennem Pindmøllen, nemlig vandet fra Grubbemøllen gennem Møllebækken, også kaldet Dronningbækken, da den flød langs Dronningemaen.

Pjentemøllens baghus med indkørselsport. Det lille vandhjul trækker et savværk anbragt i baghuset. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Da Pindmøllen i 1855 blev averteret til salg, noteres, at den har to vandhjul hver med en diameter på 8½ alen.

Til forskel fra Bymøllen har Pindmøllen altid været i privat eje. I 1682 hedder ejeren Velbårne Rubek Kaas, også ejer af Lindeskov. 1723 Capitain von Deden (også adelig?), men ellers har det været mølleren selv, der ejede den. 1761 Jacob Møller, 1771 Jørgen Mortensen, 1801 hans søn Morten Jørgensen, som gjorde sig stærkt gældende blandt byens borgere og bl.a. gjorde efterverdenen den tjeneste at skrive sin dagbog. Efter et par ejerskift blev Pindmøllen nedlagt og nedbrudt i 1899. Den tekniske udvikling havde gjort møllehjulet gammeldags og overflødigt.

Konsumtionen

Efter enevældens indførelse i 1660 kommer der en lang række lovbestemmelser, som griber ind i møllernes tilværelse. Konsumtionen er om-

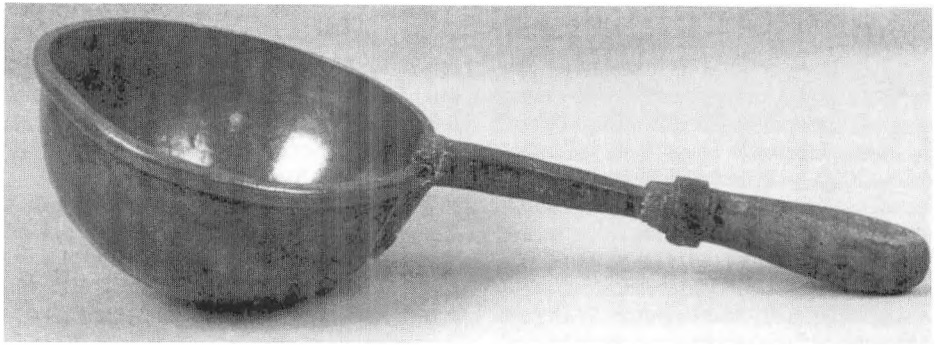

Toldekop (i Svendborg & Omegns Museum). Stammer fra Tangå Mølle, Broholm. »Told« = 1 kop pr. sæk.

talt under Bymøllen, men før den tid indførtes flere restriktioner.

Maltafgiften eller accisen, den første »giftskat«, var en gammelkendt sag, indført allerede i 1519 af Christian den Anden. Der findes en liste fra 1522 over de borgere i Svendborg, der betalte accise – og hvor meget – antagelig efter selvangivelse. Men nu kræver enevoldskongen anderledes kontrol med sagen. 12. februar 1666 udpeges efter kongelig allernådigst befaling byens to møller til alene at male malt for borgerne, og de skal tage deres betaling kontant, 4 skilling pr. tønde malt, og ikke mere »tolde« af sækkene. Og de må kun modtage malt til maling, når der med sækkene følger accisekvittering fra tolderen. For kontrollens skyld forbydes det dem at lade malt føre til møllen fra solen går ned, til den står op igen.

Samtidig forbydes det borgerne selv at male malt på deres håndkværne. 1. marts indkaldes 28 borgere og får besked om at afskaffe håndkværnene eller aflægge ed på, at de ikke vil male malt eller mel på dem, hverken til eget eller andres brug. De fleste lover at afskaffe håndkværnen, men nogle få får tilladelse til at male – dog ikke malt – også for andre, blandt dem Birete Grynkone (Hulgade 1) og Anders Pedersen Skomagers hustru »for hendes Mands Alders og Svagheds Skyld«.

10. december 1666 møder (en ny) pindmøller Mads Bertelsen for rådet og aflægger ed på at ville overholde bestemmelserne af 14. februar, og reglerne indskærpes gang efter gang. Det er en hurtig sag at udstede love: At få folk til at lyde loven kan være en langvarig proces. Hyppigt indkaldes møllerne for at aflægge ed på, at de overholder bestemmelserne, og borgerne »opvares« jævnlig at møde på rådstuen for at lytte til formaninger formidlet af borgmester og råd. Men – tryk avler modtryk – og svendborgerne smugler af hjertens lyst og efter bedste evne. Man lader sit mel og sin malt male udenbys, hvor kontrollen ikke er så grundig, og smugler færdigvarerne ind i byen. Ørkilds to møller bliver hårde konkurrenter til byens møller.

27. februar 1684: Kongen har forlængst opløst de gamle selvrådige håndværkerlav og er i gang med at producere nye artikler til påbudte nye lav, og nu kommer der bud, at møllerne i byen skal danne et lav med de kongelige artikler. Christoffer Rasmussen i Bymøllen erklærer, at han som kongens fæster ikke er borger og derfor ikke kan indgå i et lav, så er der kun pindmølleren Peder Rasmussen, og én mand kan ikke udgøre et lav. Samtidig opfordres møllerne til at ansætte en betjent til kontrol, men begge erklærer, at det har de ikke midler til, men stiller sig under byens vagt.

Slibermøllen

»En liden Mølle uden Byen, men dog i dens Frihed«. Stedet er nu på Johannes Jørgensensvej ud for vestenden af SG-hallen.

Den fik sit vand af kilder i mølledammens bund.

Slibermøllen omtales første gang i 1618, da bymølleren klagede over, at dens dæmning blev forhøjet. Det kunne jo betyde, at der kom mindre vand i Byens Bæk – men selvfølgelig kun en kortere tid, da vandet jo skulle løbe fra, når dammen blev fuld, enten ved at møllen gik, eller at det blev »spildt« ad bagslusen. Men sagen viser, at en betydelig del af bækkens vand kom fra Slibermøllen. Det flød derfra ned i Krogvænget, de lave arealer – dengang våde enge med mange kilder – neden for nuværende Langeshave ned mod Egensevej for at supplere det kildevand, som var bækkens oprindelige ophav.

Slibermøllen havde angivelig først været en kornmølle, men o. 1680, da den tilhørte Erik Kaas' arvinger, blev den brugt som stampemølle, hvor byens felberedere fik behandlet deres skind. Det noteres i 1704, at ejeren,

Stampemøllen i Christiansminde. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

nu kaptajn Sterup, havde bortforpagtet stampemøllen til felberederne, men dens kapacitet slog ikke til. Det berettes 1770, at den kun kunne fungere i to timer, så måtte man stemme og samle vand i andre to til tre timer, og i den tid fik byen kun lidet vand fra bækken, hvad der kunne blive kritisk, f.eks. ved ildebrand. Det var tilfældet – flere gange – at folk måtte løbe ud og trække stigbordet ved stampemøllen for at få vand i bækken ved en ildebrand.

Da møllen kun havde kapacitet til at betjene fire af byens ti felberedere, søgte og fik byens felberedere bevilling til at bygge en ekstra stampemølle i Gammel Hestehauge. Det skete i 1771, og det er den, der står endnu i Christiansminde med rullende overfaldshjul, men uden »indmad«. Stampeværket findes opmagasineret siden 1901 – et sted i Svendborg – og kunne etableres igen.

I brandtaxationen for 1761 hedder det: »Uden for Bagergades Port, et Huus tilhørende Madam Hviid, som ey beboes, alleene sammen med det derudi værende Stampe Mølle Værk er bortleyet til nogle af Byens Felberedere, i alt 5 Fag, Bindingsværk 1 Etage, Straaetag, tax til 100 Rdl.«.

Madam Hviid havde protesteret mod bevillingen til opførelse af den nye stampemølle, men forgæves.

1791 og fremdeles 1827: Byens Stampemølle.

I 1839 overtager garver Chr. Ravn møllen fra byen som arvefæste. Han betaler 100 rdl. årlig i afgift til byen og forpligter sig til at opføre nye bygninger af grundmur og bindingsværk. 1840 noterer brandtaxationen, at der er to huse og en oliemølle. Måske har Ravn også malet bark der som supplement til hans andre møllers produktion. Han skiller sig af med den i 1849.

Da Vestergades Mølle nedbrændte i 1857, fløj der brandflager derfra og antændte stråtaget på Oliemøllen – afstanden var 400 alen. Begge møller nedbrændte til grunden, men blev genopbygget.

Oliemøllens effektivitet aftog, da kildestrømmen svandt ind. Sidst i 1880'erne blev den nedlagt. Den sidste »oliemøller« var møller Hermansen.

Byens Bæk – Springsbækken

Som allerede omtalt kom byens bæk oprindelig fra Krogvænget ved Egensevej. Fra disse lave vandrige enge flød den i århundreder. Men ret tidligt, antagelig omkring år 1500, fandt byens borgere på at forøge vandtilførslerne fra nogle kilder, der ellers flød til havs gennem Søgårdsbækken. Det kom oppe fra det sted, hvor senere Slibermøllen blev bygget. Derfra ledte man vandet hen til Krogvæget mellem to diger. Så passerede bækken Egensegyden – nu Søgårdsvej – i et vadested, som der var megen kørende trafik over med deraf følgende stærk tilsvining af vandet. Stedet brugtes også til kreaturvanding, hvad der ikke mindskede forureningen. Til fodgængere var der lagt en række store flade sten, som man kunne skræve eller springe imellem. Heraf kom navnet »Springbæk«. Løbet mellem digerne kaldes senere »Stampebækken«, da det kom fra stampemøllen. En lille sø i Slibemaen havde også afløb til Søgårdsbækken. Det måtte føres i rørledning – gennemborede ellestammer – under den inddigede bæk ned til Søgårdsbækken. Morten Pindmøller omtaler et sted, at han har et tingsvidne – udskrift af rådstueprotokollen – fra ca. 1730, som viser, at dette lille vandområde var en fiskedam, hvis udbytte udgjorde et af byfogdens »frynsegoder«.

Byens Bæk havde jo andre opgaver end at drive møllernes hjul. Den var et vigtigt led i byens vandforsyning. Flere strømgrene afledtes undervejs. Hvor vi nu har Centrumpladsen, mere nøjagtigt fortovet foran Unibank, lå en plankesætning, hvorfra et par store borede huller slap en strøm gennem et par haver ud i Gerritsgade, hvor vandet flød i en åben rende langs Gerritsgade, Brogade, igen i nogle haver og ud i Sundet. En gren ledtes mellem to huse i Gerritsgade ned i Badstuestræde, derfra til og over Kyseborg, siden i en dyb gravet rende langs Kyseborg omtrent hen til Valdemarsgade, så gennem Gravvænget – det lave strøg mellem haverne i Skattergade og Valdemarsgade. Dette areal kunne oversvømmes ved opstemning af vandet i et stensat sluseværk ved Færgevejen, et led i byens forsvarsanlæg.

Lidt længere fremme, nu ud for rådhusbutikken, ledtes en strøm gennem haver, ind unders Wiggers klædefabrik, hvor vandet drev et vandhjul, som trak bl.a. et stampeværk, derfra ud over Kattesundet, i åben rende langs sydsiden af Torvet, gennem Klosterstræde og det gamle klosterareal, ud i Sundet nær nuværende Frederiksgade.

Mange borgere lagde »lukkede render«, altså gennemborede træstammer – det var blokkedrejerne, der også var rendemestre – fra bække og ind i deres gårde. Drikkevand? Uha, nej! Men når man samlede det i en

kumme, kunne det jo stå nogle dage og bundfælde skidtet, og så kunne man øse ovenaf og bruge vandet til andre husholdningsformål. Da Rasmus Eilersen i 1808 havde købt den store gård Gerritsgade 33 (senere hotel, nu Kvickly), fik han lagt en 200 meter lang rørledning fra bækken (hvor nu Jyske Bank ligger), langs Vestergade, under Lundevej og Valdemarsgade og ind i hans gård. Han betalte 10 rdl. for retten til at grave ledningen ned i Klosterkirkens vænger.

Hver købmand havde sit brændevinsbrænderi og brugte meget vand til svalekarrene. Det førte tit til strid mellem brændevinskarlene og møllerne, som beskyldte hinanden for at lave fusk med vandtilstrømningen for selv at få mere vand. »Det var af gam-

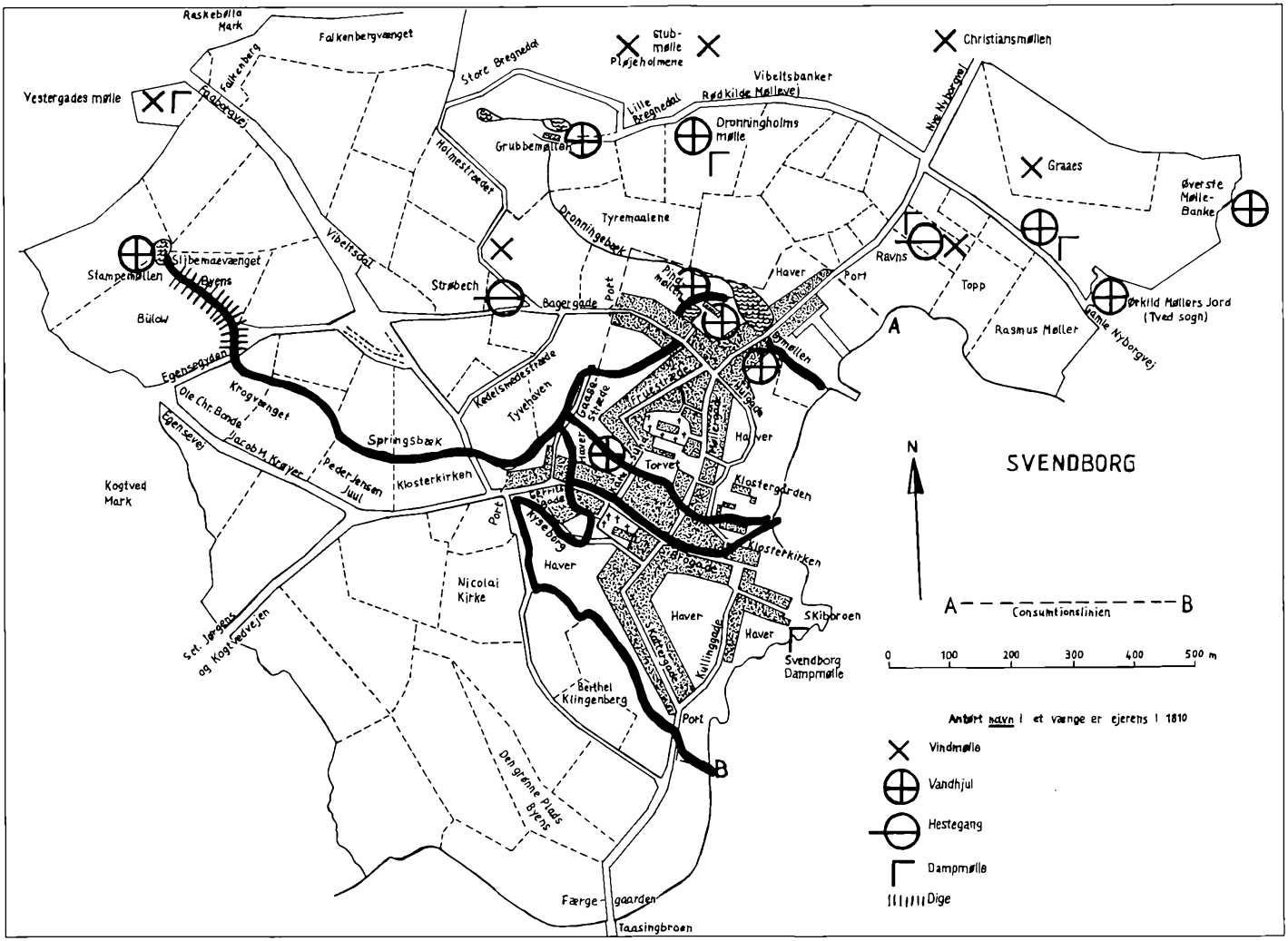

Byens Bæk og møllerne.

mel Tid accorderet... at ungefær tre fierde parter af Vandet løb fra Byen til Pindtzmøllerdam godvilligen for lidelig betaling« (citat af rådstueprotokollen), mens resten gik ad de andre strømme. Men tvistigheder opstod jævnligt.

Endelig skulle der jo sikres vand til slukning i tilfælde af brand. Dette var så vigtigt, at brandinspektøren var vandforsyningens højeste øvrighed, og han værnede sådan om forsyningssikkerheden, at andre fandt, at han viste ringe forståelse for vandets andre opgaver.

Af Morten Jørgensens dagbog 24. juni 1807: »Der er mindre Vand, thi det går mere ned ad Gieritsgade, thi saa snart en Brændevinskarl finder for got, eller en Haandværksmand af de faae, som har Vandet i Gieritsgade, skal Vaske, saa kan han kun gaae op i Kaabersmedens Hauge og rense op i Renden, saa løber den største Deel ned i Byen, thi det er lavere ned til den Side, og naar de har ryddet op for det, saa gaaer det i 8 a 14 Dage, til der Tid efter anden flyder noget Skarn for igen, som kan stoppe«. ...20. september 1806: »I dag er dog Vandet kommen igien, thi Ole Christiansens Brændevinskarl var her i Aftes, da vi havde Brændeviinskorn her, og vi kunne ikke faae det malet til i Morges, saa lovet han at giøre noget ved Vandet, thi det er ham, der raader meest for Vandet. At søge Brandinspecteuren kan ikke stort hielpe, thi han seer sig ikke i Stand til at giøre noget derved uden at spørge Ole Christiansen først. Men hvad skal man sige. Verden er ikke anderledes. De som har Penge kan giøre hvad de vil... og at søge Øvrigheden om Ret kan ikke hielpe, thi de holder med de store og anseer ikke den ringere for noget... deels har vedkommende slet ingen indsigt i Vandets Gang... saa jeg maae finde mig deri og vente, om ikke Tiden kan give en indsigtsfuld Mand engang, som kan see Manglerne, og tillige, at de kan blive afhjulpne...«.

Grubbemøllen 1920. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Grubbemøllen
kaldes også »Rødkilde Mølle«. Der har formodentlig været en del okker i vandet. »Rødkilde«-navnet kan også findes knyttet til Slibermøllen.

I en lidt yngre afskrift af »Grund- og Bygningstaxten« af 1682 – udarbejdet med henblik på skatteligning til by og kirker – nævnes Grubbemøllen som tilhørende »Velbaarne Frue Hilleborre Kaas« og Jens Møller som iboende. Han har nok været fæster eller forpagter. I 1705 nævnes Rasmus Christensen som boende i Grubbemøllen. Den omtales ikke i den originale taxt 1682, ej heller i den nye grund- og bygningstaxt 1723, antagelig fordi Grubbemøllen lå uden for byen og havde en adelig ejer og derfor ikke skulle have andel i borgernes fælles fæstemål, senere fælles ejerskab af markjorderne. Denne nye taxt var nemlig udarbejdet med henblik på jordernes fordeling ved overgang til selveje.

Grubbemøllen havde sit vand fra kilder i de rige vandårer i bakken, hvis vand nu gennem boringer tilflyder byens vandværk.

Afløbet flød ad Møllebækken langs Dronningemaens sydside til Bymøllens dam.

Ved den første brandtaxation 1761 tilhører møllen Peder Jacobsen, den beskrives da således:

»1. Forhus 2 Etager, 6 Fag med Straaetag, med Mølleværk, 2. Stue-

hus 4 Fag, nyopført med Straaetag. Ialt taxeret til 400 Rdl«. I 1791 er der tilføjet et ladehus, seks fag, en etage med stråtag. Hele møllen taxeret til 800 rdl.

I 1788 bygger mølleren Peder Jacobsen en *vejrmølle* i bakkerne over for Grubbemøllen. Det er en *stubmølle* med to pille- og en brækkværn. Dens historie omtales senere.

De følgende ejere er: 1798 Rasmus Knudsen, 1805 Niels Jensen Tømmermand. Herom beretter Pindmølleren Morten Jørgensen i sin dagbog:

31. marts 1805: »Niels Tømmermand har købt Grubbemøllen for en 8te Dage siden af Rasmus Knudsen for 3900 Rdl. og skulle modtage den til May. Rasmus Knudsen har nu været i Grubbemøllen i en halv Snes Aar. Han gav 2600 Rdl. dengang, er nu stiget saa meget siden. Det er gyseligt, hvordan Eiendomme stiger.«

Den næste ejer er Peder Pedersen. Hans enke gifter sig 1817 med Ole Larsen. Ved hans død sælges møllen til P. P. Larsen. Ejendommen beskrives da med tilhørende 12 tdr. land, deraf en del skov, og møllen har et syv alens overfaldshjul. Desuden hørte dertil en ejendom i Grubbemølle-strædet (nu -vej) nr. 22. Der opførte han i 1857 en hollandsk *vejrmølle* og søgte i den forbindelse – men fik ikke – bevilling til at installere en fransk hvedekværn og male mel. Mølleri var endnu ikke blevet fri næring, og grubbemøllebevillingen omfattede kun produktion af gryn og grut. I Grubbemøllen indrettede P. P. Larsen i 1856 et stampeværk til at stampe vadmel.

Stampeværket bestod af bl.a.: »1. en liggende Axel 5½ Alen lang 12 Tommer i Kvadrat af Eg med 2 Jerntappe og fornødne Ringe. 2. en Kumme med 6 Hammere af Bøg og Fyr med fornødne Skruebolte. 3. et fastslaaet Bord med Strammeindretning og flere Hylder«.

Grubbemøllerens Vindmølle
Af brandtaxationsprotokollen fra 1867:

»Grubbemøllestræde, for.nr. 622:

a. en hollandsk Mølle af Grundmur, cirkelrund, 13 Alen i Diameter 20½ Alen høj til 2det Loft, og derfra spidsformig opad, hvor den ved Hatten er 7 Alen i Diam., forsynet med de fornødne Lofter, Gulve, Dørre og Vinduer, samt Tømmer og Svikstillingen med Jernankre. Taxeret til 3000 Rdl.

b. Mølleværket indeholder bl.a. en skalkværn med sandsten, en Rugkværn med 2 rhinske sten, en Brækkværn med 2 rhinske sten, en fransk Kværn med 2 sten af flint 8 Kvt. 2 Tommer i Diameter.« (Så fik han den alligevel).

Begge møller solgte han i 1877 til L. J. Jeppesen, som foruden mølleri gav sig af med mange andre håndteringer. Vindmøllekraften udnyttedes i mange år til at drive et maskinsnedkeri, som blandt andet fremstillede møbler.

Efter at en del af Grubbemøllen var brændt og bygget op igen, blev den i 1911 købt af møller Peder Jacobsen. Da var den gået af brug som kornmølle, og bygningerne har siden været anvendt til forskellig industri med motorkraft. Hans søn, maler Hans Jacobsen, begyndte at producere træskobunde, en virksomhed som hans søn igen, Asger Jacobsen, fortsatte indtil omkring 1980. Nu ligger virksomheden stille.

Grubbemøllerens vindmølle. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Bygningerne står uændret og velholdt i den skikkelse, de har haft siden 1929.

Christiansmøllen
Det begyndte med stubmøllen, som Peder Jacobsen havde stillet op i bakkerne oven for hans Grubbemølle i en slugt, som samlede de vinde, der kom fra syd og vest, men ellers nærmest lå i læ. Den var Svendborgs første vindmølle, opført i 1788. Den indeholdt to pille- og en brækkværn. Den skiftede ejer nogle gange, tilhørte en tid byfoged og landsdommer Johannes Uldall, hvorfor den i mange år kaldtes Uldalls mølle. Stedet, den stod på, var vanskeligt tilgængeligt. Man kørte over marken fra det højeste sted på Dronningholmsvej, hvor nu Pløjehol-

men begynder, i en stor bue. Men efter udskiftningen måtte der anlægges en rigtig vej. Det blev det stejle nederste stykke af Bregnedalsvej oven for Dronningholmsvej. Pjentemølleren beretter 6. december 1805: »Vi var ude i Lille Bregnedal med Jacob Magaard Krøyer at sette Veyen af langs med Grubbe Mølle Vænget op til Veirmøllen, som skulle lægges an der. Den gik nu over Jorden.«

1804 blev den købt af bymølleren Jørgen Hansen, som i 1809 flyttede den fra slugten – nu en plads i havekolonien »Solbakken« – 200 meter mod øst til en lille bakketop på en lod i Pløjeholmene, som han havde tilbyttet sig efter udskiftningen. Stedet er nu i Bregnegårdshaven lige nord for »Solbakken« ved Andelsboligselskabets kontorbygning. Lodden strakte sig langs skellet til Græsholmemarken 200 meter mod nord til den nylig anlagte vej, som nu førte til møllen, og som derfor fik navnet Vejrmøllevejen. To stuehuse, som Jørgen Hansen byggede lige ved vejen, står der endnu og kaldes lokalt Møllerhusene, nr. 55-61.

Jørgen Hansen solgte i 1829 møllen til sin stedsøn Christian Klingenberg. Han købte senere »Holmehuset«, en tidligere skovfogedbolig, der lå på Porthusvej ved hjørnet af Vejrmøllevejen. Der byggede han sig et stuehus og i 1837 en stor hollandsk vejrmølle, som står der endnu, efter ejeren kaldet Christiansmøllen eller Klingenbergmøllen, senere efter den næste ejer Mølmarksmøllen. Christian-navnet har holdt længst ved, mens Mølmarksnavnet smittede af på Vejrmøllevejen.

I brandtaxationsprotokollen for 1837-47 noteres:

»a. en Veirmølle i Pløjeholmen med Pilleværk og Rugqværn, Straaetag, gammel og klædt med Fielle, taxeret under et for 900 Rdl.« Det var stubmøllen.

»c. En Hollandsk Veirmølle med brandmuret Grund, 9 Alen høj, hvori er circa 80.000 Steen. Møllen er 16 Alen bred og 32 Alen høj til Overdelen af Hatten. De indvendige Indretninger, saasom Qværn og Steene, saavel som Vinger og Svikstilling er ei endnu fuldt færdige. Taxeres i den nuværende stilling for 2500 Rdl.«

1847. Møllen beskrives som i 1837 med tilføjelse: »Forsynet med Svikstilling, og Hatten med Spaanbeklædning. Der er 5 Lofter med 6 Qværne, nemlig 2 Grubbe-, 1 Rug-, 2 Sigte-, og 1 Gryn Qværn med 10 Steene fra 6½ til 11 Qvarteers Bredde, 2 Sigter samt 14 støbte Jernhjul. Vindfanget er 36 Alen og saavel Møllen som de indvendige Indretninger er af bedste Bonitet og alt i durabel Stand. Ligesom Hatten drejes paa støbte Jernvaltzer. Denne Eiendom taxeres under et til 9000 Rdl.«

Christian Klingenberg averterer møllen til salg 6. juli 1850: »med 12 Tønder Land Sædejord... samt Stuehuset 9 Fag grundmuret 1 Etage med Qvist, velanlagt Have«. Det lykkedes åbenbart ikke den gang, for han averterer igen 22. februar 1855, og sælger den 18. marts til skipper H. H. Mølmark.

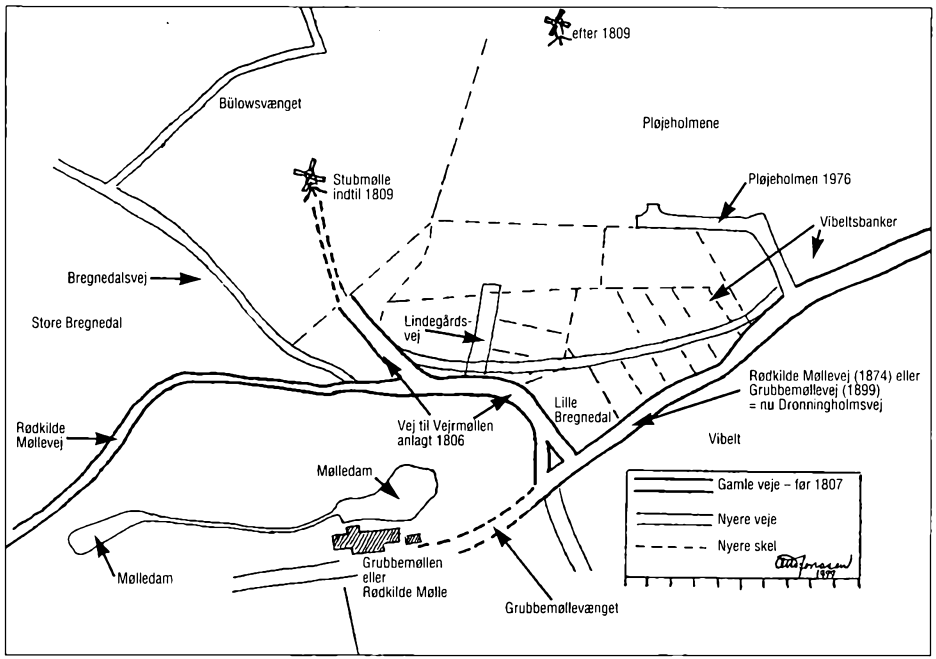

Vejanlæg op til stubmøllen, 1806. Tegning af Otto Jonasen.

Christiansmøllen. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Natten mellem den 10. og 11. maj 1859 nedbrændte møllen helt til grunden, så at sige intet af materialerne kunne genanvendes. Men den blev genopført i samme skikkelse. Mølleren led et betydeligt tab, fordi et lager af korn ikke var forsikret.

Til supplement for vindkraften indførtes senere motorkraft, og dermed overlevede mølleriet til 1958. Siden har den stået stille. Nu tilhører den byen og anvendes til magasiner samt fungerer som byens illuminerede vartegn! Derfor er krøjeværket sat ud af funktion. Det indre mølleværk er velbevaret.

Garver Christian Ravn
havde sin virksomhed i Møllergade (nr. 104), nu en del af Føtex' areal. I 1828 byggede Ravn en vindmølle i sit vænge ved stranden – lige ved nuværende Lerchesvej – til at male bark, siden også olie. Møllen nedbrændte 1833, og folkesnakken mumlede, at det nok var »en finansplan«, da den var dårligt bygget og højt forsikret. Men det viste sig meget senere, at branden var påsat. En tugthusfange bekendte, at han havde gjort det som hævnakt, fordi Ravn havde afvist hans betleri.

Møllen blev genopført, og længe efter Ravns død averteret til salg (1867). Et maleri, der tilhører Svendborg & Omegns Museum, malet 1860 af Anton Erik Christian Thorenfeld viser Ravns vindmølle. Nogle kilder har fejlfortolket billedet og konkluderet, at møllen stod der, hvor senere svineslagteriet blev bygget (nu Nyborgvej 4). Angivelig skulle den oprindelig have haft seks vinger. En nøjere betragtning af billedet viser dog, at møllen stod, som nævnt, ved nuvæ-

Efter maleri af A. Thorenfeld (1839-1907), 1860. »Udsigt fra Strandlyst« (et sted ved Fruerstuevej), til højre Chr. Ravns barkmølle (ved Lerchesvej). Svendborg & Omegns Museum.

rende Lerchesvej. Det bekræftes da også af Pjentemøllerens beretning: Ved branden 1833 førte vestenvinden gnister og brandflager hen til Nederste Mølle.

Den vindskibelige Ravn havde tid efter anden andre møller til sin rådighed til bark- og oliemaling. En tid havde han indrettet en Hestemølle på pladsen bag Møllergade. En tid besad han Slibermøllen, og han lagde navn til »Ravnemøllen«.

Et andet maleri, af Ferdinand Richardt – omtalt i Svendborg & Omegns Museums årbog 1994 – viser (1868) et hus, der står på omtalte sted Nyborgvej 4, senere slagteriets plads.

Her havde

Møller Peder Nielsen
i 1856 købt en parcel af Øxenbjergmarken af skibsbygger Lars Møller og i 1867 opført sin ejendom. Der kan selvfølgelig have stået den omtalte seks-vingede mølle. Men hverken maleriet eller brandtaxationen melder noget om, at der har været mølleri på stedet, selv om ejeren var møller. Brandtaxationen 1867: »7 fag Forhus til Beboelse og Økonomi, 9 fag Baghus til Stald Avling og Værelse, 6 fag Sidehus til Kammer, Bryggers og Avling. Alt i Bindingsværk, 1 Etage med Tegltag«.

Dronningholms Mølle – Ravnemøllen
havde navn efter Dronningholmen, som lå ca. 300 meter længere mod øst. Den havde været en holm i fjorden, og da fjorden blev til en mae, blev holmen til en lille bakkeknold, som i 1930'erne pr. skovl og trillebør blev ekspederet ud på blød mosebund, da omfartsvejen »Dronningemaen« skulle anlægges. Dronningenavnet havde holmen fået fra en overlevering om, at dronning Margrethe I i sin tid havde lagt sin skude til ved holmen. Imidlertid ses navnet »Dronningholm« i et dokument, der er dateret 16 år før samme dronning blev født, så denne legende gik luften af! – men da historien lærer os, at kong Christoffer I havde været i byen og bekræftet Svendborgs købstadsprivilegier i 1253, er det da sandsynligt, at han har haft sin dronning med, og hun hed Margrethe, så det kan være hende, der har lagt navn til myten. – Og så er der jo forskere i vor tid, der hævder, at Dronningemaen ikke har været sejlbar i historisk tid!

Dronningholms Mølle var en vandmølle, som »levede af« vandrige kilder ved foden af »Vibelts Bakker«. Arealet, hvor mølledammen lå, er stadig meget vandet. På stedet ligger nu en af krigstidens betontilflugtsrum lige ved Dronningholmsvej mellem nr. 26 og det nr. 32, som oprindelig var møllerens statelige stuehus.

Stedet kaldtes gennem lange tider »Peter Hyrdes Vænge«. Peter Hyrde boede i Bagergade 26. I 1790'erne (efter Peter Hyrdes død?) ejedes det af majorinde von Westen (Fruestræde 3). Hun solgte det i 1798 til Chr. Qvist. 1803 er ejeren Hans Hansen Tobaksfabriqueur (Møllergade 37), 1828 møller Niels Leth, som endelig i 1836 afhænder det til garver Chr. Ravn (Møllergade 104). Ved hver af disse handler omtales det som Peter Hyrdes vænge uden antydning om nogen bygning derpå. Først da Ravn køber det, omtales »at derpå er opført Stedet og Møllen«, og det er først fra 1837, det hele anmeldes i brandforsikringsprotokollen.

Hverken matrikelkortet fra 1810 eller Begtrups kort fra ca. 1820 viser nogen bygning derpå.

Da Ravn havde købt møllen, fik den efter tidens skik navnet »Ravnemøllen« et navn, der i mange år overlevede mølleriet, nu kun i vejens navn.

Afløbet fra mølledammen gik i »Skidtebækken« hen til og over Møllergade, over det nuværende Føtex' areal og ud i Sundet.

Ravn supplerede vandkraften med en dampmølle. Den brændte i 1845 og igen i 1846, denne gang »rent op«. Det var 4. gang, der var brand i en af hans møller – men »ingen bryder sig for resten derom, da det går så ofte på«. Møllen blev genopbygget og averterede med dagligt salg af mel og gryn. 1852 solgte Ravn møllen til Jesper Fløjstrup. Så følger i 1862 skibsfører Niels Nielsen, 1868 køber grubbemølleren Peder Larsen den. Hans søn, Ole Larsen, meddeler i 1879, at kraften i møllen bruges til uldspinderi. Omkring århundredeskiftet havde den tekniske udvikling overhalet brugen af vandmøller.

De efterfølgende årtier blev bygningerne anvendt til boliger. Ravnemøllen forsvandt endeligt i 1970'erne. Kun stuehuset, Dronningholmsvej 32, står der endnu istandsat med fire boliger.

Vestergades Mølle

Garver N. P. Rostgaard byggede sidst på året 1845 uden for Gerritsport på sin ejendom i Vestergade, nu nr. 57, en vindmølle taxeret til 100 rdl. Den blev nedrevet i 1848, og samme år i juli kvartal registreres det, at han har opført »en hollandsk Veirmølle« til 5430 rdl. Han søger kongelig bevilling til fuldstændigt mølleri. Han begrunder det med, at der »paa den gang« er kommet så mange garvere i byen, og da han bor så ucentralt, giver garveriet ham næsten intet. Endvidere har byens møllere mere at gøre, end de kan overkomme. Han får bevillingen. I 1850 sælger han møllen til Ole Knudsen.

I 1858 brændte møllen ned til grunden, men blev genopbygget. Møllen solgtes i 1868 til bager H. P. Petersen, som kom fra Flensborg. Prisen var 8320 rdl. Den havde da fire kværne og bageri. 1887 døde H. P. Petersen, og hans søn, Theodor Petersen, overtog virksomheden og udvidede den med et dampmølleri.

Samtidig begyndte han produktionen af boghvedegryn og lagde dermed grunden til en ny virksomhed, som regner sin start fra 17. januar 1888, og som langt overlevede Vestergades Mølle. Denne blev nemlig ødelagt ved en brand i 1895, og Theodor Petersen flyttede virksomheden til Østre Havn, hvor den voksede sig stor som

Svendborg Boghvede- og Havremølle

Det var til boghveden, Th. Petersen havde anlagt dampmøllen, og det blev boghveden, den fynske nationalret, der først gjorde virksomheden landskendt. På den nye plads ved havnen byggedes både mølleri og et stort silopakhus, lagerbygning og en stor beboelse til møllerfamilien. I 1906 tog Theodor Petersen produktionen af havregryn op, og det blev den, der

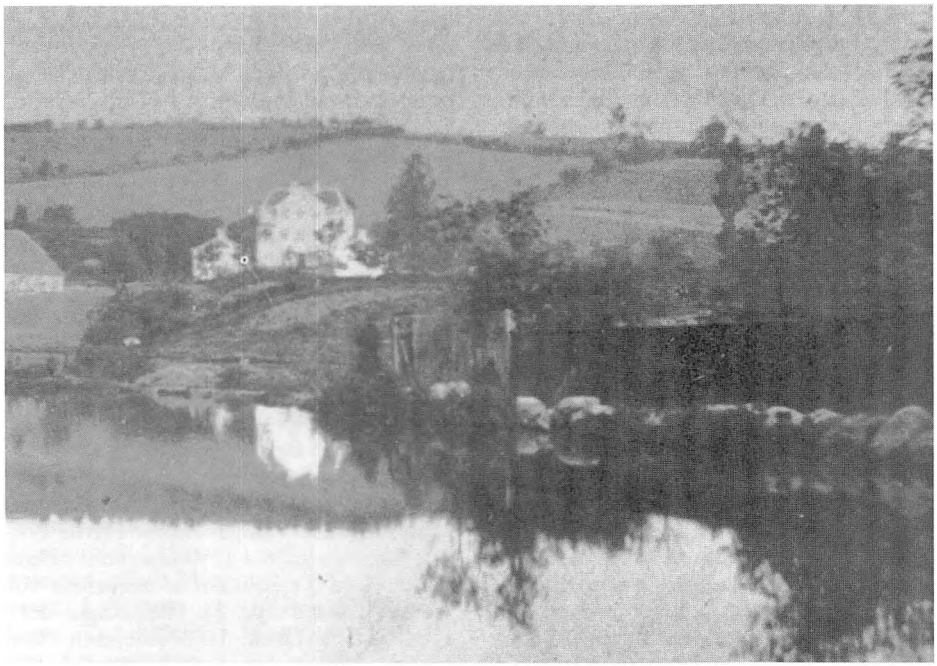

Dronningholms Mølle set fra Møllergade hen over bymølledammen. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

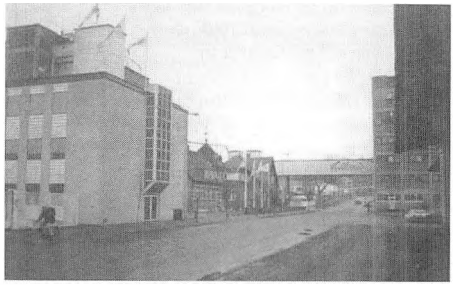

Nordisk Kellogg's A/S's fabrik i Svendborg. (Foto: Henrik M. Jansen, 1995).

bragte virksomhedens og dermed Svendborgs navn ud på verdensmarkedet. Efter Th. Petersens død i 1916 førte hans enke, Marie Petersen, foretagendet videre med sønnen Jørgen Petersen som daglig leder. Det voksede stadig, og produktionen udvikledes støt.

»Skære, skære havre, det er til Hestedavre« hedder det i en gammel vise. Men her blev havregryn til værdsat menneskeføde ved fortsat avancerede produktionsmetoder og blev ved ernæringsvidensskabens hjælp udviklet, beriget med vigtige fødeelementer som kalk, fosfat m.m. og pakket i forbrugervenlig emballage, der også sikrede holdbarheden. Markedsført under skiftende navne: »Diamant«, »Avena«, »Oats«, »Dego« og endende med det slagkraftige »Foska« blev havregryn en verdensmarkedsvare.

Nye produkter udvikledes, således cornflakes og »Møllerens gule ærter«. I 1960'erne gik virksomheden ind i det multinationale Kellogg's Company og blev et datterselskab under Nordisk Kellogg's A/S. Siden voksede det stærkt og blev en af Svendborgs største arbejdspladser. Ved 100 års jubilæet i 1988 noteres, at Svendborg Boghvede- og Havremølle beskæftiger ca. 350 medarbejdere og bearbejder 30.000 ton korn årligt. Den overfløj og overlevede således samtlige andre kornmøller i Svendborg.

Nordisk Kellogg's A/S's fabrik; i forgrunden stuehuset, som Th. Petersen byggede ved udflytningen i 1895. (Foto: Henrik M. Jansen).

Møller Michel Strøbech
boede i Bagergade 58 og ejede nabogrunden nr. 60, begge med bagsiden ud til Grubbemøllevej. På grunden nr. 60 byggede han i 1851 et seks fags hus og indrettede deri et mølleværk. I alt taxeret til 740 Rdl.

1867 beretter brandtaxationen:

»a. Forhus: 6 Fag 1 Etage, bindingsværk, Vestgavl og 2 Fag Grundmur til Møllehus 600 Rdl.

b. Tilbygning: 3 Fag 1 Etage bindv. Bagmur grundmuret til Stald 60 Rdl.

c. Den i a værende Hestemølle befandtes saaledes

1. et Ganghjul med Axel, et Stjernehjul med dito og Krondrev 200 Rdl.
2. En Grynqværn med Drev, 2 rhinske Sten 5 Qvt. i Diameter 7 og 7½ tom. tykke 80 Rdl.
3. En dito med Drev og 2 rhinske Sten, 1 Alen i Diameter og 6 og 7 Tommer tykke 60 Rdl.

Øvrige Tilbehør 460 Rdl.

Tilsammen 2200 Rdl.

Bagergade 58-60. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Michel Strøbech døde 1882, og hans enke solgte ejendommen samme år til en ølhandler. Om mølleriet fortsattes vides ikke.

Graaes Mølle

Den driftige Niels Graae, premierløjtnant og ridder, købte 1819 af byen en stor grund ved nordsiden af den senere Ørkildsgade op mod Øverste Mølle Banke. Han anlagde en kalkovn dér, byens første, med en produktion af 1000 tønder kalk årlig (1837) og en oliemølle – hestetrukken. Den omsatte 1834 200 tdr. rapsfrø til 5000 potter olie.

Af Morten Pindmøllers dagbog den 11. oktober 1834: »Leutenant Niels Graae har gravet en Brønd i sin Have, hvor der var en Kilde. Nu har han gravet en Grøft ned af Banken, at Vandet løber deraf. Han har i Sinde at anlægge en Oliemølle derved, men er for lidet Vand... Han vil nok ikke høste stor Fordeel deraf...»«

Men Graae byggede sin vandmølle med tilhørende dam, og den fungerede i over 30 år. Han indrettede også en dampmølle – til fortrydelse for byens andre møllere, thi han trak kunder til sig, bl.a. fordi han var i familie med flere af de store købmænd i byen.

I 1845 byggede Graae vejrmøllen på banken oven for hans ejendom, en hollandsk mølle, som – delvis – står der endnu og bærer hans navn »Graaes Mølle«.

Niels Graae døde i 1855, og vindmøllen tilhørte i nogle år J. Erichsen. Da han sælger den i 1863, beskrives den med 35 alen vingefang, fire kværne, to sigter, otte fag grundmuret stuehus. Vejrmøllen fungerede endnu

Graaes Mølle, 1929. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

i 1920'erne. I 1929 blev vinger og hat taget ned. Møller Clausen fortsatte med motorkraft til 1940, hvorefter mølleriet blev nedlagt og møllen omdannet til privatbolig.

Vandmøllen forblev i Graae-slægtens eje til 1870. I vandmøllens bygninger var der en årrække mejeri, siden andre mindre industrivirksomheder.

Ørkilds Møller

Øverste og Nederste Ørkilds vandmøller var de eneste bygninger, der blev skånet, da svendborgerne i 1534 ødelagde Ørkild, både borg og landsby.

Vandet fra Kobberbækken og Trappebækken mødes i Øverste Mølles dam. Efter at vandets kraft er blevet udnyttet – henholdsvis spildt – gennem de to møller, ender strømmen ude i Sundet, flyder roligere og bundfælder, hvad den har haft med af sand og mudder. Gennem århundreder opstår her en banke, som for et par århundreder siden begynder at dukke op ved lavvande.

Af Morten Jørgensens dagbog 4. juli 1841: »Jeg var på Koeholmen i Eftermiddag. Jeg har ikke været der før, thi Vandet med dagligt Vande stod over den, ½ Alen. Forige Sommer 1840 begyndte Havne Commissionen at sette noget Bolværk mod Byen, og nu i Sommer er der sat Bolværk og et Slæbested, hvor de kan trække smaae Fartøyer op, og Fyldingen, som de Opmudrer med Muurprammen bliver kast der, og Baglasten bliver kast der, saa der alt er over en Alen opfyldt over dagligt Vande, og nu er en reen og tør Plas, og de Kiølhaler Fahrtøyerne der nu i Sommer, saa det er en stoer Plas, som kan blive til megen

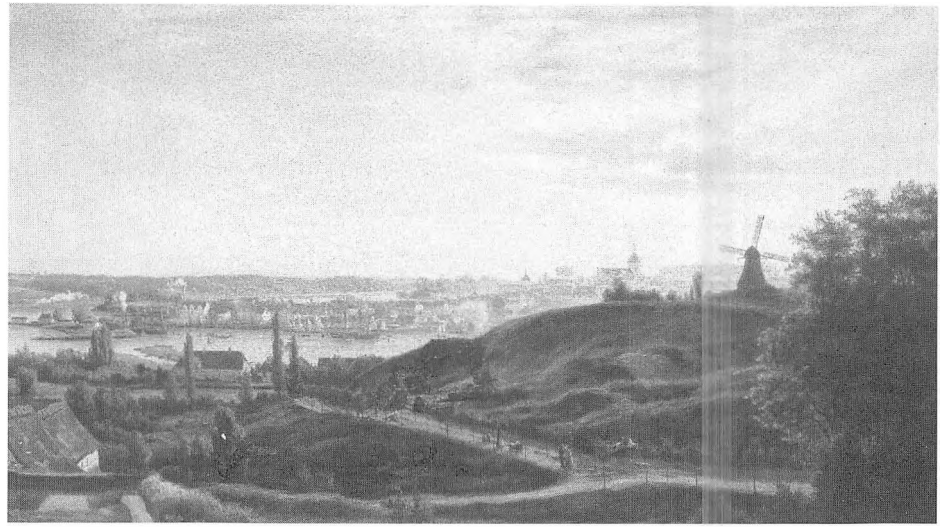

»Udsigt fra Ørkild«, 1874. Maleri af Helmuth E. E. D. Dirckinck, friherre af Holmfeld (1835-1912). Har lavet flere malerier med motiver fra egnen ved Svendborg Sund, for hvilke han bl.a. modtog kunstpriser. Slog sig senere ned i Seattle i USA, hvor han døde. Til venstre Øverste og Nederste møller, til højre Graaes Mølle. Svendborg & Omegns Museum.

Nytte«. Og ved menneskers indgriben bliver møllebækkenes »delta«, Koholmen, til Frederiksøen med det, der i mange år var en af byens største arbejdspladser: stålskibsværftet.

Ørkildsmøllerne har lige siden middelalderen spillet en stor rolle for Svendborgs borgere, som dengang i byen kun havde Bymøllen – ja, og så deres egne håndkværne. Og det gik gnidningsløst i århundreder. Vel var der lidt rigelig afstand til de udenbys møller, især for små husholdninger, som ikke havde hest og vogn. Men så kørte møllernes vogne og hentede og bragte varerne.

Men i 1666 kom det kongelige bud, at kun møllerne måtte male malt. Sammen med byens møllere blev også Ørkilds møllere indkaldt for at aflægge ed på, at de ikke ville modtage malt til malning, uden at der var accisekvittering med. Ikke nok med det. Tolderne fremkom med mistanke om, at ørkildmøllerne drev ulovlig handel, når både fra øerne lagde til ved Øxenbjerg med møllekorn. Jørgen fra Øverste og Jens fra Nederste Mølle svor på, at de aldrig havde og aldrig ville i fremtiden tillade, at »Øboer og Tøsinger, som lagde til med deres både deromkring opskivede Købmandsvarer, andet end som det ordinaire Møllekorn, som blev malet«.

I 1673, da konsumtionen blev endeligt indført, var det ikke blot malt, men alt, hvad der blev ført ind i byen, der skulle kontrolleres og beskattes. Men møllerne på landet er ikke under konsumtionens kontrol, og da ørkildmøllerne igen bliver indkaldt for at aflægge deres saligheds ed på, at de

ikke vil modtage korn fra byens borgere uden toldseddel, stritter de imod. De »foregav, at de ikke ville indtage noget fra Borgerskabet til Malning uden Seddel, men saasom de er uden Byens Frihed, men under Sunds Herred og tiener til Tolderen i Nyeborg« – så må de først tale med deres husbond om det med at aflægge ed til andre herrer. Det stod de stædigt fast på, selv om de blev truet af borgmester og råd med forbud mod overhovedet at male for borgerne. Den strid stod på i lange tider, for når der ikke blev krævet afgift i landmøllerne, så var der penge at spare for borgerne, som fik malet billigere på landet og så smuglede melet og malten ind i byen. Den diskussion og den trafik stod på i århundreder. Så sent som i 1826 klager Pjentemølleren 1. januar 1826: »Her er saa strengt med Toldopsynet... da det her i Byens Møller skal ligge til Skue, og de er her udsat paa enhver Tid for Overopsynets Inqvisitioner, og da Folk kan have det bedre i Udenbys Møller, saa kommer her intet... Den Strænghed jager Folk herfra, saa de stjæler det ind, det meste de bruger«.

Nederste Mølle, stuehuset.
Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Øverste Mølle. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Ja, de stjæler det ind, og et af de steder, der var yndet til den trafik, blev – vel netop derfor – kaldt »Tyvehaven«. En del af den er nuværende Krøyers Have. Arealet strakte sig fra Bagergade lige uden for porten og næsten til Vestergade – imellem Kedelsmedestræde og Byens Bæk, som her løb, hvor den siden blev rørlagt: Nu i fortovskanten foran det tidligere TV2-huset og teatret. Bækken var konsumtionsgrænse, og øst for den var de haver, som strakte sig til husene i Fruestræde. Tyvehaven var dels haver, dels enge med krat – med de gamle vold- og gravanlægsrester midt i. Næsten som beregnet til smugleri. Det hændte, at en gruppe borgere »underholdt« betjentene i den ene ende af Tyvehaven, mens en anden gruppe smuglede i den anden ende. Morten Pindmøller fortæller 20. januar 1831: »... der har været en heel opstyr et par Aftener med Smuglerne og betienterne. De har samlet dem i mængde, nogle siger en 80 Mand med Gevæhrer og Pigge, og omringet Betienterne, og Smuglet mens de har omringet dem, og et par af Betienterne har de slaaet, men det vil nok faae en gal Ende.«

I møllerne var der næsten til stadighed posteret en betjent for at påse, at reglerne blev overholdt, alt vejet både ud og ind, at det stemte med seddelen. Til stor ulejlighed og irritation for mølleren, ikke mindst fordi betjentene selv ikke altid havde »rent mel i posen«. At afgifterne ikke blot var småpenge, ses bl.a. af, at told- og konsumtionsvæsenet i 1817 havde en samlet indtægt på 46.506 rbd., hvoraf de 20.202 rbd. kom fra »maleværket« = maltaccisen. Konsumtionen ophævedes i 1851. Det lettede på mange forhold.

Ørkilds møller havde til stadighed arbejdet meget for byens borgere. I 1855 angiver krigsråd von Lasson, at årsproduktet i Øverste Mølle er ca. 100 tdr., men vandmængden er svundet så stærkt, at der kun kan males fire timer om dagen med én kværn, altså en stor reduktion, da møllen har en grubbe- og grynkværn samt to melkværne.

Samme år angiver møller P. Hansen i Nederste Mølle, at der formales 1500 tdr. korn årlig. Her er mølleværket suppleret med et stampeværk, der behandler 8000 alen vadmel. Mølleriet her blev først nedlagt i 1946. Nu er møllebygningerne væk. Kun det store stuehus står tilbage.

Øverste Mølles vandhjul er for længst fjernet, men bygningerne er bevaret, og interiøret i møllehuset er også intakt.

Andre udenbys møller har næppe haft betydning for svendborgerne. Fra Tåsinge og andre øer har man i gammel tid – som det ses – søgt til Svendborg eller Ørkild med sit møllekorn. I »fastlands«-omegnen fandtes to vandmøller – nu i Svendborg kommune. Kogtvedgårds mølle var nok kun til gårdens og måske landsbyens behov. Det lille møllehus står der endnu, og mølledammens konturer kan erkendes, men mølleværk og -hjul er væk. Tilsvarende har Bjørnemoses mølle nok kun været herregårdsmøl-

Svendborg Dampmølle. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

le. Her er også møllehuset – med beboelse – bevaret, og mølledammen kan ses, men resten er væk. Begge disse møller har da også ligget for fjernt for byens borgere.

Dampmøller
At mere moderne teknik måtte udkonkurrere både vand- og vindmøller var vel til at forudse, og de første forsøg med at drive mølleri med dampkraft dukkede op omkring 1840, da Chr. Ravn forsøgte sig i Dronningholms Mølle. Omtrent samtidig var det, at Niels Graae indrettede sin dampmølle i Ørkildsgade. Den var da produktiv nok til at påføre byens andre møllere generende konkurrence. Men han må nok ikke have troet nok på dampkraftens fremtid, da han kort tid efter alligevel satsede på vindkraft og byggede sin vindmølle. Derimod bed dampkraften sig anderledes fat i Vestergades Mølle fra 1888. Allerede da havde

Svendborg Dampmølle
længe markeret den nye tids dominans på mølleriets felt. Det store kornpakhus ved Søndre Havn, som i 1858 var blevet opført af grosserer H. J. Rasmussen, blev i 1872 overtaget af et konsortium af tre driftige virksomhedsledere, Fabrikant L. Lange, købmand J. P. Baagøe og skibsreder N. Troensegaard, som deri indrettede en stor dampmølle.

Den fungerede fra 1874 til 1934, da det hele brændte, og mølleriet ikke blev genopført.

I sin tid var Svendborg Dampmølle en betydelig virksomhed. Eksempelvis kan nævnes, at der i 1876 produceredes 7½ mio. pund mel og 2¼ mio. pund klid, hvoraf det meste eksporteredes.

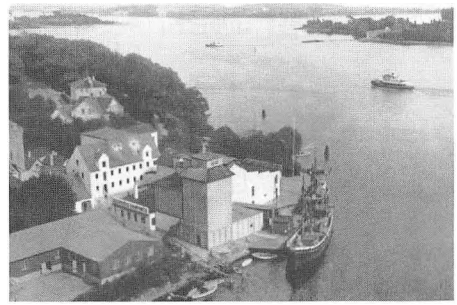

Øxenbjerg Dampmølle, 1954. Foto i Svendborg Byhistoriske Arkiv.

Øxenbjerg Dampmølle
blev oprettet i 1879 af skibsbygmester P. Troensegaard. Den fungerede i 80 år som hvede- og rugmølle. Den er nu helt væk, og pladsen blev overtaget af Nordisk Kellogg's A/S. Efter at denne koncern flyttede fra Svendborg (se Årbog 1997, pp. 146-160) er der nu produktionshøjskole m.v.

Endnu en gang Pjentemølleren – samt nogle andre

Morten Jørgensen var født 1772 i Pindmøllen, voksede op der, overtog driften af møllen 1790, ejendommen 1800, virkede der til sin død 1845. Han var en meget anset borger og gjorde byen mange tjenester. En stor tjeneste gjorde han eftertiden ved at skrive dagbog hver dag fra 1790 til sin død. Af 9 tykke håndskrevne bind er desværre kun de 4 bevaret. De findes i Svendborg og Omegns Museums arkiv, og de er en sand guldgrube af oplysninger om forholdene i Svendborg i tiden fra 1804 til 1849 (se skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, bind 2, »Pjentemølleren og hans dagbog«).

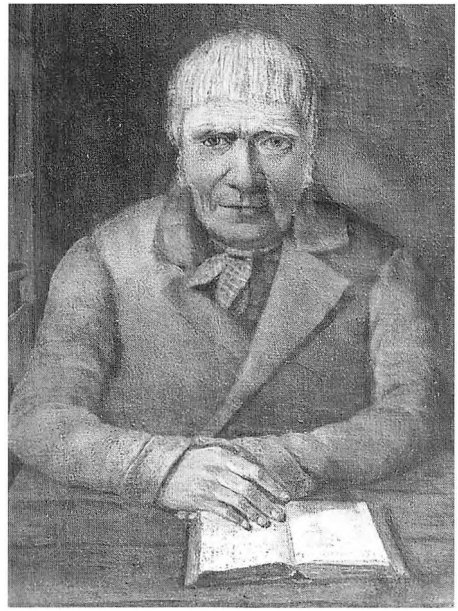

Morten Jørgensen, pindmøller, 1772-1845.

Uddrag af dagbogen:

»1840, 16. september: ...var Raadstuesamling i Dag Kl. 11 angaaende Udgifterne til Kongens Komme her til Byen den 28de dennes, blev vedtaget, at Udgifterne skal lignes på Formuen.

27. september: ... hvor vi ser paa Gaden, saa kommer Folk kiørende, og bærende og seylende med grønne Greene, meest af Gran og Eeg... (...at Christiansminde bliver ødelagt!...). Jeg har saadant Overløb for Grønt, at jeg maa tage fra Haven, alt hvad der er, og af Naaletræerne meere end de kan taale, og maa nægte de fleste.

28. september: ...det er ganske reent paa Gaderne. Her er stor Travlhed i Byen i Dag, alle Husene bliver beklædt med Kranse, Guirlander med Gran og Eegeblade og Blomster, og mange Steder med Transparenter – og en Mængde Coleurede Lamper anbragt uden for Raadhusdøren – Trine, Grete, Jomfrue Langkilde og begge Langkildes Døtre kom her i Eftermiddag for at se paa Kongestadsen. Der var saadan mængde Mennesker samlet paa Vibelt ved Major Krogs, hvor Kongen skal tage ind – (hvor nu Tinghuset står) – og Borgervæbningen og en Deel af Laugene har faaet Fahner, og var mødt der i Procession. Kl. 9 kom Kongen, Dronningen, Kronprinsen med Svitte, omkring 60 Personer. Der blev skut 27 Skud nede ved Ravns Oliemølle (1). Imellem Kl. 10 og 11 blev et Fakkeltog begyndt fra Torvet og ind i Major Kroghs Have – og saa siden kastet i Hob paa Vibelt og opbrændt. Alle Klokker ringede et par Timer. ...Kl. 12 gik hver til sit.

29. september: Regnet imellem i Formiddag, men regnet stærkt i Eftermiddag. Langkilde og Madammen kom her i middags, for at see Høytideligheden, men var meget uhældig med den stærke Regn, da Folk ikke kunne komme ud. I Eftermiddag var Kongen og Dronningen i Asylet (2), Dronningen var der en Times Tid. Var Spiisning på Raadhussahlen i Aften, var nogle faae Stykker med her af Byen... Var et Fakkeltog i Aften ved Kroghs af Seminaristerne. Langkilde, Madammen, begge Døttrene og Trine kørte hjem Kl 9«.

Så vidt mølleren. Og se så, hvorledes noget af dette blev oplevet af en lille pige på 6 år, og erindret og nedskrevet af samme dame mindst 70 år senere:

»Der er særlig eet Besøg dér i min Barndom, som staar tydeligt for mig, og som jeg vil nævne lidt om. I Anledning af, at Kong Christian d. 8. og

hans Dronning kom til Svendborg, fik vi nemlig lov til at tage med vor Lærerinde derud og være der et Par Dage og see al den Stads. Byen var naturligvis i stor Bevægelse, og pyntet med Flag og Blomster, og især den Aften, de kom kjørende, husker jeg, at vi stod opstillede blandt en Mængde Mennesker. Marie og jeg var ikke ret store dengang, og blev tildels baarne og endelig stillet op paa et stillads for dog at komme til at see noget. Da de kom kjørende i aaben Vogn, hilsende og smilende, ja, saa raabte vi Hurra og svingede med Hattene, og *jeg* syntes jo, det var helt højtideligt saadan at see en virkelig Konge og Dronning. Senere blev der bragt dem et Fakkeltog, som vi ogsaa skulde ud at see, og kjønt tog det sig ud i den stille Aften; vi to Børn kom Dronningen saa nær, at vi stod paa samme Trappetrin som de, hvad vi jo syntes var en stor Begivenhed. Næste Dag var vi ogsaa ude omkring, særlig husker jeg, at vi var inde i Asylet, da Dronningen var inde at see det. Caroline Amalie var jo saadan en Børneven og tog sig kjærligt af mange fattige Børn, saa hun besøgte gjerne Asylerne i de Byer, hvor hun kom. Den Dag kom Fader og Moder ogsaa ud for at see noget af Stadsen og hente os hjem. Om Aftenen var Byen illumineret, det tog sig især dejligt ud fra Havnen, hvor Skibene var oplyst med coulørte Lamper; vi kjørte derned forbi paa Hjemvejen«.

Det er den yngste af Langkildes piger, Kirsten Petrine Langkilde (1834-1925) gift Lauesen, som på sine gamle dage i sine erindringer, beretter om nogle besøg i Svendborg, specielt Pindmøllen, og i den forbindelse tegner et levende portræt af mølleren

Christine Jørgensen, født Klingenberg, 1772-1853.

Morten Jørgensen og hans familie. Rasmus Langkilde var ejer af godset Kroghenlund ved Stenstrup, og hans to døtre Marie og Kirsten havde en lærerinde, der havde tilknytning til familien i Pindmøllen, Katrine Bondo. Gomme Christiansen Bondo havde en stor købmandsgård, Gerritsgade nr. 23-27. I 1826 døde han og hans kone med få måneders mellemrum fra otte børn, den ældste 15 år, den yngste 5 år. Morten Jørgensen blev sammen med tre andre borgere beskikket som værge for børnene. Møllerens besluttede at tage den femårige Cathrine til sig, og efter besværlige forhandlinger endte det med, at også den yngste broder, Peter, seks år, fik et andet hjem i Pindmøllen (»...da ingen vilde have ham«, skriver mølleren i dagbogen). En anden søster Margrethe, 11 år, kom til madam Giørup.

Niels Giørup var Morten Jørgensens svoger, først gift med Maren Klingenberg, en søster til Mortens anden kone. Da Maren døde i 1812, giftede han sig med Ellen Margrethe Brandt, som var søster til møllerens første kone. Giørup var i mange år herregårdsforpagter, bl.a. på Hvidkilde, senere blev han proprietær på gården Amalielund nær ved Kroghenlund. Han døde i 1826, og hans enke var det altså, som tog (Mar)grethe Bondo til sig.

Cathrine Bondo kom som 17-årig til Kroghenlund som lærerinde for de to smådøtre, og det førte til en del samkvem mellem hendes to hjem, således som det fremgår af Kirsten Langkildes erindringer:

»Da Marie var syv Aar, jeg var altsaa fem (1838), fik vi en Lærerinde, en ung 17 Aars Pige fra Svendborg, Cathrine Bondo, Plejedatter af Møller Jørgensen, Pindmøllen. Men min første Skoletid staar just ikke synderlig lys for mig; jeg var jo lille og uvant med at sidde stille, og vor unge Lærerinde har tit senere talt om, hvor ufornuftigt hun dog bar sig ad over for saa smaa Børn. Ikke desto mindre blev hun hos os i over 15 Aar som vor kjære trofaste Veninde til det sidste; og vi har kun Aarsag til at være hende taknemmelig, fordi hun blev saa meget for os Børn i disse mange Aar.

Af vore Bekjendte i Svendborg staar især den gamle Pindmølle med sine ejendommelige Beboere for mig. Det var jo vor kjære Lærerindes Hjem, og derfor kom vi af og til med hende derud. Den gamle Møller var

en Original, og befattede sig ikke med Mølleriet, som Sønnen passede. Han sad mest oppe i sit Studerekammer mellem Bøger og andre Sager (saasom store Globusser over Himmel og Jord), var i det hele taget mere Videnskabsmand end almindelig Borger, og veed ogsaa, at han var vel anseet i den Retning. Han var f.Ex. en kjendt Botaniker og havde en dejlig stor Have med mange sjældne Træer og Planter, saa der var ogsaa for os Børn meget at see, ogsaa Astronomi befattede han sig med, og havde indrettet et lille Observatorium paa sit højeste Baghus med en stor Kikkert, hvori vi kunde see ud over hele Byen og »hele Verden«, som vi kaldte det. Det var højst interessant at komme op ad de mange Trapper og faa Lov at see i Kikkerten. Det var nu den gamle Møller selv, som vi Børn forresten ikke saa meget til, dog var han altid venlig og viste os Billeder og Perspektivkasser. Saa var der hans lille Kone, vist i alle Henseender en stor Modsætning til Manden. Hun var Venligheden selv og vidste ikke alt det Gode, hun vilde gjøre imod os. Hvor mange Kopper Chokolade har jeg ikke faaet i deres hyggelige gammeldags Stue. Mælken blev sat frem, saa snart hun saa mig i Gaarden, og Pigen af Sted efter Wienerbrød – naa, det var nu en meget senere Tid, da jeg tog ud for at spille en Gang om Ugen, saa skulle jeg jo gjerne et Løb ned at hilse paa de gode gamle Venner.

Gomme Christian Bondo med familie. Silhuetten er fra 1820-21 før det 8. barn, Cathrine, kom til, så det er Peter, der sidder på mors arm. Fra venstre ses Gotfred, Gomme, Carl, Simon, Margrethe, moderen med Peter, faderen og bag træet Ole.

I Pindmøllen var der to »Børn«, de var nu begge gamle, da jeg var Barn, og aparte var de, hver paa sin Vis. Jørgen seer jeg altid for mig med Ryggen op mod Kakkelovnen – hans Yndlingsstilling, naar han ikke passede Møllen – i en graa melet Dragt, og givende sit Ord med i Laget paa ægte Svendborgerdialekt; han var forlovet med en jævnaldrende Jomfru Maren Rasmussen, som regelmæssigt kom der paa Besøg om Søndagen i 25 Aar. Saa hævede han forlovelsen. Der var adskillige huslige Scener i den gamle Mølle i den Anledning, da hans Moder syntes, det var en meget ufin Behandling. Imidlertid kom Choleraen (3) der til Byen, og den gjorde en brat Ende på Conflikten, idet Jørgen blev et af dens mange Ofre. Søsteren Marie Jørgensen, der saa var tilbage, var ogsaa en Original på sin Vis. Hun boede nogle Aar i Møllen, solgte den saa, og desværre blev hun sindssyg til sidst og døde på Oringe. Nu er den gamle Pindmølle udslettet af Jordens Kreds. Jeg blev ganske vemodig for nogle Aar siden, da jeg paa et Besøg i Svendborg fik lyst til at see, hvordan den saa ud, og fandt alle Bygninger borte, og selv Mølledammen svunden ind til en lille Bæk; kun en kjøn Udsigt, hvor Haven havde været. Nu er Pladsen maaske bebygget igjen, og ikke ret mange kan vel som jeg huske det gamle Sted og dets aparte Beboere.

Til vore nære Naboer hørte Beboerne af den lille Gaard Amalielund. Den ejedes i min Barndom af den gamle Md. Gjørup, en snurrig gammel Dame, som selv stod for Styret, i det mindste i sin egen Indbildning. Jeg seer hende tydeligt endnu komme os i Møde i Gaarden, naar vi kom paa Besøg, iført en stor Fiskebenshat, gule Halvhandsker og Stok i Haanden, smilende over hele sit rødmossede godmodige Ansigt og raabende saa højt, at det gjenlød i hele Gaarden. Man kunde næsten høre hendes Røst hjem paa Kroghenlund, naar hun gik i Mark og Gaard og snakkede med Folkene. Hendes Plejedatter Grethe Bondo var en Søster til vores Lærerinde, og derved kom vi i forbindelse med disse venlige Naboer, og mangen fornøjelig Lørdag Eftermiddag har vi tilbragt derovre.

Da Md. Gjørup pludselig døde, var der intet ordnet angaaende hendes Sager, og en Broder, Kjøbmand E. Brandt i Svendborg, som overtog Gaarden, viste sig meget lidt vel mod Grethe Bondo. Da han endog vilde tilegne sig, hvad Md. Gjørup havde *givet* sin Plejedatter, og hvad denne havde med fra sit eget velhavende Hjem, førte det til en lang og uhyggelig Proces. Ganske vist vandt Grethe Bondo; men da han samtidig gik fallit – endog paa uærlig Vis – saa han en Tid sad i Fængsel, fik hun langtfra, hvad der med Rette tilkom hende, og hun gik en usikker Fremtid i Møde«.

Så vidt Kirsten Lauesen, født Langkilde.

Om Cathrine Bondo kan tilføjes, at hun i 1853, efter syv års forlovelse, blev gift med cand.theol. Vilhelm Fog, som netop da, efter at søgt stillinger i

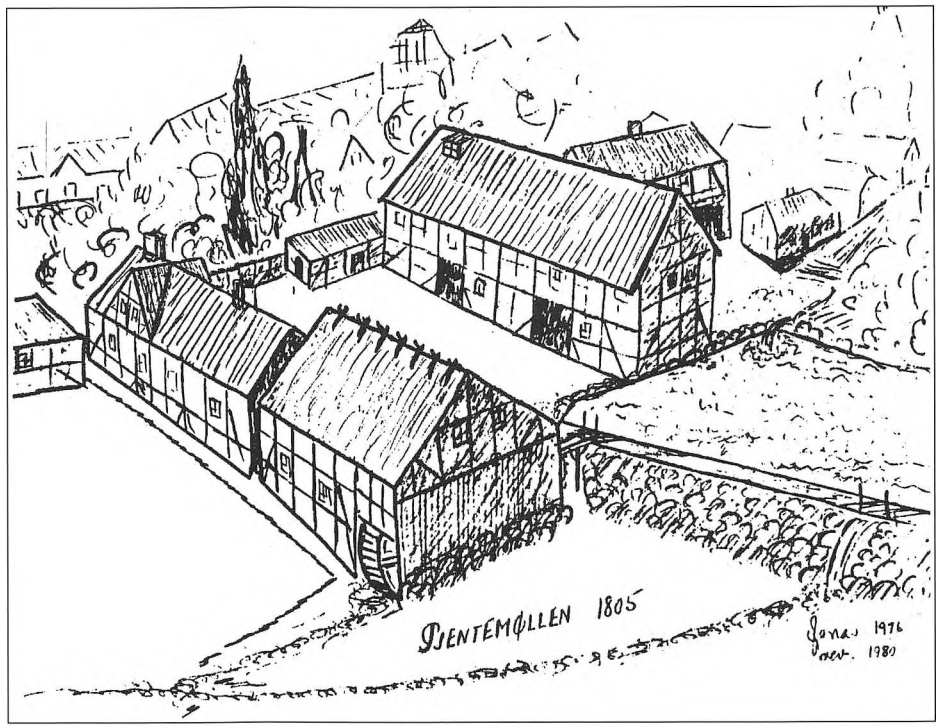

Pjentemøllen 1805. Skitse på grundlag af: 1. Møllerens dagbogsoptegnelser. 2. Matrikelkort. 3. Brandtaxationsprotokol. Pindmøllen blev grundlagt ca. 1540 af pastor Hans Gaas, Frue Kirkes første lutherske sognepræst. »Pinde«-navnet stammer antagelig fra, at dæmningen fra først af har været støttet af pæle = »pinde«. Midt på 1800-tallet bliver det til »Pinte«, senere »Pjente«. I andre tilfælde er navnet blevet til »Pindsmølle«. Pjentemøllen blev nedlagt og »udslettet« i 1899.

ti år, fik præstekald på Venø i Limfjorden. Den følgende sommer var Kirsten og søsteren Marie på besøg hos præsteparret på Venø, og Kirsten beretter også indgående om denne rejse, som på den tid var en større ekspedition.

Grethe Bondo fik ophold hos sin broder i Fåborg.

Om de »aparte børn« i Pindmøllen: Jørgen var jo forlovet med Maren Rasmussen. Herom fortæller møllerен, at Jørgen i en alder af 30 år en dag betroede sin far, at han havde været »hemmeligt forlovet« med Maren siden de begge var 15 år! Nu ville han, da det var begyndt at ryges i byen, selv fortælle faderen det, at han ikke skulle få det at vide fra anden side. Hvorfor han så hævede forlovelsen, vides ikke. Måske af bekymring for fremtidige økonomiske udsigter. Marie havde også været forlovet med en ung læge, der opholdt

sig hos apoteker Lacoppidan. Men hun gjorde det forbi, fordi hun »følte modbydelighed for ham«. Nogle betroelser til dagbogen, mens hun efter faderens død førte den videre, kan tyde på, at hun var lesbisk. Det har i givet fald på den tid resulteret i en alvorlig psykisk belastning, som måske har medvirket til, at hun endte som sindssyg.

Mølleren havde også en yngre søn, Bertel, som blev uddannet til læge. Mens han boede i København, var han forlovet med en datter af sin logiværtinde. Men ved et feriebesøg i Svendborg traf han en barndomsveninde, Nicoline Fich, og så måtte han senere holde hastebryllup med hende. Derefter flyttede de til Rudkøbing, hvor han blev en velanskreven læge, men forfaldt efterhånden til alkoholmisbrug, så galt, at Nicoline forlod ham og tog de tre børn med sig til hendes forældre i Svendborg. Der blev hun og datteren, mens de to drenge Sophus og Oluf kom til møllerens. Nogen tid efter døde Bertel pludselig. I en brandert faldt han på gaden og slog hovedet i stykker mod stenbroen, 1843. »...men det var ellers en glædelig Død, da han var saa forfalden, at han var os alle til Sorg og Bedrøvelse, da han havde ødelagt alt, hvad han havde, og gjort saa megen Gield, som jeg måtte betale, som har sat os meget tilbage«.

Noter

1. Ravns garveri, senere Lerches, lå i Møllergade, nuv. nr. 104. Hans vindmølle stod i haven på et sted, der ligger ude midt i Lerchesvej. Ravn købte senere Dronningholms Mølle, som derefter fik navn efter ham: Ravnemøllen.
2. Asylet lå i Bagergade i en gård, der havde været arbejdsanstalt 1834-38. Derefter blev der indrettet børneasyl i forhuset og bolig for nogle gamle fattige koner i baghuset. På stedet står nu »Børnely«.
3. Koleraen hærgede Danmark i 1853. Svendborg blev ramt af sygdommen i juli-september. 194 blev syge, deraf døde 84.

Nicolaus Helvaderus og Svendborg

Niels Hellevad 1564-1634 var søn af sognepræsten Hans Nissen til Hellevad og Egvad i Sønderjylland, og han »arvede« faderens præsteembede.

Efter tidens skik blandt akademikere latiniserede han sit navn: Nicolaus Helvaderus. Efter skolegang i Flensborg, Haderslev, Lübeck og Lüneburg, og et studieophold i Riga, kom han i 1587 på universitetet i Rostock, hvor han ved siden af teologien fordybede sig i astronomi og astrologi. Da hans fader døde i 1590, måtte han forlade Rostock – uden at blive magister – for at overtage præstekaldet i Hellevad. Året efter giftede han sig med Jørgen Hochs 15-årige datter Gertrud fra Slesvig, og nu fulgte nogle lykkelige og travle år i Hellevad Præstegård. Fra samme tid begyndte han årlig at udgive en almanak på dansk og tysk, idet han udnyttede sit kendskab til astronomi og astrologi. Han var en dygtig skribent, og hans almanakker blev meget populære. Han fortsatte denne virksomhed, så længe han levede, og bøgerne blev trykt i store oplag, op til 100.000 eksemplarer. Almanakkerne rummede ikke blot astronomiske beregninger og forudsigelser samt meteorologiske spådomme, men bar også præg af den på den tid højt skattede astrologi med horoskopiske advarsler og spådomme. Astrologien skaffede ham imidlertid også stor modgang, idet han lagde sig ud med det hertugelige hof. I forvejen var han noget i opposition til den hertugelige gottorpske landskirke, hvis topfolk på den tid hældede stærkt til calvinismen, mens Hellevad stod fast på den ortodokse

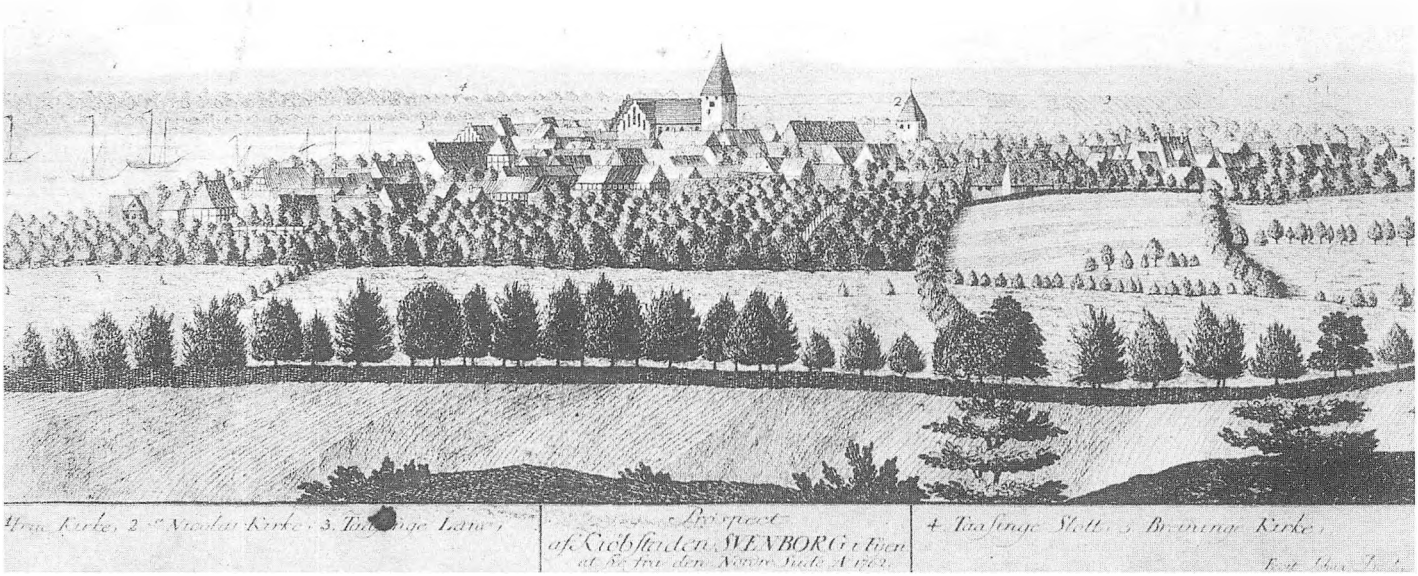

Prospekt af Svendborg tegnet af Johan Jacob Bruun til Den Danske Atlas, 1763.

lutherdom. Og han lagde aldrig skjul på sine holdninger. Galt gik det, da han blev presset af den hertugelige gehejmeråd Joh. von Wowern til at stille ham et horoskop – hans »nativitet«. Resultatet faldt så dårligt i gehejmerådens smag, at han svor en dyr hævn: »Helvaderus har stillet mig min Nativitet, og jeg skal stille ham sin, således at Fanden skal tage ham!«. Måske har Helvaderus ladet stjernerne advare von Wowern alt for tydeligt mod nogle af hans fejl: hovmod, despotisme, gerrighed m.m. Og von Wowern holdt ord. Med forskellige grundløse beskyldninger brugte han sin magt til at få Helvaderus afskediget og forvist fra præstegården. Helvaderus søgte tilflugt hos formående venner i Haderslev, og det lykkedes ham for en kort tid at komme tilbage til Hellevad, men gehejmerådens magtbegær skyede intet middel, og hans rænkespil fik igen Helvaderus forjaget fra sognet. Han søgte nu tilflugt hos adelige venner på Fyn, og Jacob Rosenkrantz skaffede ham og familien ophold i klostret i Svendborg – 1613-15 – hvor han fortsatte sin forfattervirksomhed. Foruden almanakkerne udgav han adskillige skrifter af teologisk, moralsk, filosofisk og kirkehistorisk art. Og jævnlig prædikede han både i byens og omegnens kirker.

Imidlertid var kongen, Christian IV, blevet gjort opmærksom på hans skrifter, og i 1615 blev Helvaderus kaldt til København og udnævnt til kongelig »Calendariographus« med en god løn. Hans almanakker og »prognostica« havde jo længe været populære i tidens stil fyldt med astrologiske spådomme om, hvilke dage det var heldigt – eller uheldigt – at foretage dette eller hint: Holde bryllup, brygge, så visse afgrøder, årelades o.s.v. Kongen tog ham med på nogle af sine rejser og satte pris på hans selskab, på hans humoristiske sans og slagfærdighed – så barsk og grotesk som kongens egen.

Adskillige anekdoter beretter om, hvorledes Helvaderus med sine skriverier lagde sig ud med både store og små, også med kongen. Thi hans spådomme beskæftigede sig med allehånde fænomener: Pestilens, krige og landeplager, som han læste i stjernerne. Det gik så vidt, at kongen greb ind med forbud mod slig »spåhandel«. Det hedder sig, at Helvaderus for 1631 havde leveret en sådan astrologisk og prognostisk kalender til kongen, hvori han ved 5. november havde sat disse bogstaver: Gbfria. Da kongen senere spurgte Helvaderus, hvad han havde ment med det, fik han denne udlægning: Gud bevare Frantz Rantzau i Aar«. Da nu samme Frantz netop på denne dag var omkommet, druknet i Rosenborg have, fik Helvaderus kongens befaling til »ey mere at befatte sig med Spaadomme, end mindre indlevere samme til Hans Mayestæt!« Denne »hændelse« kan dog ikke dokumenteres.

En anden og måske nok så tilforladelig anekdote beretter, at Helvaderus ved en vis dato havde bemærket: »Kom ei til Hove«. Christian den Fjerde lod ham netop den dag kalde op på slottet og havde sørget for, at han blev »Vel beskænket«. – Kongen vidste jo, at »Helvaderus ingen Hader var af et godt Glas Vin. Men der han gik hjem, vare Nogle, som gave sig i Klammerie med ham, og sølede hannem i Dyndet, saa han gik strax tilbage og klagede den Overlast, hvorpaa Kongen lod ham svare, at han skulle agtet sin egen Spaadom, og blevet fra Hove den dag«.

Sådanne spådomme: »en stor Herre i Livsfare«, »Spliid iblandt de Lærde«, »Fanden vil nør paa«, »Tag Skantzen udi Agt! tro ei den forsonede Ven«, alle med hentydning til bestemte tider, tog man vel ikke længere så alvorligt; i det hele taget var tilliden til den før så højagtede astrologi på retur. Også hans meteorologi mødtes med skepsis. Da man engang lod ham høre, at »Veirliget ikke traf ind, saaledes som han havde spaaet, og at der var temmelig meget Løgn i hans Alamanakker«, lød hans svar: »Hvor meget Sandhed vil I da have for 2 Skilling?«

Helvaderus var meget interesseret i historie. Denne hans interesse kom under hans ophold i Svendborg til udtryk på en måde, der satte sig varige spor og fik betydning for svendborgernes syn på byens historie lige siden. Gennem århundreder har forfattere af Svendborg-historie brugt ham som kilde, nok med nogen kritik, men alligevel således, at man fandt ham troværdig. Han skrev nogle vers, som på malede trætavler blev ophængt i et sidekapel i Vor Frue Kirke, og så måtte det vel stå til troende for folket:

Svend Tveskæg Konning med stor Ære
Da han maatte Danmarks Krone bære,
I Tusinde Aar og ved den Trent
Efter at man st skrive begyndt,
Fra Kristo, Guds Søns Fødselstid,
Svendborg han bygget med stor flid,
Paa dette Sted hvor Kirken staaer.

Og videre:

Valdemar Seir, hvoraf der gaar Rye,
Bygged Ørkildsslot for Østen Bye,
Og stiftede Vor Frue til Ære
den Kirke, som de see nu her,
Byggede og et Taarn ved Strand,
som man farer over til Taasinge Land.

(Her citeret efter J. Begtrup).

Hvad har Helvaderus så bygget sin historie på? Har han, som Begtrup antyder, fundet nogle munkeskrifter i klosteret? Sikkert ikke. Snarere har han hørt nogle traditioner, der har overlevet i folkemunde, og så valgt ud af dem efter princippet: Hved er mest sandsynligt? Han kan have ræsonneret: Byens hedder Svendborg, så må her have stået en borg, mest sandsynligt på banken, hvor nu Vor Frue Kirke står. Konger byggede borge i gamle dage, så har byen selvfølgelig navn efter kong Svend. Vi har haft 3 konger, der hed Svend, og Helvaderus lader det være Svend Otto, som også kaldtes Tveskæg. Hvorfor? Man ved, at Svend i sine unge dage har opholdt sig en del på Fyn, hos Palnatoke. Andre historikere peger på Svend Grate, som også har gjort sig gældende på Fyn. Det er og forbliver gætværk. Og så ser man stort på – hvis man har vidst det – at byen slet ikke hed Svendborg oprindelig, men Swinaburg; hvad det navn kan komme af, er de lærde også uenige om. Der tales om, at det kan komme af, at her har været mange svin! Marsvin i sundet, selv om der ikke findes nogen beretning om større marsvinefangst netop her, skovsvin i de omliggende skove, altså vildsvin eller oldensvin. En anden teori går ud på, at navnet Swinaburg indeholder elementet Swina af vendisk eller germansk oprindelse. Det betyder et bugtet sejlløb. Det findes i stednavne fra Pommern i øst til Holland og England i vest (eksempelvis Swinemünde, nu Swinoujscie). Den beskrivende karakter passer jo særledes godt på Svendborg Sund. Altså: Borgen ved Swina.

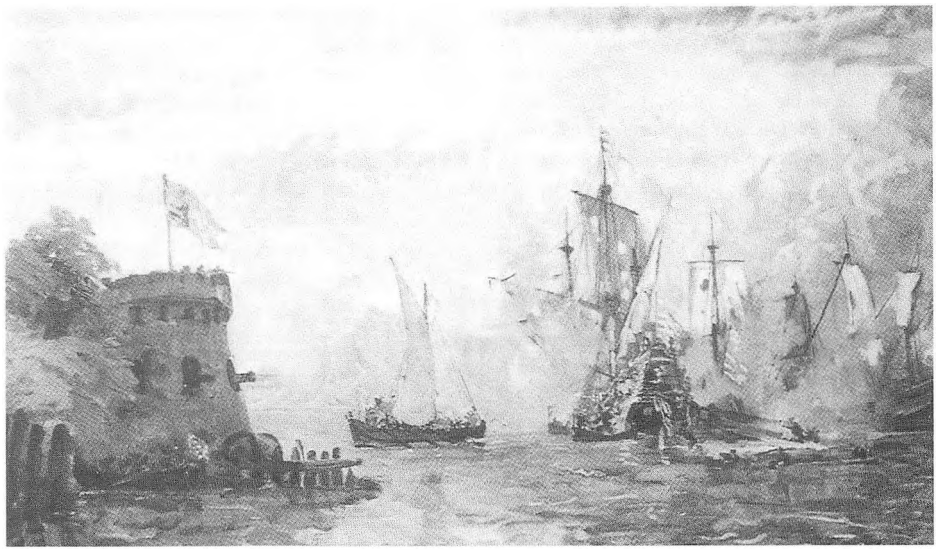

Maleren Niels Hansens bataljemaleri af admiral Peder Skrams sejr over Lübecks flåde under Grevens Fejde i Svendborg Sund ud for Skattertårnet, som ses til venstre. Maleriet er fra 1928 og hænger på Svendborg Rådhus.

Men hvor stod så borgen? Helt op i det 20. århundrede har historikerne godtaget, at det nok har været på kirkebanken. Begtrup fortæller, at der endnu i hans tid fandtes »rudera«, rester, der kan stamme fra borgen. Det kan dog også være nogle tilfældige kampesten, som senere er fjernet til andet brug. Bro-Jørgensen (1954) forventer, at kommende udgravninger på stedet vil bekræfte formodningerne om, at her stod en borg. Men de meget grundige udgravninger i de senere år har ikke bragt noget som helst for lyset, som kan pege i den retning. Og nutidige specialister i middelalderhistorie afviser sandsynligheden af, at en borg ville være placeret på et sådant sted, midt i en by, eller tilladende byen at »kravle« op ad borgbanken. I givet fald ville det være det eneste sted i Norden, sligt var sket. Det er næppe heller sandsynligt, at Valdemar den Store så skulle have bygget en kongeborg en kilometer fra det sted, hvor der stod en i forvejen. Det var nemlig ham, der byggede Ørkild, ikke Valdemar Sejr, som Helvaderus mente.

Men hvad så? Ja, Svendborg by var jo befæstet på et tidligt tidspunkt – hvor tidligt vides ikke – med volde og grave og i det mindste ét fæstningstårn, Skattertårnet, lige ved sundet. Er det ikke nok til at kalde byen en borg? Ud over det ene tårn, borgen ved Swina(!), har der måske været

flere vagttårne langs vold- og gravanlægget. Begtrup beretter (1823), at en købmand for nogle år siden ved at grave i sin have har fundet noget, der kunne være rester af fundamentet til et lignende tårn.

Desværre ikke et ord om, hvem købmanden var, eller hvor i byen. Det kunne være Bertel Klingenberg (død 1814), hvis ejendom omfattede nuværende Skattergade 2 og 4 samt Tøsinghaven lige derved – den lukkede nuværende Korsgade mod syd. Haverne gik her ned til byens bæk, som var et led i fæstningsværket. Og vænget på den anden side bækken var også Klingenbergs, Gravvænget. Og i 1825, da pindmøller Morten Jørgensen havde købt sin nabos have (Bagergade 18) og gravede ud for at udvide sin mølledam, stødte han på et lignende kampstensfundament, som af sagkyndige formodes at stamme fra et vagttårn, der også efter mundtlig overlevering skulle have stået der. Det meste af fundamentet lå – desværre(?) – under den næste nabos baghus, og det baghus står der endnu (Bagergade 20) – med fundamentet under(?).

Hvad bliver der så tilbage af Helvaderus' historie? Kirken er grundlagt midt på 1200-tallet, så det kan være rigtigt, at den skyldes Valdemar Sejr. Men den er altså ikke bygget på resterne af en borg. Andre kilder tillægger Christoffer den Første at have nedbrudt borgen. Historien siger, at han indtog borgen og lod hele besætningen hugge ned. Men det kan lige så godt have været Skattertårnet, som da kaldes borg. Da Christoffer var blevet enekonge, efter at hans bror Abel var faldet i kampen, måtte han erobre Svendborg fra Abels slægt, men krigerne der var jo Abels folk, så det behøvede ikke at komme svendborgerne ved, så han havde ingen grund til at hævne sig på byen. Christoffer var jo også den, som straks derefter bekræftede de købstadsrettigheder, som hans far Valdemar Sejr havde givet byen. Tilbage af Helvaderus' historie er så, at Skattertårnet var bygget af Valdemar Sejr. Det kan hverken be- eller afkræftes.

I Svendborg efterlod Helvaderus i øvrigt en søn, Laurits Nielsen Hellevad, der var sognepræst ved Sct. Nicolai Kirke i 50 år, 1627-77, efterfulgt af sin søn, Hans Larsen Hellevad, sognepræst 1677-91.

Kilder

Joachim Begtrup: Forsøg til en beskrivelse over Svendborg Kjøbstæd, 1823.

J. O. Bro-Jørgensen: Svendborg Købstads Historie I, 1954.

Dansk Biografisk Leksikon, 1980, bind 6, side 206.

H. V. Gregersen: Niels Heldvad, 1957.

Morten Jørgensens dagbog for 1825.

R. Nyerup, I »Minerva« januar 1804: Om Nicolai Helvaderi Spaadom.

Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie, 1919.

Erich Pontoppidan: Den danske Atlas vol. 3, 1763.

Svendborg nord »Uden for Møllergades Port«

Kun langsomt voksede Svendborg ud af voldes og portes spændetrøje. I 1682 noteres 5 huse uden for Møllerport samt 4 ødepladser, der havde været bebygget. Møllerport stod da ved mølledammens sydende, ud for nuv. nr. 64, som dækker det, der var »møllerenden« – afløb fra mølle og dam, lige ved møllebroen.

I 1801 var der uden for porten – som nu stod ved nordenden af dammen – 15 huse på østsiden af Møllergade, deraf 1 uden for nuv. Ørkildsgade, på vestsiden 9, deraf de 2 uden for nuv. Dronningemaen. Yderst på hjørnet af Dronningholmsvej, dengang kaldet Rødkilde Møllevej – for den var vejen til Grubbemøllen – lå Skovridergården, som havde navn efter skovrider Christian Olufsen. Han var den første i slægten, som brugte slægtsnavnet Bonde (senere Bondo). Om han havde bygget gården, vides ikke, men han havde i alt fald ejet den før 1761 (første brandtaxation), og til gården hørte hele arealet på gadens vestside hen til nr. 81. Denne grund var i øvrigt ubebygget, og gennem den løb Skidtebækken og krydsede Møllergade; den var afløb fra Dronningholms vandmølle, senere kaldet Ravnemøllen. Hele arealet mellem byen og markjorderne kaldtes Vibelt og strakte sig fra Søgårdsbækken til Ørkild. Grænsen for Vibelt fulgte linien Dronningholmsvej-Kongebakken. Alt nord for denne linie hørte til markjorderne: Pløjeholmene nærmest ved Vibelt, Græsholmene og Hømarken længere mod nord. Ørkildsgade eksisterede endnu ikke som gade, hverken af navn eller af gavn. Den var en – ofte elendig – vej til en del af markjorderne og til den »gamle Nyborgvej«. Omkring ved denne tid blev den nye Nyborg landevej anlagt: Tvedvejen. Yderst ved »Ørkildsgade« lå de to Ørkilds-møller, som hørte til Tved sogn, samt en enkelt ejendom over for Nederste Mølle.

Uden for Vibelt nævner brandtaxationsprotokollen i 1801 nogle få »afsides liggende« huse. Mest afsides »Skovfogedhuset ved Latine Kronhøj«. Det er porthuset ved Hallindskovvej. Det er første gang brandforsikret under Svendborg Magistrat i 1801, hvilket kan betyde, at det er bygget efter 1791, eller at det tidligere har været forsikret under Tåsinge gods, idet Gamle Hestehave fra 1764 til 1827 tilhørte slægten Juel på Valdemar Slot. Dets beskrivelse i 1801 svarer ganske til dets nuværende udseende. Næsten lige så afsides lå felberedernes stampemølle i Gl. Hestehave. Den er ældre end den første brandforsikring, altså fra før 1761, aldrig beboet. Så lå Jørgen Vognmands gård på Kongebakken (nu nr. 28), også den er fra før 1761. Det samme gælder »Holmehuset« også kaldet »Pløjeholmehuset«. Det lå ved Porthusvej, ca. ved nuv. nr. 5, og var oprindelig et kongeligt skovfogedhus, da kongen ejede al skov, men da han i 1765 havde solgt skovene omkring Svendborg til forskellige private ejere, kom Holmehuset også i privateje. Til det hørte en jordlod langs Porthusvej og et stykke hen ad nuv. Mølmarksvej, omfattende hele det areal, nu udstykket i mange parceller, som har matr.nr. 45 (+ diverse litra) af Markjorderne. Her bemærkes, at navnet »Holmehuset« i nogle skriftlige forbindelser er knyttet til skovfogedhuset i Rottefælden, men det beror på en fejlslutning.

Endelig nævnes Grubbemøllen, nu Dronningholmsvej 1. Den kaldes også Rødkilde Mølle; formodentlig har dens vand til tider været farvet af okker fra kilderne. Den omtales ikke i grundtaxten af 1682. Dels lå den uden for byen, og dels var den i adelig eje og havde derfor ikke andel i borgernes fælles fæstemål af markjorderne. Af samme grund tages den heller ikke med i taxten af 1723. Men af taxten fra 1682 findes en lidt yngre afskrift, og deri er Grubbemøllen taget med, fordi denne liste er udarbejdet med henblik på skatteligning til by og kirke, og her nævnes den som tilhørende »Velbaarne Frue Hilleborre Kaas«. 1705 bor Rasmus Christensen Møller der.

Ud over de her omtalte fandtes ingen beboede bygninger i Markjorderne i 1801.

Grubbemøllen brandforsikredes første gang i 1781. Da hedder ejeren Peder Jacobsen. Han bygger sin »filial«, byens første vejrmølle, i 1788. Det var en stubmølle, som stod et stykke oppe ad bakken oven for Grubbemøllen, i »Bülows Vænge« nær Bregnedalsstien i en slugt, som nok har været god til at samle vinde fra syd og vest, men fra de andre sider har der nærmest været læ. Stedet er nu inde i havekolonien »Solbakken«, ca. ved have nr. 26. I 1801 tilhører stubmøllen landsdommer og byfoged Johannes Uldall og har selvfølgelig, traditionen tro, været kaldt Uldalls mølle, hvad der antagelig har fået svendborghistorikeren provst Joachim Begtrup til at formode og skrive, at det var Uldall, der havde bygget den. Begtrup kalder den også en »stor hollandsk Vejrmølle«. Han har vel ikke været møllesagkyndig. Møllens placering gjorde det vanskeligt at køre til den fra byen. I de første år kørte man over marken i en stor bue, der begyndte på toppen af Dronningholmsvej, der hvor nu Pløjeholmen begynder. Men da byens markjorder i 1805 blev udskiftet, blev det nødvendigt at anlægge en rigtig vej til møllen. Morten Jørgensen Pjentemøller – medlem af vejkommissionen, som i forbindelse med udskiftningen skulle have tilsyn med anlæg af veje, gærder og vandsteder – beretter herom (6. december 1805): »Vi var ude i Lille Bregnedal i Eftrm. med Jacob Magaard Krøyer at sette veyen af langs med Grubbemøllevænget op til veirmøllen, som skulle lægges an der. Den gik nu over Jordene«. – Det blev det første stykke af Bregnedalsvej oven for Dronningholmsvej.

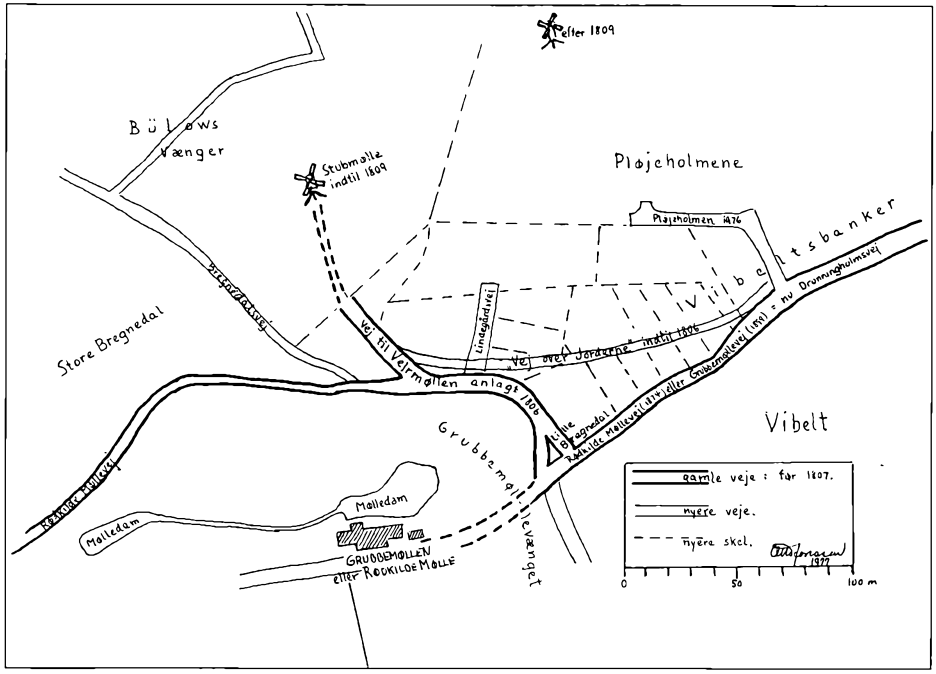

Kvarteret omkring Grubbemøllen 1806.

Da Uldall, den meget vindskibelige (godt for byen), men også såre selvrådig og arrogant (skæbnesvangert for ham selv) i 1804 blev afskediget, rejste han fra byen, og hans ejendomme blev solgt. Vejrmøllen blev købt af bymølleren Jørgen Hansen, og han lod den i 1809 flytte ca. 200 meter mod øst, ind på en jordlod i Pløjeholmene, som han havde byttet sig til efter udskiftning. Lodden var nabo til »Bülows vænge« og strakte sig nordpå langs skellet til Græsholmemarken hen til den nye vej, som fra Porthusvej netop var anlagt hertil, ligeledes som en følge af udskiftningen. Vejens fortsættelse i Græsholmene var stadig kun en primitiv markvej – fordi Græsholmenes udskiftning blev forsinket i mange år på grund af den netop samtidig udstedte lov om fredskov – men hele vejen betegnes på et samtidigt kort som »Veyen til Loderne og Roskildbølle med Grøft 14 alen«. Rødskebølles jorder lå jo lige på den anden side af Græsholmene, ved Faaborg landevej.

Ved vejen lod Jørgen Hansen 1816 opføre et stuehus, som senere er blevet suppleret med et par huse mere på lodden, og de ligger der endnu og har lige til vore dage været kaldt »Møllerhusene«, Mølmarksvej 55-61. Snart fik vejen navnet »Vejrmøllevej«, for nu var det jo den vej, man skulle køre til møllen. Siden fik vejen sit nuværende navn efter en møller Mølmark. Møllen stod i den sydlige ende

af lodden på en lille bakketop, som senere forsvandt og gav plads til en stor grusgrav. Også denne er nu borte, idet den er blevet fyldt op. Skellet til vængerne og Græsholmene er på samme sted. Lige op til skellet er nu på vestsiden bygget et boligkvarter »Bregnegårdshaven«.

Jørgen Bymøller solgte vejrmøllen i 1829 til sin stedsøn Christian Klingenberg, men beholdt selv stuehuset. Klingenberg købte »Holmehusets« grund ved hjørnet af Mølmarksvej og Porthusvej, byggede sig der et stuehus i 1834, og 1837 byggede han derved en »stor Hollandsk Veirmølle«, nemlig Christiansmøllen, som står der endnu. Den har efter tidernes skik skiftet navn nogle gange efter skiftende ejere: Klingenbergmøllen, Mølmarksmøllen.

Jørgen Hansen kunne altså bygge hus på sin lod, da det var en samlet lod efter udskiftningen, men i øvrigt forbød loven om udskiftning, at nogen ejer solgte en byggegrund fra en marklod. Det var også forbudt at sælge af markjorderne til udenbys boende. Den borger, der ejede en lod, kunne godt selv bygge og bo på en. Det blev imidlertid kun i få tilfælde aktuelt, da enhver lodsejer jo i forvejen havde ejendom i byen. Først i 1811 kom en allernådigst kongelig forordning, som tillod udstykning af byggegrunde i markjorderne, og dertil var knyttet den bestemmelse, at der af en sådan udstykket grund skulle svares en afgift til byens kasse: Værdien af 2 skæpper byg årlig pr. tønde hartkorn, og ved hvert videresalg af grunden steg denne »bygafgift« med 2 skæpper, indtil den udgjorde 1 tønde byg årlig pr. tønde hartkorn. Forbudet mod salg til udenbys folk blev samti-

Porthuset i Græsholmene gav vejen navn. Da porten blev for snæver for alfarvejstrafikken, faldt både porten og det halve hus.

dig ophævet, og køberen af en grund havde ret til »at bebygge samme, at boesætte sig derpaa, og der at drive borgerlig Næring som Haandværker; derimod maae han ingenlunde der bruge Handel, ei heller brænde Brændeviin enten til eget Forbrug eller til Salg, samt ikke brygge Øl uden til sit eget Huses Fornødenhed«. Hvor længe bestemmelsen om bygafgift bestod, er ikke klart, men i et skøde fra 1834 står, at der betales bygafgift af en strimmel jord, som sælges til vejkommissionen til anlæggelse af en offentlig vej: Bellevuevej.

Fra 1815 begyndte byen så småt at vokse udad. 1815 byggede »Skovejerne i Pløjeholmen« et skovfogedhus på »en øde Plads i Skoven, som ey tilforn har været bebygt, et Stuehuus på 9 Fag 1 Etage med Qvist over 3 Fag, Egebindingsværk, Straaetag, med 1 Skorsteen og en Kakkelovn«. Det var det første skovfogedhus i Rottefælden.

Ved samme tid er Lars Nielsen Møllers gård fuldt udbygget ved hans

Hjørnet af Reberbanen og Ørkildsgade med den sidste accisebod.

skibsbyggeplads på Øxenbjerg. I Møllergades yderste ende »Paa Vibelt« bygges byens første rigtige fattiggård (nu nr. 115) af materialer fra en nedbrudt skovfogedbolig, som længe havde stået ubeboet på Ørkild Ladegårds jord i Hømarken – omtrent på hjørnet af nuv. Nyborgvej og Gl. Skårupvej. Kammerherre Juel bygger skovfogedhuse i Ny Hestehave og på Odden i Gammel Hestehave, og enkelte »daglejere« bosætter sig ude mod øst i Hallindskov. I 1830'erne begynder Ørkildsgade at tage form. Den nævnes ved navn første gang i 1851. Niels Graae bygger i 1834 gården nr. 39 i Ørkildsgade og graver en brønd i haven. – Morten Jørgensen (11. oktober 1834): »Leutenant Niels Graae har gravet en Brønd i sin Have, hvor der var en Kilde, nu har han gravet en Grøft fra Brønden ned af Banken at Vandet løber deraf. Han har i sinde at anlægge en Oliemølle derved, men er for lidet Vand... Han vil nok ikke høste stor Fordeel deraf«. Graae byggede måske alligevel en vandmølle til supplement af den hestetrukne oliemølle, han havde i forvejen, men det har nok alligevel været for lidt. I 1846 byggede han vindmøllen oppe på bakken, hvor der endnu står en rest af den og bærer hans navn »Graaes Mølle«. Simon Groth Rebslager bygger hus 1833 og indretter rebslagerbanen, som findes endnu omend kun af navn. I 1840'erne kommer en stor del af Overgade til. Den nævnes ved navn første gang i 1862. Hele denne tilvækst foregår på Vibelt. I markjorderne gror det lidt langsommere, især i den nordlige del. I 1830 nævnes i Græsholmene skovrider Halbergs enkes hus overdraget til Hans Steffensen. Det er det nu forhenværende Porthus, som har givet navn til sin vej.

Morten Jørgensen (21. juli 1841): »Ernest Jensen har købt en 6 Alen bred Jordstrimmel af Niels Ernst Brandt og Hans Jacob Krøyer i Pløyeholmene fra Holmehuset til Skoven til en Reebslagerbane. Han har bygget i denne Maaned et Grundmuret Huus mod Byen derpaa« (Porthusvej 6). Brandforsikringen noterer ham for: 1 Brandmuret Vaaningshus og 1 Grundmuret Rebslagerhus. Den lange rebslagerbane kan erkendes endnu stykkevis, idet dele af banens overbygning står hen som teglhængte havehuse i nogle af haverne til Tvedvejs vestside, ud til Rebslagervej.

I perioden 1817-1857 (4 brandforsikringsprotokollers tid) noteres af nybygninger på denne del af markjorderne, udover de allerede omtalte, i alt 7 nye huse. Og så kom jo i 1867, da Svendborg Amts administration blev flyttet fra Nyborg til Svendborg, og amtmand grev Brockenhus-Schack byggede – privat, men senere overtaget som offentlig amtsgård – det imponerende »Ørkildhus«, som i vor tid er blevet til politigård.

I den samme periode var der anderledes fart på væksten i den østre del af markjorderne: Hømarken 22 huse, heraf 1 avlshus i Tyvekrogen, ellers boliger, Øxenbjergmarken 17 huse, Ny Hestehave 4, Hallindskov 47, heraf 1 avlsbrug, ellers boliger, mest tilhørende daglejere.

Litteratur

Joachim Begtrup: Svendborg Kjøbstæd. 1823.
Ove Marcussen: Svendborg Købstads Historie II. 1960.
Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie. 1919.

Utrykte kilder

Grund- og bygningstaxter 1682 og 1825.
Skøde- og panteprotokoller.
Matrikelkort 1810 ff.
Folketællingslister 1801 og 1834.
Brandforsikringsprotokoller 1761-1867.
Pjentemøllerens dagbog 1804-1845.

Præsteboliger i Sct. Nicolai sogn

Før Carl X Gustav drog hærgende gennem Danmark – og aldeles ikke skånede Svendborg – havde Sct. Nicolai sogn to præsteresidenser, der begge lå lige syd for kirken.

Præstegården, hvor sognepræsten boede, stødte lige op til kirkegården; dens udhuse lå langs med Kyseborg (endnu ikke belemret med »stræde«-navnet); mod syd dannedes grænsen af den lille gren af byens bæk, Springsbækken, som fra Badstuestræde løb ned mod byens grav syd for Skattergades haver, og endelig mod vest nåede gårdens område dertil, hvor nu Sct. Nicolaigade går, dengang en del af Badstuestrædet.

Kapellanen havde sin bolig på hjørnet af Kyseborg og Sct. Nicolai Kirkestræde. Men den delte skæbne med en tredjedel af byens huse, der efter krigen var jævnet med jorden, med eller uden brand. Endnu 25 år senere var meget få af dem genopbygget. Sognet havde ikke nogen anden bolig til kapellanen, så han måtte selv skaffe sig en sådan og fik beskeden godtgørelse for afsavn af bolig.

I 1682 hedder kapellanen Jesper Jensen Kieldgaard, og han har en gård i »det lidet Stræde, som gaaer op til Torved«. Grunden er nu en del af Torvet 3. Han begærer dette år af borgmester og råd at få sin boliggodtgørelse sat op fra 8 slettedaler til 8 eller 10 rigsdaler, men får afslag (3 sldlr. = 2 rdlr.). Der var simpelthen ikke penge at skaffe, og desuden havde han jo nogen indtægt af den tidligere kapellangårds grund – havebrug på tomten og ejendommens andel i byens markjorder. Endelig var han da gået ind i embedet på de vilkår »som og hans Forgænger havde været fornøyet med«. I grundtaxten af 1682 nævnes Hr. Jesper som ejer af den øde grund, hvor kapellanhuset havde stået. Den er sat i grundtaxt til 3 rdl. (sml. præstegården til 4 rdl.). Hans efterfølger i embedet, Hans Andersen Ploug, er ejer i 1723 både af denne ejendom og af Hr. Jespers gård ved Torvet.

Siden blev der ingen »residens« til kapellanerne, men sognet måtte betale (delvis?) husleje for dem, indtil kapellaniet blev nedlagt i 1803.

Præstegården overlevede krigen, men var gammel og meget medtaget, og i den ubeskrivelige fattigdom og elendighed, der fulgte med krigen, var der slet ikke midler til at gøre noget ved den.

Sognepræsten Laurids Nielsen Hellevad holdt det ud, til han døde i 1677, men hans søn Hans Hellevad,

Kyseborgstræde 2-6. Oprindelig præstegårdens udhuse.

der efterfulgte ham i embedet, klagede i 1678 til borgmester og råd, og han underbyggede sin klage med en rapport fra 4 synsmænd, som han havde ladet inspicere gårdens bygninger. Rapporten var tydelig nok. Præstegården findes overalt at være så forfalden, at ingen kan bygge og bo derudi uden stor livsfare – undtagen det østre ladehus i gården. Skal gården reddes i tide, må det hele nedbrydes og bygges op af nyt – dog kan måske en del tømmer og sten genbruges »fra de Huuse, som endnu nogenlundes staae over Ende ved Støtter og Stiver opholdt«.

Borgmester og råd henvender sig til kirkeværgerne, men de har ingen penge i kassen.

Så går der nogle år. 18. september 1682: Et firemandsudvalg nedsættes til sammen med borgmester og råd at sætte en taxt på beboere i Sct. Nicolai sogn til præstegårdens istandsættelse »efter Præstens Klage og Biskoppens Befaling«. 22. marts 1683: 4 mænd skal vurdere, om præstegården skal rives ned, eller den kan blive stående, mens den repareres. Andet sker der ikke.

I 1687 har præsten tilsyneladende mistet tålmodigheden. Han køber selv af sin svoger, den afskedigede borgmester Peder Hansen, dennes »ledige Gaard« på hjørnet af Gerritsgade – nu nr. 16 – med have langs det meste af Kattesundets vestside. Dermed er præstegården definitivt opgivet som bolig, og der går 127 år, før sognet igen har sin sognepræst i embedsbolig. Den gamle præstegård forbliver dog i mange år endnu en del af embedets økonomiske grundlag i kraft af dens andel i markjorderne. Omkring 1730 sælger byen ud af dens tilliggende, således de

Gerritsgade 1896. Yderst til venstre den daværende præstegård.

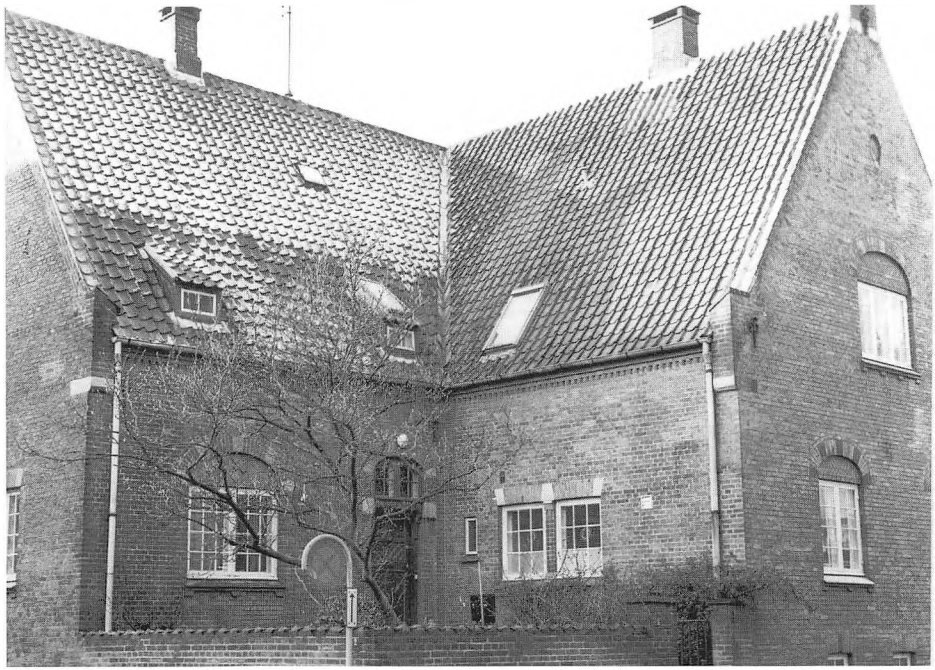

Sct. Nicolaigade 2 b. Den nuværende præstebolig.

omtalte østre udhuse. De står der den dag i dag, omend noget ombyggede, nemlig Kyseborgstræde 2-6. I nr. 2 bevares et minde om husets fortidige funktion, antagelig som stald, i form af en stenbrobelægning under de nuværende gulve.

Gården i Kattesundet benævnes i visse sammenhænge »præstegården«, således i beskrivelse af naboejendomme ved salg, men er altså præstens private ejendom. Pastor Hellevads efterfølger, Gamaliel Nielsen, køber den, og hans enke har den til sin død 1730.

I 1721 er Hans Frich sognepræst. Han køber en af de grunde, der har ligget øde siden svenskekrigen, Gerritsgade 7, og bygger en gård der ca. 1724. Da han få år senere er forflyttet til Nyborg, sælger han gården til byfoged Jørgen Borring. Dennes søn, »en gammel Ungkarl«, testamenterer ejendommen til Sct. Nicolai sogn til en bolig for sognepræsten. Det sker år 1800, dog med et forbehold, som gør, at overtagelsen først kan ske 1809, og endelig i 1814 »gøres den beboelig«, så provst Joachim Begtrup kan flytte ind. Her er så præstegård til 1897 (nedrevet og nyopbygget 1854), da den endelig nedrives og »Nicolai-gården« med apoteket opføres på stedet, hvorefter den nuværende præstebolig på hjørnet af Badstuestræde og Sct. Nicolaigade bygges.

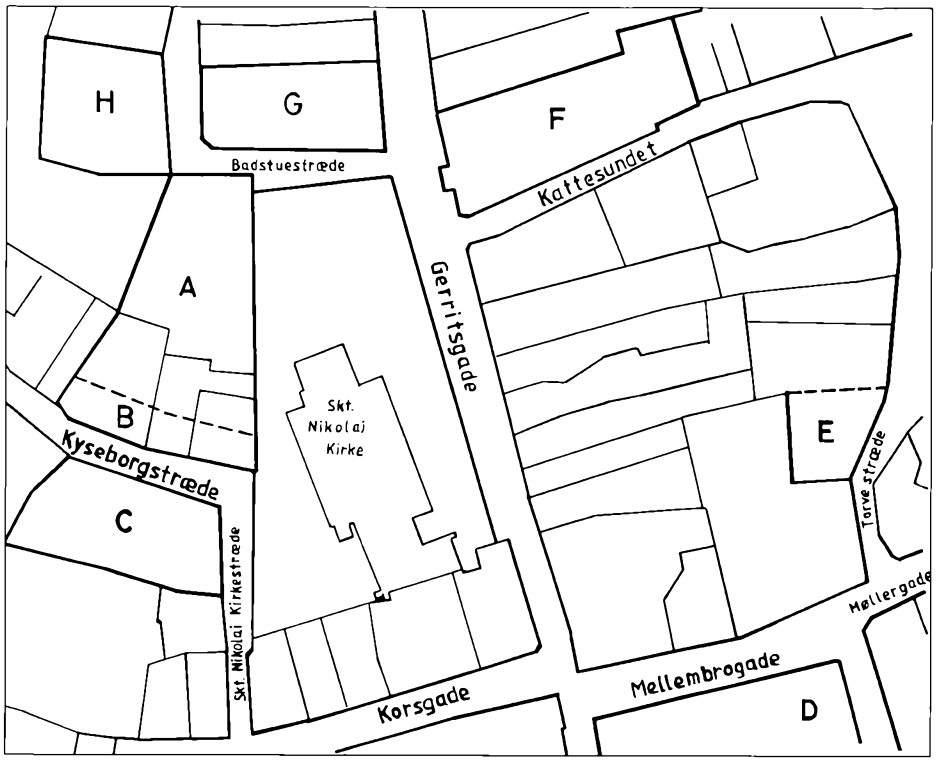

A: Præstegården, sognepræstens residens til 1687. B: Præstegårdens baghus, nu Kyseborgstræde 2-6. C: Kapellanboligens plads før svenskekrigen. D: Peder Hansens »iboende Gaard«. Han var borgmester fra 1671. Ved nytår 1680 mødte en ny borgmester, Jens Madsen Kier, med kongelig bestalling, og Peder Hansen måtte træde af. Der ses dog ingen tegn på beskyldning for noget kriminelt. E: Kapellan Jesper Jensens gård. F: Gården, som pastor Hans Hellevad købte 1687 af borgmester Peder Hansen – med haven langs Kattesundet, »som 6 Boder har staaet paa« (1682). G: Her byggede pastor Frich sin gård ca. 1724. Fra 1814 til 1897 var præstegården her. H: Den nuværende præstebolig. Kortet er et udsnit af matrikelkortet af 1863 med de gældende skellinier.

Disse utrykte kilder er benyttet:

Svendborgs rådstueprotokoller 1664-1696.
Skøde- og panteprotokoller.
Grund- og bygningstaxter fra 1682 og 1723.

Litteratur

Joachim Begtrup: Beskrivelse af Svendborgs Kjøbstæd, 1823.
S. V. Wiberg: Almindelig Præstehistorie, 1871.
Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie, 1919.
J. O. Bro-Jørgensen og Ove Marcussen: Svendborg Købstads Historie, 1959.
Bevaringsværdige Huse i Svendborg, 1976.

Der konstateres enkelte uoverensstemmelser mellem kilder og litteratur. De kan ikke lægges kilderne til last.

Også dengang!

I Svendborg Byhistoriske Arkiv finder vi dette lille gribende dokument, som kaster et strejflys over arbejdsforhold m.m. i byen for halvtredje sekel siden. Al sammenligning med nutiden er utilsigtet:

1747 dend 30de Juny
Effter Samptlig Skræder Laugets begiering var Jeg Under teignede Paa min faders Borgemester og Byefoget Madtz Tønnesen Rosenbergs Veigne med mig tiltagne tvende Mænd naufnlig Christen Schmechel og Peder Aarslef, hvor da formanden for Skræderne anviiste os Udi een af Madame Lembs Boede (1), hvor da fandtes eet qvindfolch ved Naufn Mette Maria, som Sat i samme Huus i Arbeid med Enn gl. Blaae Kappe, Hvor paa Samptlige Skræderne som der var forsamlede, begierede at hvad Skræder Arbeide hos hinde fandtes maatte blive hinde frataget i for vahring Under forseyling, blef da eftterseet og funden. 1 gl. blaae Vadmels Kappe med brun dret (2), 2 stk. gl. graae Klæde dræt, et par Nye graae Rychstychcher og tvende Ermer og tvende taske (3) Klapper, Som var til skaaren og half Syete, Eet ofver træch af Nyt Stribet Hverchen (4) til et barn i Arbeit med dræt Lif og Ermer, Som blef i alt Indpachchet udi een Sæch, og Samme Sæch blef da forseylet og Ofver Lefveret forman-

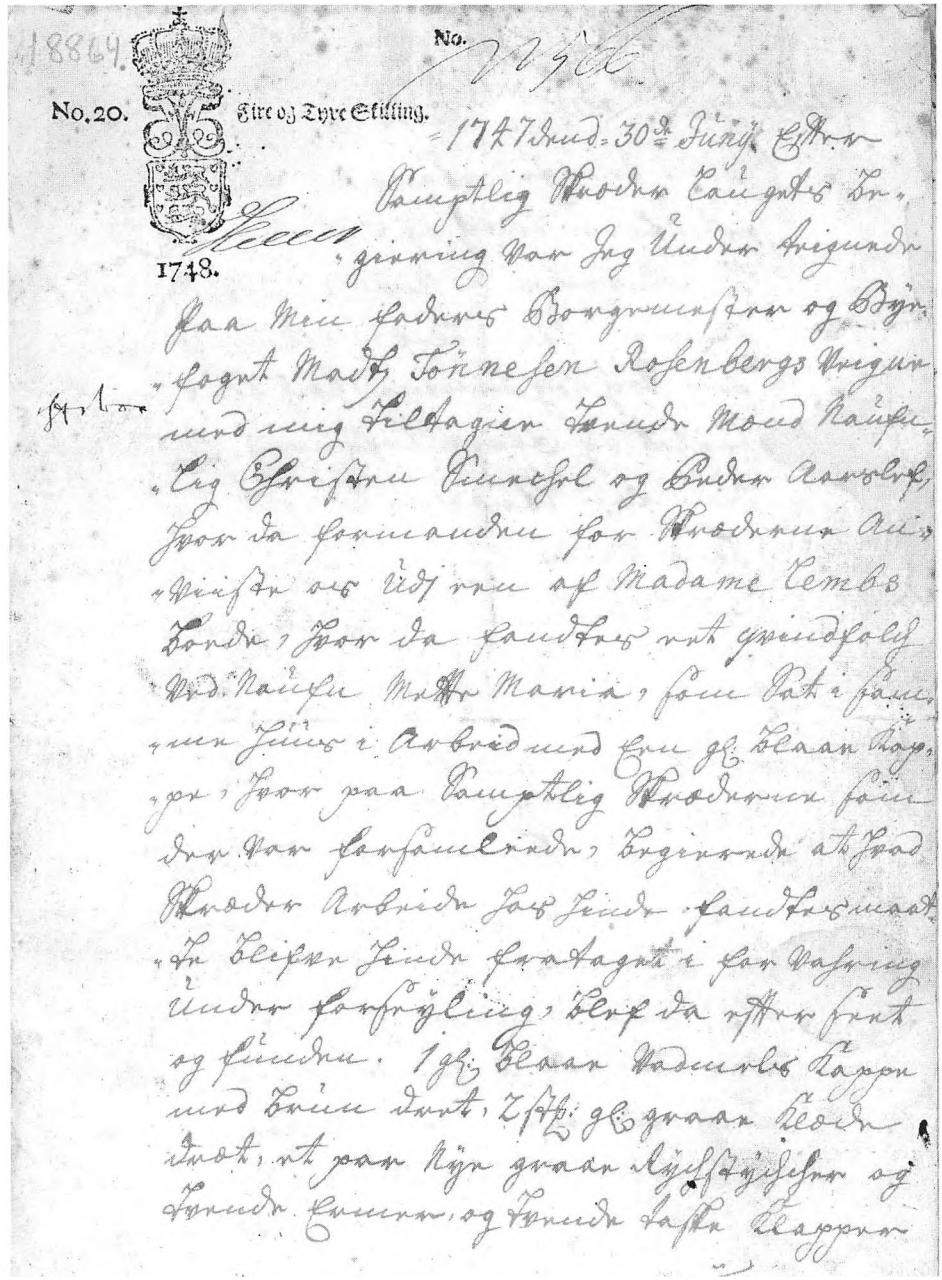
1864.
No.
No. 20. Fire og Tyve Stilling.
1748.
1747 den 30de Juny Efter
Samptlig Skræder Laugets Be-
giering var Jeg Under teignede
paa Min Faders Borgemester og Byfo-
foget Madtz Tønnesen Rosenbergs Veigne
med mig tiltagne Tvende Mænd
Christen Schmechel og Peder Aarslef,
hvor da formanden for Skræderne An-
viiste os Udi een af Madame Lembs
Boede, hvor da fandtes eet qvindfolch
ved Naufn Mette Maria, som Sat i samme
Huus i Arbeid med Enn gl. Blaae Kap-
pe, hvor paa Samptlige Skræderne som
der var forsamlede, begierede at hvad
Skræder Arbeide hos hinde fandtes maatte
blive hinde frataget i for Vahring
Under forseyling, blef da eftterseet og
funden. 1 gl. Blaae Vadmels Kappe
med Brun dret, 2 stk. gl. graae Klæde
dret, et par Nye graae Rychstychcher og
tvende Ermer, og tvende taske Klapper

Første side af dokumentet.

den for Skræderlauget her i Svendborg, Niels Rasmussen udi forvaring ind til videre.
Svendborg ut Suprag (5)
Jens Madtzen Roesenberg
C. Smeickel P. Arslef

1747 dend 23 Augustj
Efter Samptlig Skræder Laugets Begiering var ieg Underteignede paa min faders veigne borgemester og byefoget Madtz Tønnesen Roesenberg, med mig tiltagne tvende Mænd Naufnlig Christen Smecehel og Peder Aarslef, i forretning i Skræderens Niels Gudbiergs Huus, efter Samptlige Skrædernes Begiæring, og deres over værrelse, for at Aabne dend Sæch eller pose som forseylet til blef indsæt med skræder Arbejde, som ved Bønhas (6) søgning blef Attrapeert sidstledne den 30de Juny ved en Bønhaserqvinde af Nafn Mette Maria og formedelst hindes u for muenhed i at betale til Skræderne Efter deris Artichler, dend ansatte Mult blev Arbeydet som Melt Er, under forseyling indsadt til formanden Niels Gudbiergs. Mens i stæden de vendtede hun Eller Nogen for hinde skullet indfunden sig Bøderne at Betale Mod tøyets Levering, Eller i Mindste de gjordte Bekostninger, da Spargeres (7) her at Bemelte Bønhaserqvinde skal være Rømt. Hvor over Skræderne som befrygter sig at tøyet formedelst sommerens varme og hundedagendes Heede, i posen skulle faa Skade af Orrem, begierede dend obned og det indlagte Tøy Udtaget, da som possen og Zignette og Alleting befandtes i sin Rigtighed, som det blef indset, Brød vi dend og udtog tøyet som der var indlagt hvor iblant var En Blaa gl. Vadmelds Kappe, som de begierede Eftterseet Registeret og Vurderet, og sees da Bemelte Kappe at verre opspræt, dræt og Tøy hver for sig og begyndt at sye derpaa Igien til at vende, og befandtes hun at være Noget bædre på dend side som Nu tegnede ved syeningen at skulle blive ud paa hinde, som paa dend anden siide som før havde vaaren ud, og bestoed Udertøyet af 4re stychcher og toe smaae Kieler og en dobbelt Kraue, og Brun dræt til heele Kappen, og

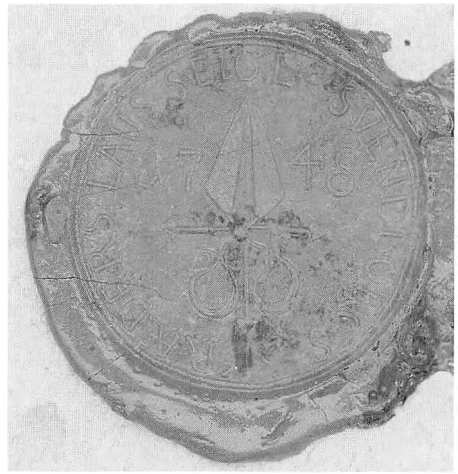

som hun i alle Maader befandtis lige saa goed og i samme stand som hun ved Bønhasser qvinden blef Atrapeert blef hun efter begiæring Vurderet for fiire Mark i alt. Og Een dobbelt traa trækket igiennem alle dends stychcher baade dret og tøy og Mit Singenete paatrygt.

Det øfrige Skræder Arbeide som var i Possen tog Skræderne til sig og sagde det hørte folch til i Byen, som fandt sig i alt Billighed, Men Kapen blef hos formanden Niels Gudbierg som Skulle have tilsyhn til dend for orm.
Actum ut supray
Jens Madtzen Roesenberg
C. Schmeikel P. Aarslef

Noter
1. Madam Lembs gård: En del af nuværende Wiggers gård. Boderne har nok ligget på det areal, der nu er fortov og kørebane. »Boder« var nogle småhuse, oftest ved gårdens bagside, de lejedes ud til bolig for småfolk.
2. Dræt = for.
3. Taske = lomme.
4. »Hverchen« egl. hvergarn, en slags vadmel.
5. »ut supra« = (latin) ovennævnte dato.
6. Bønhas = en person, der udøver håndværk uden at være formelt faguddannet, og følgelig uden at være organiseret i lauget.
7. Spargeres = spørges, rygtes.

Historie i en regnskabsbog

– om en svendborger fra Christian den Femtes dage:
Jacob Jensen Samsing (1640-1709) – hattemager og procurator

Navnet fortæller, at han stammede fra Samsø, og selv om denne oprindelse var en generation eller to gammel, bevarede han dog tilknytningen til denne ø både ved egne besøg der, og ved at folk fra Samsø kom til ham; således antog han en lærling fra Kolby og sluttede en 6-årig lærekontrakt med hans far.

Jacob Jensen Samsing var født i 1640 (1) som søn af borger i Århus Jens Rasmussen Samsing. Han havde to brødre, Rasmus, som blev i Århus, og Niels i København »Kgl. Mays. Tafel decher« og to søstre, Mette i København og Maren i Svendborg, senere gift med Arent Væver i Odense.

Hvornår Jacob kom til Svendborg står ikke helt klart, men i 1671 fik han borgerskab som hattemager og slog sig ned i Gerritsgade (nuv. nr. 6 og 8), hvor han drev sin virksomhed til sin død i 1709.

Han forstod at vinde sine medborgeres og øvrighedens tillid; det fremgår af, at han gang på gang blev valgt eller udtagtet til betroede hverv. I 1674 var han således valgt som den ene af årets to kæmnere. Under den skånske krig blev han i 1678 udtaget af bystyret til at ledsage de fem udskrevne bådsmænd, som byen var blevet forpligtet til at levere til København og sørge for, at de blev overdraget til rette myndigheder. At

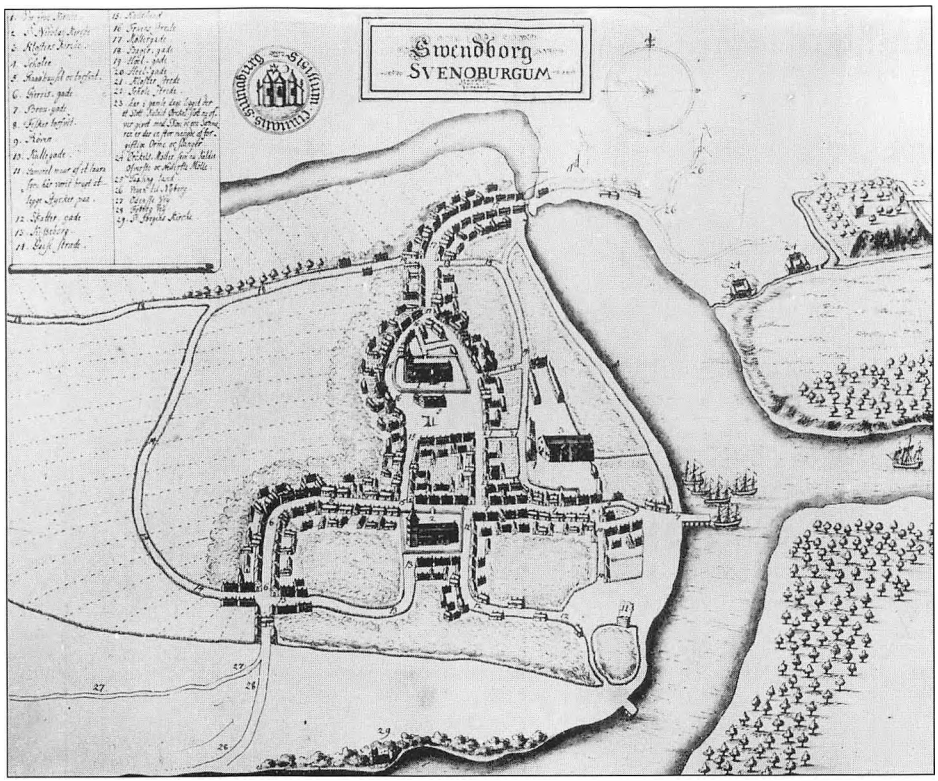

Tegning af Svendborg fra Peder Hansen Resens »Atlas Danicus« 1667. Dette byprospekt er ikke helt troværdigt – det er bl.a. lavet umiddelbart efter svenskekrigene, som var hårde ved Svendborg – over halvdelen af byens huse og gårde var mere eller mindre ødelagt efter 15 måneders besættelse.Blandt de vigtigste numre skal fremhæves: 1. Vor Frue Kirke. 2. St. Nicolai Kirke. 3. Gråbrødrekloster. 5. Torvet med byens middelalderlige rådhus, galge og gabestok. 6. Gerritsgade. 11. Skattertårnet – muligvis det vagttårn, som har fungeret som byens borg. 17. Møllergade. 23. Borgruinen Ørkild. 24. De to middelalderlige vandmøller ved Ørkild.

en del af dem så blev kasseret, var jo ikke hans ansvar. I bemærkningerne til kommissionen af 1682, som kongen havde sat til at taksere byens ejendomme og i øvrigt kigge de lokale øvrighedspersoner efter i papirerne, siger borgmester Peder Hansen herom:

».... det var och Raadmendenes befaling, saavelsom min, til de fleste af borgerne, at de skulle udgaae og tage de beste Baadsmends Karlle de kunde faa, men der de kunde iche Baadsmendskarle (2) faae, formedelst de aff Byen (for udschriffning) var bortløben da toge de denne Peder Erichsen, och hanem tillige med de andre ... blef henført til Kiøbenhaffn, i den Forhaabning at hand for Arbed Kunde i Tallet annammes, Eftersom de naadigste Kongl. Order och lyde, at maatte det saa fremschicke (iblandt) Arbeds Karlle, om man iche saa mange baadsmend kunde bekomme. Samme Peder Erichsen, som saa beschyldes, er snart den sterchste arbeider her i Byen, som gaar och tiener sin dagleje, han er ejheller vanvittig, efterdj han bliver annammet til at kalde og afhjemble her til Tinge, och gaaer til Guds Bord...«

Sine offentlige hverv skiller Jacob sig fra på en så tilfredsstillende måde, at omtalte kommission intet finder at udsætte derpå – i modsætning til så mange andres. I kommissionens beretning betegnes han gentagne gange som »Kgl. May.s Byefoged«, en titel, der også bliver ham til del i St. Nicolais kirkebog.

Hans efterladte regnskabsbog, som er i Svendborg Byhistoriske Arkivs besiddelse, er den vigtigste kilde til denne beretning og i det hele taget til vort kendskab til manden. Alle citater

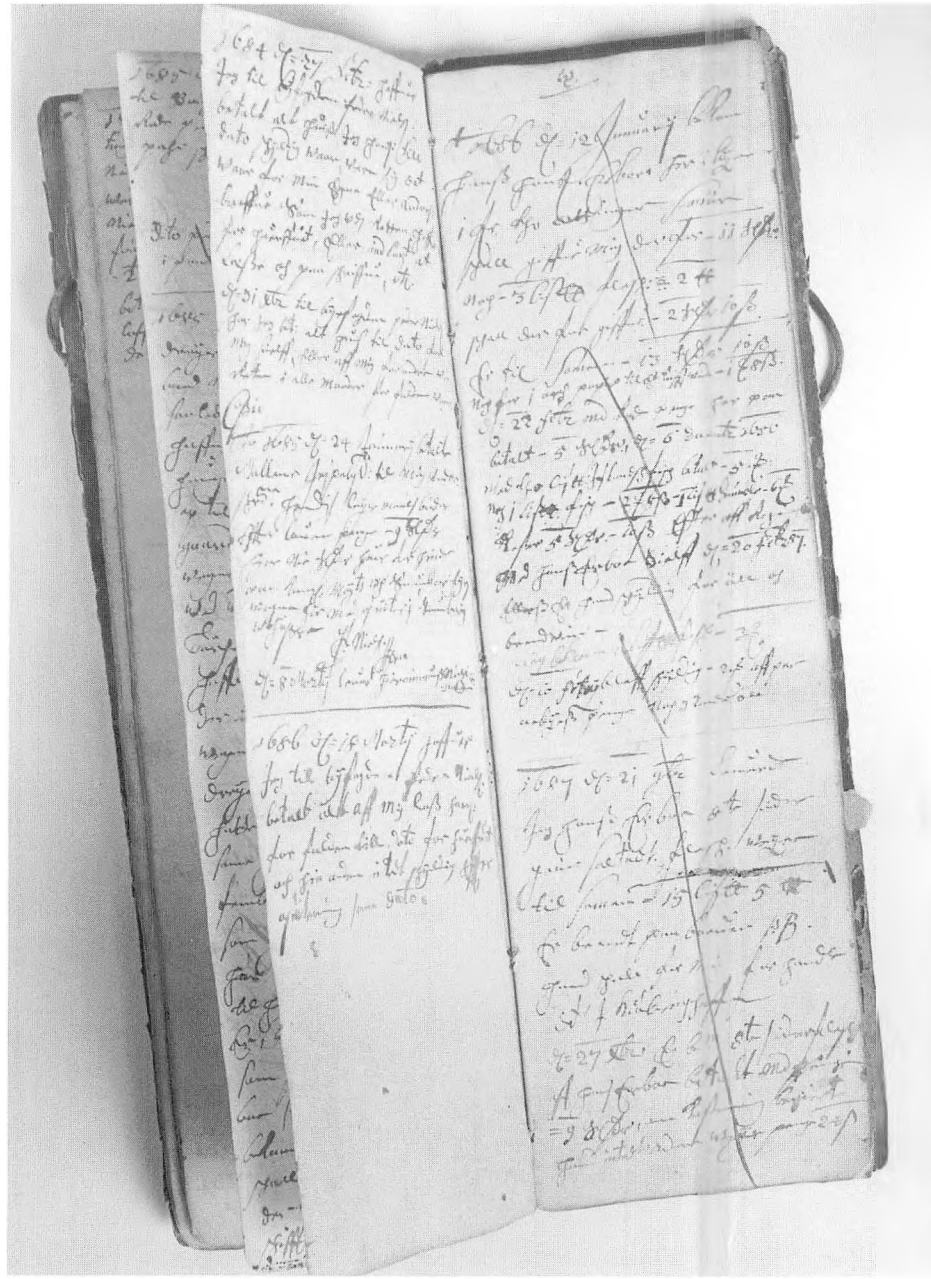

Et par sider af Jacob Jensen Samsings regnskabsbog.

her stammer fra denne lille bog, hvor intet andet er anført, og de er citeret *næsten* bogstavret. Bogen er »indviet« i 1671 med en side fuld af religiøse betragtninger, men først i 1679 er den taget rigtig i brug. Da indledes den med

»I Jesu Naffn
fryct Gud, giør huer Mand Rett
och schiell
Saa schall det altid gaa dig
well«.

Ud over byfogedembedets indtægter, skal bogen også bruges til »Richtig antegnelse och forclaring på huad Een huer Er mig schyldig bleffuen siden 1679 d. 15. september. Een huer findis Effter Alphabetum, Som Schyldig er bleffuen, men iche antegnet, hvad strax betalt er«.

Og så følger nærmest en kalejdoskopisk opsummering af indkomster og udgifter med de forskelligste motiveringer og med perspektiver, der rækker langt ud over det rent regnskabsmæssige og kaster mangt et glimt af lys over samtidens liv i byen. Der er indkassering af torvestadepenge – de halve til byfogeden, resten til latinskoleelevernes bespisning. Han indkasserer idømte erstatninger og sender dem til dem, der har vundet en sag ved hans hjælp, egne salærer for sagførervirksomhed ved byret, herredsret og birketingsret, bøder, »Mallene Jesperdatters lejermaalspenge«, husleje for det, han selv og andre har at leje ud. Her kommer nemlig hans anden funktion i samfundet ind i billedet: prokuratorens.

I en kongelig skrivelse (3) »Bekræftes at Vij efter allerunderdanigst giorde ansøgning og begiering allernaadigst haver bevilget oc tilladt, saa oc hermed bevilger oc tillader, at Jacob Jensen Samsing, indvaaner i vor Kiøbstad Svendborg Maa der i Vort Land Fyen som Procurator betiene got folck som det af hannem begieris udi huis retmessige Sager de ved retten på tilbørlige steder kunne have at udføre. Oc skal hand tiltencht være sig i samme Embede efter Loven at forholde, saafremt hand ikke denne vor Benaadning Vil have forbrudt Medens end oc stande til rette som Vedbør. Forlydendes etc.

Hafnia, den 23, febr. 1684«.

Fra den tid finder man hans navn i tingbøgerne både her fra byen og fra de omliggende birke og herreder, ja, så fjernt som i Rudkøbing fører han sager for retten og formidler hushandler, således et mageskifte mellem Pouell Dreyer og Anne Catrine af Nielstrup om to »vaaninger« i Ramsherred i Rudkøbing, og hjemme i Svendborg meldes, hvad folk er bleven ham skyldige: 1680 Søffren Jørgensen for et skøde på en gård i Møllergade købt af Hermand Boesen: 1 rdl., for et tingsvidne contra Lauritz Jørgensen, af Anno 1675: 1 mk. 8 sk. 1680 Samuel Hertel for et skøde på 2 boder i Skattergade købte af Niels Hansen Rogen: 1 rdl. og snesevis af lignende forretninger: domsafskrift, domspenge, skrifter osv. Adskillige forretninger foretages hjemme hos Jacob, og så skrives der fortæring på regningen – især øl. Væverlauget i Svendborg får sine artikler og forord-

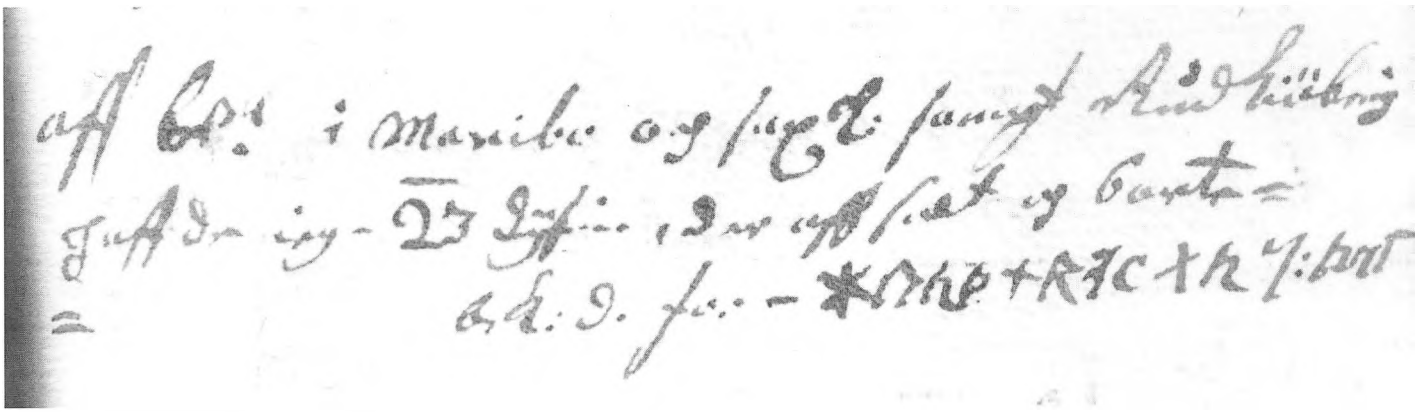

Udsnit med kodeskrift (forstørret). Kan nogen tyde det?

ninger bearbejdet og godkendt 1683, det koster incl. postpenge til og fra København 3 mk. samt for øl og tobak 19 sk. = 4 mk. 3 sk.

Huse, lejligheder og værelser lejer han ud for sig selv og andre: »Casper Witt har leyet fra Nu til Michelsdag (4) mit Hus nest mig, schall giffe mig Leye til den tid 10 Mark. Hand bruger Huset til at holde Danse chole udi. Anno 1687 d. 10. July. Jeg suarer sielff Husets Udgifter«. Samme hus engang senere: »I Jesu Nafn. 1690 d. 5. Jan. hafuer Jeg leyed til Hans Peitersen og hans Moder Kirsten Peiterss. mit Huss næst mig sielf med hossligende Hauge et Aar fra paasche førstkommende til paasche 1691 at Regne. De schal gifue same Aar til Hussleye Reede penge thi Slettedaler og arbeyde for 2 MK...« »7. febr. 1687 Bertel Klocher leyede det Camer til Kirkegaarden i den boe i Schategaden skomager Helmer tilhørig« (nu Korsgade 6). »16. Sept. 1683: Jeg leyer et Hus til Schollemester Anders Roelund i Schategade som tilhørte Knud Michelsen Crona« (nu Korsgade 8).

Hans håndværksbedrift afspejler sig tydeligt i regnskaberne i en kortere periode: Hatte sælges enkeltvis og i dusinvis ikke blot til medborgere her i byen, men langt omkring. »1687 25. nov. indpachet i Kisten 10 dysin Hatter oh 8 dysin til Laaland. I stuen blev igien 1½ dusin i boen 8 dysin. Er 27 dysin 6 Hat«.

»... i Maribo og Saxkbg. sampt i Rudkiøbing hafte jeg 23 Dysin, der affsat og borte, bekom derfor...« Ja, prisen får vi ikke at vide, den er skrevet i kodeskrift! »1683. 1. juny Leueret jeg Rasmus Jørgensen, som hand loffuet at for handle for mig i Norge, hater som følger – 6 Hater nr. 2 a 3 mk. 12 sk. 6 Hat nr. 3 a 3 mk. 8 sk. 12 H. nr. 4 a 1 mk. 8 sk. Er penge 15 sldl. 1 mk. 8 sk. Som Rasmus Jørgensen ved heimbkombsten mig haffuer loffuet at betale. – Disse hatter bleff ført hiemb igien og intet for handlet...«

Om fremstillingen af hatte høres ikke meget, men der er et regnskab over indkøb af uld 1682, som viser, at hans leverandører er mange og ikke blot lokale. Bl.a. så langt væk som Svindinge og Frørup kommer varerne fra.

Et vigtigt kapitel er farvning af hattene, så vigtigt at beretningen hver gang indledes med »I Jesu Naffn farbet Hatter«. I løbet af året 1684 farves ad 9 gange i alt 3 dusin hatte. »2. Aug. 1683 farbet Drengen Eene Ny hater – 39 hat – 13 Mandshat, 26 Drenghat«.

»Drengen« var hans lærling. Han får 1½ side i regnskabsbogen:

»Jørgen Jensøn, min Dreng. Anno 1678 d. 26. nov. kom Jørgen Jensøn barnefød i Colbye på Samsøe til mig i Vaaning mit Handverch at lære. 1679 bleff slutedt mellem bem. drengs Fader Jens Jørgensen og mig. Drengen schulde vere hoss mig I 6 Aar, midler tid Lære Handverchet forsiundt med Føde og Kleder til daglig Nødtørfftighed, med videre, huis.... forfated bleff och Jens Jørgensen offer leuerdt af datto d. 10. December utsupra«. (6).

»1681 d. 8. January Er bemeldte min Dreng Jørgen Jensen ved Bøsse og Lade i Nyborg (5) i Lære antagen på 4 Aar at Lære Effter forplichten, – (lauget havde ingen afdeling i Svendborg) ieg kosted og betalte ald den Omkostning som paa gich«. Og så gøres der rede for, hvad Jørgen har kostet ham i de 6 år, ud over »loffued Nødtørfftig daglig klæder«. En ny klædekjole til Sldlr. 3 mk. 5 sk. Årlig 2 mk. i Consumtionsskat (7) og 2 mk. kopskat, og i 1683 medikamenter og plaster til Jørgens hånd fra »Peiter og Rasmus Brochsnidere (8) i Ottense« for 6 mk.

En anden lærling havde han nogen ballade med:

»1692 fredag den 15. Aprilj saa ieg sielf Drengen Lauritz tog et Kielder vindue ud och gich ind, tog ud huad hannem behageligt var, Med nøgle anden steds fra. Det var inted det første. Fra den tid til pinsedag gjorde han ichun – 7 Hater, Saa blef hand ligende og gjorde inted til d. 7. July. Da Hente Hans fader Hannem. Udi faderens nerværelse schref Hand paa Contrachten igien. D. 9. July kom Hand igien.«

Ved siden af håndværket drev Jacob Samsing en omfattende handel med næsten alt muligt, produkterne fra hans landbrug indbefattet.

»1687 d. 21. nov. leuerede Jeg Hans Erboe 8te siider grønsaltet (9) flesch, veyet tilsammen 15 lispund 5 pund. Hand schall for mig forhandle det i Kiøbinghaffn. 27. dec. er bemelt 8te sider flesch aff Hans Erboe betalt med penge 9 Sldlr. omkostng. begierte han iche uden weye penge 24 sk.«

»1683 d. 26. july bekom Hr. Luchas Madzen Friis et Expl. den nye Lovbog huis blev betalt Rede penge 2 Rixdaler«.

»1686 20 Marty Er til Erich Hansen Erboe Smed i Bierbye på Taasing afhendt en Filklou (10), Skrubord, 8 treschilling file och En Schru stich – ialt for sex rixdaler siger 6 rixd. – førstkommende St. Michelsdag at betale, som Jens Erboe her i byen

haffuer loffuet for, och hannem strax samme Wahre Er leueret. Noch er hannem forundt Et Ambult, som Knud smed har i Leye, och det for otte rixdaler, siger 8te rixd. førstkommende paasche at betale *forstaa* naar mand schriffer 1687.... giffer hand en god fuldkommen Spade strax... Bekommer hand iche strax Ermelte ambult før Knud smeds leyetid er ude. Betaling af Ermelde Capital til Terminstiderne, ingen Rente. Dette under Erich og Jens Erboes hender«. Og de har med »Egen Hand« underskrevet i bogen.

»1685, d. 19. October Leuerde Jeg til Hr. Diniss Hansen, Sogne præst udi Synder broebye, hver i Mit Huss Rede Penge, som Jeg paa hanss vegne af hr. Hans Nielsen udi birchet i Laaland haffde annammedt sidst afvigte d. 7. Hujus (11), i Maribo Marchet Nemlig 53 Sldlr. siger Halfftredsindstiuge och tre Slettedaler. Jeg gaff ingen quitering, och fich ingen«.

Pengeudlån mod pant er næsten en daglig foreteelse. Det kan være en kjole eller et smykke eller:

»1685 d. 22. may londte jeg Strandrideren (12) Cornet Mogens Lund Rede penge – 2 rixdaler på et Pund Lyneborg (13) Salt som paa toldboden i dag bleff oplagt, om nogen det vil paatale, Ellers er det Confisqueret. 25. Aug. bekom jeg forbemelte penge 6 schiepper af bemelt Lyneborg Salt«. Mens vi nu er ved strandridderens blad i regnskabsbogen: »s. 17. July kom Mogens Lund her i Huset og bleff huggen i sin haand, d. 18. ditto bleff liggende her under Bartschier Haand i 3 uger 1 dag til d. 8. Aug. Hand bleff schyldig for øll I Midlertid for sig, Bartschier (8) och huiss folch Hannem besøgte, penge 5 mk. 12. sk.

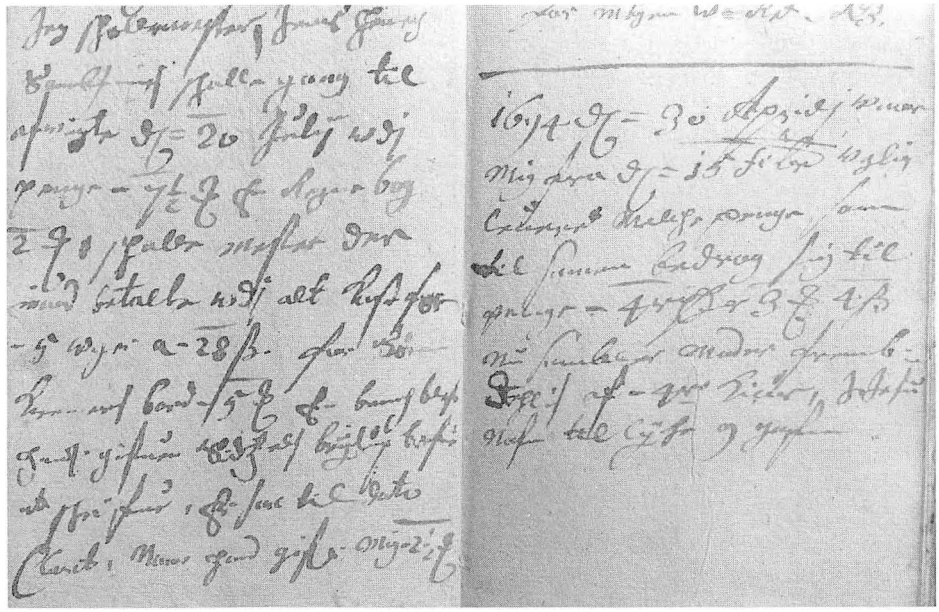

Udsnit med Jacobs hjertesuk over mælkepengene.

Rede penge udlagt til sucher, Mushat och Wiin til Kaalschaale 1 mk. 8 sk. for 3 Ugers Opvartning. Seng och Tractement i det ringeste 3 rixd«. plus adskillige småting og udlæg samt mere øl og brændevin ender vi med en regning på 13 rdlr. 4 mk. 12. sk.

At Jacob Samsing også drev landbrug var en selvfølge, da hver ejendom i byen havde del i det fælles fæste af markjorderne. Det var en værdi, som ikke kunne afhændes fra ejendommen, og som kun kunne udnyttes ved brug. Om dyrkningen ser vi ikke noget i regnskaberne, men han sælger af og til nogle skæpper byg eller malt, og jævnlig bliver der en kohud at afsætte til en skomager. Selv »kontraktavl« er ham ikke fremmed; her er det en anden, der må gøre arbejdet:

»1684, d. 2. April bekom Lauritz Pedersen i Seerup (Sørup) at saae med mig til Halffes udi sin toft 3 fjerdingkar grøn Erter«.

»1686, d. 1. May bekom Johanna Sl. Hans Pouelsens schomager en barcet Hud for 4 Sldlr., betalte 10 mk., blev schyldig 1 rixd. til pintzedag at betalle. Noch bekom hun en u-barchet (14) Hud til penge 9 mk. 8 sk. til Sct. Hansdag førstkommende at betale. Den 8. nov. bekom (hun) tho u-barchede Huder begge til penge = 2 rixd. og et par schoe til lille Jens Henrich før kommende paasche at betale«.

Den del af landbruget, der optager ham mest, er nok kvægavlen. Mælkepengene spiller åbenbart en stor rolle.

»1692, af 3 gode Malche Kiør alle Nye bohren bekom ieg Ey af Moder Melchepenge dette gandsche Aar uden

4 rixd. 5 mk. 8 sk. Aar 1690 bekom Jeg, som Sidtzel samblede Melche penge af 3 Køir som er samme Kiør, penge 10 rixd. Fra Paasche 1693 och fremdelis sambler Moder Melche penge i Sparbøssen. 1694 d. 18. febr. blef mig disse sambld penge leuerd udi alt 3 rixd. 6 sk. Det er dog for lidet penge och for megen u-Ret. NB.

1694, d. 30. Aprilj war mig fra d. 15. febr. uglig leueret Melche penge, som til sammen bedrog sig til penge 4 rixd. 3 mk. 4 sk. Nu sambler Moder frembdelis af 4re Kiør,
I Jesu Nafn til Lyche och gafn«.

»Moder« er her hans anden kone, Elisabeth Absalonsdatter Busse. Hvem Sidtzel er, ja mon ikke det er den samme Sidsel Mortensdatter, der sammen med sin søn Jacob Jensen, af Jacob Samsing køber huset – nu Korsgade 8 – i 1699. Den unge Jacob var da latinskoleelev og som det synes Jacob Samsings protegé – så nær knyttet til huset, at folk har kaldt ham »Jacob Samsing«. Efter den »rigtige« Jac. S's død i 1709 kalder han sig selv Jacob Jensen Samsing.

Jacobs første kone, Anne Nielsdatter døde i 1683 efter et års strengt sygeleje. »Fredagen d. 16. november 1683 Er min hj. kj. Hustrues Sl. Liig och Legeme ved en hæderlig Jorde færd til sit huille sted og Roe Camer i Sct. Nicolay Kirche gaard bestediget. Gud giffve hinde En gledelig Opstandelse. Amen.

Begraffuelsens bekostning:

den inderste Jorde Serch 1 Dl. 2 Mk. dend uderste Jorde Serch 3 Dl. 2 Mk. Hviide bindeler som blev brugt 6 Mk. En Lin Hatt och en Lue, En Halss Klud, till en Dyne i Kisten 1 Dl., till tho puder i Liigkisten 3 Mk. Det store Jorde Lagen 4 Dl., Liigkisten 8 Dehle à 1 Mk. – 2 Sldl. Arbeydsløn, Liim og Vognleye 3 Mk. 6 Sk. Liigkistens beslag 5 Dl. Bede Manden, – De Mænd som bahr Liget, – Jorden i Kirchegaarden 1 Sldl. 2 MK., for at graffue 2 Mk. Klockerne i Nicolay Kirche 1 Sldl. for at ringe 1 Mk. 8 Sk., Closter Kirches Kloche 1 Mk. 8 Sk., for at ringe den Kloche 1 Mk., Præsten for Prædiken 3 Dl., Schollemestern for Sangen 3 Mk. Børnene for at siunge offer graffen 1 Mk. 8 Sk. 10 alen Lærred til sørge Klæder baade til mig och Pigerne 5 Dl. 2½ Mk. Quinden som syede Lig Dynerne och sørge Tøyet 4 Mk«.

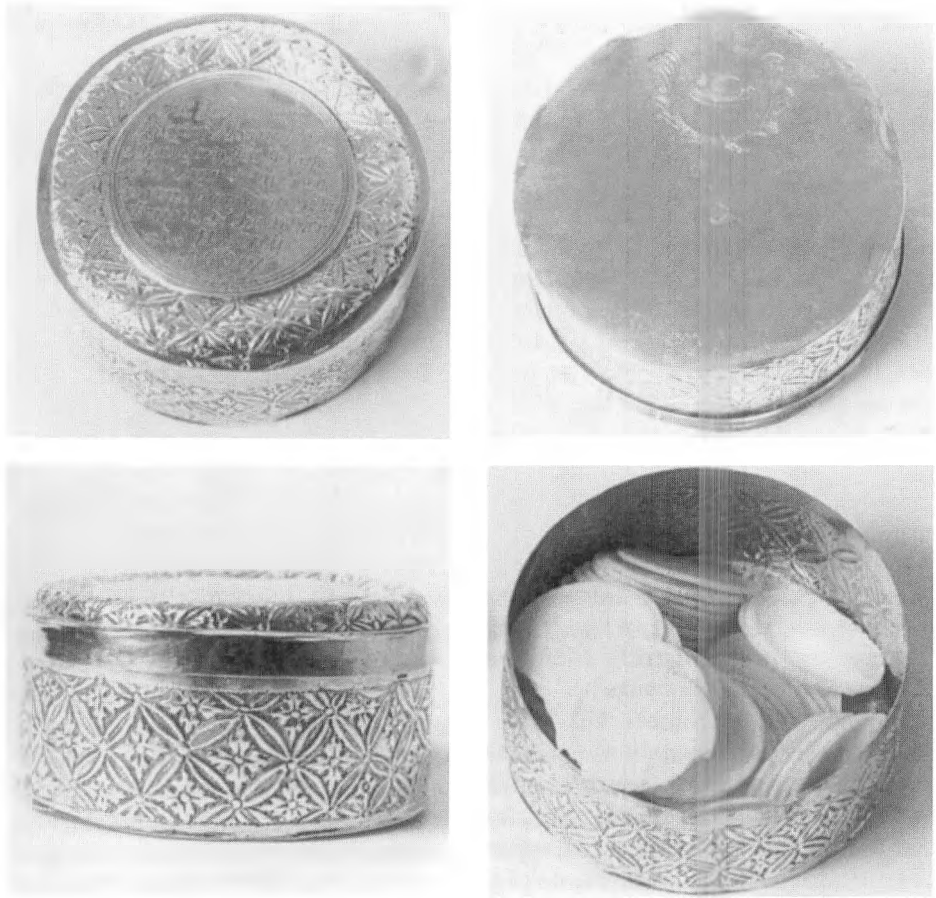

Alterbrødsæsken. Indskrift på låget: »Til Guds ære oc Nicolaj Meenighed i Suendborg. Till Sæligheds Reter Brug er af Jacob Jensen Sambsing ibdm (ibidem d.v.s. herboende). Denne Esche gifuen d. 11. July 1696«. Under bunden er indridset – foruden nogle mestermærker Claus-Lauritzen Lave, København – æskens vægt: »6 Lod 1 Q (uint)«.

Elisabeth overlevede ham. Ingen af dem skænkede ham børn; men så kastede han sin kærlighed på andres, ikke blot på førnævnte Jacob, men:

»1680, tirsdagen den 20. jan. klochen 5 Effter Midag bleff Maren Jensdatters Søn Jens Henrich fød.«

Og af St. Nicolai Kirkebog: »1680, Dominica 3 Epipha (15) Christnede jeg Maren Jensdatters Uægte Barn *Jens*. Moderen tiener Jacob Jensen Byefogets. Barne Faderen som samme tid blef udlagt var en Feldskærer ved Nafn Hendrich Hansen, som nogen tiid var indqvarterit til Jacob Jensens«. Var det mon den samme Maren Jensdatter, som Jacob omtaler som sin søster, der væver hørlærred for »Moder« – denne gang hans første kone (maj 1683)? Det får stå hen, men i alt fald tog han drengen nær til sig:

»1681 Hellig 3 Kongers Dag d. 6. januarij blev Jens Henrich affvendt. Gud lade Jens Henrich voxe og forfremmes i alder Visdomb og Naade hoss Gud och Mennischer med Lyche Welsignelse och Salighed. Amen. – Onsdagen d. 2. nov. 1681 begynte Jens Henrich at gaae Ene. 1685 Mandagen d. 24. April gich Jens Henrich første gang i schole til scolemester Hans Mortensen. I Jesu Naffn. Han gaf indgangspenge – 8 sk.« Siden læser vi om forskellige skolemestre, som Jacob bliver accorderet med om sin lille Jens Henrichs oplæring i at læse prent og breue, at skrive og i reguladetri (16). 1686 hedder skolemesteren Hans Jensen, 1689 Christen Sørensen og endelig:

»Anno 1690 d. 5 october kom Olle Andersøn her til Suenborg og her i losemente (17). Hand hafde Welforneme Hr. Bischops Recomendation og

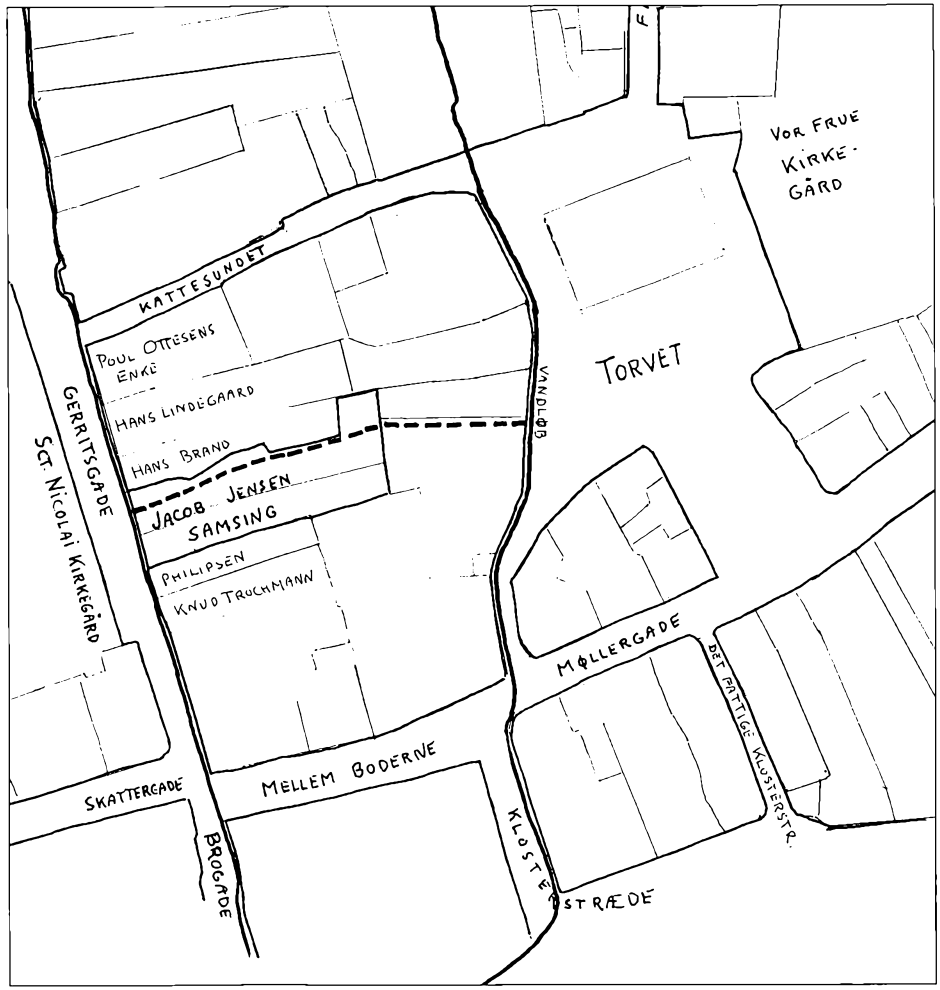

Jacob Jensen Samsings nabolag ca. 1708. Kortet er udarbejdet på grundlag af matrikelkort af ca. 1867. Navnene, såvel på gader som på grundejere, er fra Jacobs tid. Springsbækken blev i sit løb langs Gåsestræde »tappet« et par steder. Først ledtes vand ad to åbne render ned langs Gerritsgade, hvor det forsynede ejendommene med mere eller mindre drikkeligt vand. Lidt længere fremme ledtes en rende ned gennem nuv. Wiggers gård, hvor den i senere tider har forsynet klædefabrikken med vand til farveriet og ved et vandhjul leveret kraft til nogle maskiner. Derfra løb renden langs Torvets sydside, ad Torvestræde og Klosterstræde, bag om Klosterkirken til stranden. Fra Torvet er åbenbart ledt en rende til og igennem Jacobs have og gård, hvorfra vandet må være flydt ud i renden i Gerritsgade.

Høy Edle Hr. Stiftamtmand Baron von Wittenfelds Bestalding på Dansche Læse Schrife och Regnescolle at holde alene her i Byen, hand spiser her og Nyder Camer og Seng... d. 12. nov. holt schollem. op at spise (her) och blef saa I sit leyede huss at sofue, Hand betalte paa Losemente penge – 4 mk. – ... D. 14. October begynte hand først at holde scholle. Jens Henrich war alene hans Discipel den Uge til Ende. ...1691 d. 29. ocht. betalte jeg scholemesteren Jens Henrich Samsings Samblede schollegang til afvigte d. 20. July udi Penge 7½ mk. en Regnebog 2 Mk.«

Det er det sidste, vi hører om Jens Henrich. Han er måske død? Det kan ikke dokumenteres; men han havde været noget syg det sidste år, og Jacob noterer allerede 1689: »8. oct. kom jeg i bytte og handling med Edvar Rasmussen i Hesselager. Han bekom af mig lille Jens Henrichs brun bliset Hest, hand gaf mig igien en Rød Stud 4 aar gl. – Hesten bekom jeg af Jep N. i Aasum ved Odense«. Et pudsigt udslag af Jacobs regnskabsmani – eller måske bare samlerglæde – ses, da han ofrer en side på en opregning af af:

»1684 Mine Sølff Knap antegnet 1. Min Kiole med de største Knape derudi 9 Dysin och 2 smaa Knape .... 2. I Buxerne til same Kiole Er – 2 Dysin – 5 Knap...« osv. i alt 24 dusin 7 knapper, samt »et pahr Guld schiorte Knap«.

En anden side fyldes med alt det sølv, han har leveret til diverse guldsmede for at få det bearbejdet til knapper, spænder, bægre, skeer, alt gjort nøje op i lod og qvint, både ved aflevering og modtagelse. Men ikke et ord om den lille sølvbrødæske, som han i 1696 forærede til St. Nicolai Kirke. Den findes der endnu, hvorimod en sølvvinflaske fra samme tid, ligeledes skænket af Jacob Samsing, senere omgjort til en kande, ikke kan efterspores.

Ved hans død 8. maj 1709 efterlod hans sig jo ikke livsarvinger, så enken måtte dele med hans søskende. Det halve til enken, resten til 2 brødre og 2 søstre. Den ene søsterpart måtte deles mellem Marens 4 døtre, da hun selv var død forinden. Hele boet incl. ejendommen blev gjort op til 592 Rdr., efter at al gæld var trukket fra. Skiftet, som fylder 19 sider i skifteprotokollen, beskriver bl.a. ejendommen i Gerritsgade 6-8: »10 fag huus = 2 Lofft høyt. Porten med Ind kørsel 2 fag huus 2 Lofft høyt, Men det øferste Lofft tilhører ofer samme Port Rom Naboen Hans Brand effter hans Skødes formelding, et huus i gaarden fra gadehuuset bestaaendes af = 11 fag og 2 Loft høyt med Vinduer og Udsigt til Naboen Jørg. Philipsens iboende gaard; Item et tværhuus som er ved udgangen til Haugen bestaaende af 9 fag huus it Lofft høyt, Nog et Udskud til Staldhuset fem fag ind i gaarden, samt med tilliggende Hauge, som strecher sig øster fra Jørgen Phillipsens Hauge, og i Vesten til Hans Brand skoemager, og til enden ved Sl Hr. Jespers Haugegierde, som er i Norden, med løbende Vand (19) og kommer Igiennem gaarden, samt med et jndsat Tresuur (18), som er Billedhugger Arbied staaende i dend Sl. Mands Stue i Forstuen ud imoed Poerten... Taxeret for Penge Trej Hundrede og tj Slettedaler er Rixdr. = 206 Rdr. 4 Mk.« Grund- og bygningstaxten af 1682 var 88 rdl. »Der aff Er sat i grund schatten thuende Termiⁿer at udgiffue aarligen Effter Rode sedell – 3 mk. 5 sk.« 26. aug 1709 sælger arvingerne gården ved auktion til Rasmus Christensen Bager.

Noter

1. Foruden fra Jacob Samsings egen regnskabsbog er oplysninger hentet fra:
   H. Hjort-Nielsen: Danske Procuratorer 1660-1869.
   Joachim Begtrup: Beskrivelse af Svendborg Kjøbstæd, 1823.
   Johannes Olsen: Svendborg Bys Historie, 1919.
   Utrykte kilder:
   Svendborg byfogeds skifte-, skøde- og panteprotokoller.
   Kirkebog for Sct. Nicolai sogn.
3. og Smaalandske Registre 1684 nr. 7 (kopi), alle i Landsarkivet for Fyn, Odense.
2. Selvfølgelig foretrak man matroser, derfor blev denne forpligtelse pålagt havnebyer; men var der ingen matroser hjemme, nå ja, flåden havde jo også brug for arbejdsfolk.
4. Mikkels- eller Sct. Michaels dag: 29. september var i gammel tid både skiftedag og flyttedag.
5. Hattemagerne i Svendborg var for få til at have deres eget laug; i stedet var de tilsluttet afdelingen i Nyborg, hvis »Bøsse« = pengekasse, og »Lade« = arkivkiste man måtte bidrage til, f.eks. når en lærling skulle godkendes eller en svend aflægge sin svendeprøve.
6. Datum ut supra = ovennævnte dato og sted (her: årstal).
7. Consumption = told, afgift af alt hvad der førtes ind i byen, kopskat = pålignet skat, der betales

af alle med lige meget pr. »kop« = pr. hoved.

8. Der fandtes ikke mange uddannede læger, måske kun en eller to på Fyn; i stedet måtte folk søge hjælp hos enkelte personer, der havde lært et speciale, »feltskær« = militær»læge«, som i et vist omfang kunne amputere, »bartskær«, egentlig skægskærer = barber, men han kunne som regel bruge sin kniv også til mindre operationer, åreladning, punktering af bylder m.m., »broksnideren« havde ligeledes sit speciale: at operere for brok – og ellers måtte man ty til »kloge« koner og -mænd.
9. Grønsaltet = letsaltet.
10. Fileklo: i en sådan spænder man en sav, der skal files.
11. 7. dennes.
12. Strandridder = overordnet toldkontrollør. Cornet = militær titel.
13. 1 pund er her 1 skippund = 20 lispund = ca. 160 kg. Ved Lüneburg findes store saltminer, hvorfra Danmark siden middelalderen har importeret store mængder af salt.
14. Et vigtigt led i garvning af læder er barkningen: huderne lægges i vand sammen med egebark, hvoraf der udtrækkes garvesyre.
15. 3. søndag efter helligtrekonger.
16. Reguladetri = forholdsregning. Prent = trykt tekst.
17. Losemente = logi.
18. Tressuur: sml. engelsk: treasure = »klenodie« kunstværk. 1 rigsdaler = 6 mark à 16 skilling; 1 sletdaler = 4 mark.
19. Fig. 10.

»Så – til søs!«

Svendborg-skibet »Johanna Dorothea Quist«s havari i Kanalen 1801

1801
8. November:
Klart Skib, færdiglastet, afventer gunstig Vind.

19. November:
Vinden S.Ø. gik under Sejl, maatte kaste Anker i Blexum(?) (1) formedelst Modvind.

30. November:
Vinden S.Ø. meget skiønt Veir, gik under Sejl.

Kl. 1 slet: gav Havlodsen Orlov. Kl. 5: blæser meget stærkt S.Ø. Kl. 8 Aften: hæftig og stærk Orkan, søgte at bjærge Topsejlene, men var nødsaget til at kappe dem.

1. December:
Kl. 4 slet Morgen: meget hæftig Vind af N.V.

4. December:
maadeligt Veir, satte Topsejlene igien.

Kl. 6 Eftermiddag: meget stærk Vind S.V. Kl. 11 Aften: trak Storsejlet ind, fører nu kun Mesan Sejl og Storm Driver. Adskillige stærke Brændinger styrtede over os.

8. December:
Stærk Blæst S. Om Eftermiddagen reiste sig en stærk Brænding, som rev Klyveren af og tog den med.

9. December:
Klyveren erstattet, maalt Positionen til 51 Grader 47 Min. Bredde. 20 Grader 24 Min. Længde. Stærk Storm V. nær den hollandske Kyst, satte fleere Sejl for at prøve at holde Afstand fra Kysten.

10. December:
Uformindsket Storm. Mesansejlet søndereven af Vinden. Satte flere Sejl for at holde os klar af den hollandske Kyst.

11. December:
Stormen aftaget, ved Middag 52 Grader 43 Min. Bredde 20 Grader 10 Min. Længde, sat nyt Sejl på Mesanmasten.

12. December:
Stormen vedvarer, Kl. 10 Form. rev Brændingen Fokken i Laser, vi maatte kappe Resterne og sætte en ny Fok, for at holde os fri af Kysten, vi befandt os ongefær tre tyske Miil fra Kysten.

16. December:
Stormen vedvarer.

17. December:
Stormen aftager noget. Vinden gik til N.N.V. Landkending: Dynkirken i S.Ø. til Ø. Middagsposition: 51° 3 Min. Bredde. Eftermiddag: Vinden gik til N.N.Ø. Alle Sejl sat.

20. December:
Vinden V.S.V. Kl. 8 skimtes Portland i N.Ø. til Ø. Afstand ongefær fire tyske Mil.

Kl. 9 Form.: Vinden tiltager. Kl. 2 Eftm.: Fokken sønderrevet, maatte udskiftes. Skibet er læk og tager meget Vand ind.

22. December:
Godt Veir, Vinden Ø.N.Ø. alle Sejl sat. Ved Middag ses Portland i N.Ø. til Ø. omtrent 5 tyske Mils Afstand.

Kl. 4: Cap Start omtrent 5 Mil i N.N.V. Kl. 5: stærkt tiltagende Vind fra S. Ved Midnat saas Cap Start i N.Ø. til N. 1½ Mils Afstand, Skibet tager meget Vand ind.

23. December:
Vinden i S.V. – V.S.V. tiltager, bliver meget hæftig.

25. December:
Formelig Orkan, vi »indreever« Storsejlet i fire Seisinger, Fokken i 2.

Kl. 7 Aften: Store Stags Sejl flænset af Storm og Hagl, hvorpaa vi satte Mesansejlet og Fokken, maa ustandselig pumpe.

27. December:
Kl. 7 slet: Dongenes Fyrtaarn i N.Ø. Ongefær ½ tysk Mil borte. Fandt det nødvendigt at søge til en af de nær-

meste Havne. Men Lavvande gør det umuligt at gaa ind i Dover Havn; derfor søgte vi til Ramsgate, blev hjulpet og bugseret af Mandskabet på en engelsk Lægter (Pram).

28. December:
Søforklaring i Ramsgate.

Sagkyndige vil nok straks erkende, at disse udpluk ikke er taget direkte fra en logbog. Alligevel er det indholdet af en sådan, oversat nogle gange: fra dansk til engelsk – speciel retsjargon med mange omsvøb – derfra til spansk og siden, af en kejserlig tysk »Translateur« i Hamburg, til en slags dansk, som, skønt skrevet med en overordentlig nydelig gotisk kalligrafi, er noget besværlig at gengive på nutidigt forståeligt dansk.

Det var den gode Svendborg-skude »Johanne Dorothea Quist« fra Svendborg af »ongefær halvfjerdsindstyve Læster«, ejet af købmand Quist, Gjerritsgade nr. 29 (2) og ført af Kaptajn Jens Christian Riise (3), som var udsat for denne dramatiske medfart på en rejse fra Bremerhafen til Malaga med stykgods.

Efter at have søgt nødhavn i Ramsgate og kontaktet de derværende myndigheder måtte man møde til søforklaring. Nogle vurderingsmænd blev udpeget og gav en udførlig erklæring over den lidte skade og en taksering af, hvad det ville koste at udbedre den. Skibet blev forhalet til et bol-

Jens Chr. Riise i familiens skød, ca. 1812.

Baghuse til Gerritsgade 27, 29 og 31. (Foto: Hugo Matthiessen, 1916).

værk ved et pakhus, hvor ladningen blev opbevaret, mens haveriet blev afbødet, og søretten forsøgte at placere det økonomiske ansvar.

Udgifterne ved havariet opregnes i 33 punkter og andrager £ 693 2 sh. 10 d., heri medregnet mandskabets løn og forplejning i 73 dage – samt skibets lodsning »ud af Havnen og ind i Søe«, og regnskabet er dateret 10. marts 1802.

Så går rejsen videre til Malaga med den del af lasten, der ikke havde taget skade ved havariet.

I Malaga føres en ny søretssag, som især diskuterer, hvor meget af den lidte skade der kan henregnes til »Havari Grosse«: hvad kaptajn og mandskab havde kappet og ladet gå over bord for at redde skuden – og ladningen – fra forlis, samt omkostninger ved ladningens behandling i Ramsgate, og hvilken del af udgifterne, der måtte regnes for henhørende til »Havari ordinaire«.

Det er Don Andreas af Alvelda, den spanske konges bestaltede embedsskriver for det Kongelige Søe- og Lands Consulat i Malaga, der kund- og bekendtgør Overappellations Tribunets bekræftelse af hans konklusioner: Hvad der kan henføres under Havari Grosse må betales af alle parter i fællesskab: skibets ejer, reder (repræsenteret ved kaptajnen), og ladningens indehavere, som er nogle handelshuse i Malaga, mens udgifterne ved skibets reparation efter havariet er »forladerne« uvedkommende og må klares på kaptajns og reders ansvar. Det understreges, at kaptajnens og mandskabets dispositioner ikke giver anledning til kritik.

Ca. halvdelen af udfgiftsposterne, an-

dragende ca. en trediedel af beløbet, regnes til Havari Grosse. Der gives en oversigt over ladningen, som alene bestod af lærred, 1710 pakker, hvoraf otte var sendt til London som beskadigede, og adskillige pakker bragt åbnede tilbage til skibet efter undersøgelse, da »der ikke findes Pakkere i Ramsgate eller Omegnen«.

Værdien af de reddede varer opgøres til 1.329.035 Kobberrealer (100 realer = 1 pund sterling). Opgørelsen er dateret i Malaga den 7. februar 1803. Da var både skib og kaptajn forlængst uden for den spanske rets rækkevidde, men Don Andreas af Alveldas resolution fulgte efter dem hjem til Svendborg, efter først at have været udsat for oversættelsen til »dansk« i Hamburg. Købmand Qvists reaktion på »dommen« kendes ikke, men han bevarede dokumentet, og andre efter ham, indtil det endte i Svendborg og Omegns Museums arkiv, hvor det kunne have ligget ubemærket endnu i årevis, hvis ikke to omstændigheder havde kastet et lys af interesse over det: For det første det faktum, at kaptajn Riises oldebarn (med et vist antal tip'er) (4) var kommet til at registrere det i arkivet, og for det andet den højst ejendommelige slags dansk, som det var blevet iklædt af »Franz Joseph Heinrich Berard, den Rette Licentiat, Kayserlige eedtagen og offentlige Notar og Translateur« i Hamburg, som daterer sin oversættelse 25. april 1803, og forsikrer, at den »med dens samme spaniske foranfæstede Original fra Ord til Ord og efter den strængeste Sind ere ligelydendes«.

Den kejserlige translatør ved godt, hvad der hører sig til af sproglige krummelurer og titulatur i officielle skrivelser og indretter sit sprog derefter. En enkelt gang kommer han (eller er det Don Andreas?) let om ved det: »Beretningens Erstattelse under Iagttagelse tilbørlig Titels og skyldige Courtoisie«. – Men ellers får det hele den obligate »omsvøbsservice«, som det vil ses af de følgende prøver på hans dansk: »Jeg, Don Andreas af Alvilda, offentlige af Hands Kongelige Mayestætt vores Naadigste Herre over alle Høystderes Gaarde Riiger og Herskaber bestallter Amtsskriver for det Kongelige Søe og Landers Consulat denne Stad, og dennes tilhørende Kierkesprængsel, saavelsom og for dets Overappellations Tribune, kund- og bekientgiører den samme hermed, At ved Tinggaarden (paa Ting = Stedet) foranførte Consulat var alle Rettens Forhandlinger bleven paadragen angaaendes Haveriet som det danske Skib, navnlig Johanna Dorthea Quist, som af Skibs=Capitainen Jens Chri-

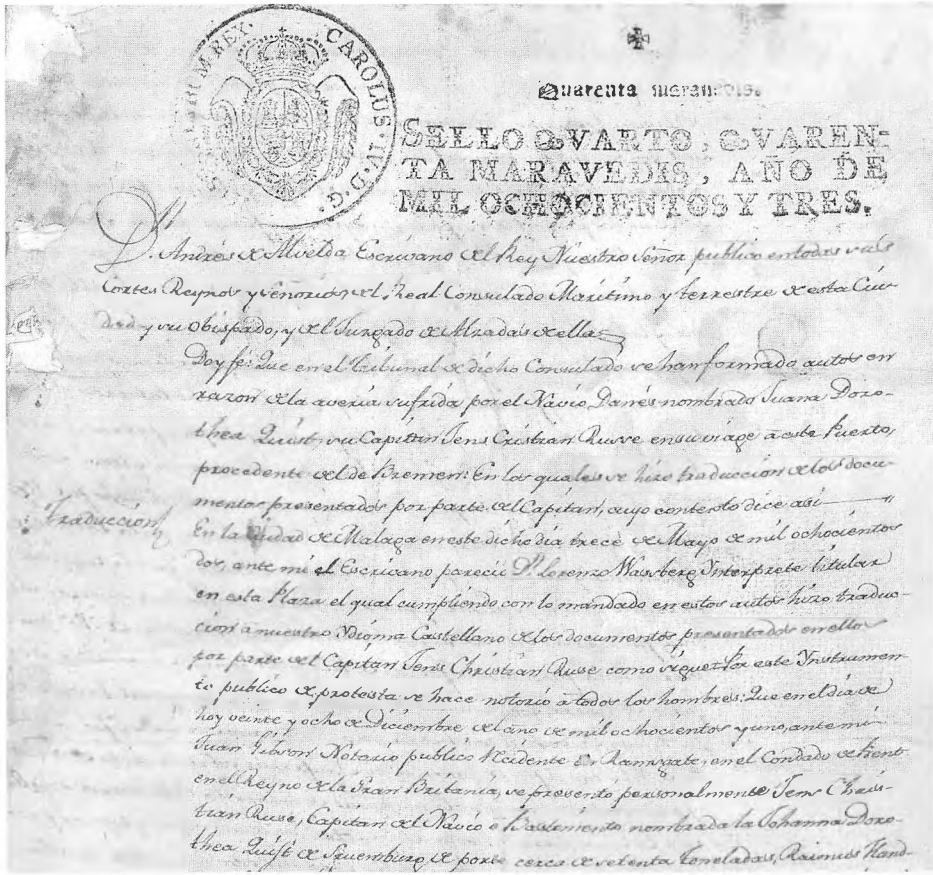
Quarenta maravedis
SELLO QVARTO, QVARENTA MARAVEDIS, AÑO DE MIL OCHOCIENTOS Y TRES.

Det kgl. spanske taxtstempel over en del af regnskabet for importørernes forpligtelser.

stian Riise bleven ført paa sin Reise ud af dens Bremer Haven, hertil havde lidt, At til den anden, var Documentets Oversættelse forfærdiget og afsiddes fra Captitainen er bleven indbragt og dens Indhold paa følgende Maade lyder: I Staden Malaga på nærværende Dag den Trettendes i Maaned May og i Aaret Een tusinde Aatte Hundrede og Toe, mødte Amtsskriver Herr Lorens Wafsberg Tituleret fortolker på nærværende Pladser for mig, hvilken i Overeenslighed med denne Paadrag som ham er vorden nærverende Acter at oversætte i vores Spanske Sprog ligesom af disse Documenter ere gjorte og til Fuldstændighed for de første afsides af Skibs=-Capitainen Jens Christian Riise er blevet vedbragt og lyder saaledes:

– Vandet som havde indsneeget sig i Skibet, havde nu formedelst Skibets Stampelse overmaade formæret sig. Paa den næst tree og tyvende Dag var Vinden gaaet om til Sydvest og, strax derpå, gaaet om til Vest Sydvest, havde derved og en mærkelig hæftiges Storm, som uopholdelig holdte ved indtil den fem og tyvende Dag oftberørte Maaned, da denne samme Vind havde forvexlet sig udi et formelige Urkand, de altsaa desformedelst havde været tvunget til at giøre Bieleger og indreeven dets store Seyl og i fire Seisinger (5), Foks Seylet derimod i tvende. Om selvsamme Aften Klokken syv slætt blev dets store Stag-Seyl formedelst en stærk hævtige Storm og Hagel-Væir revet i Stykker, dets store Seyl ikke mere beskadiget end oprevet, herpaa satte de altsaa dets Besans (6)-Seyl saavel, som og Focks-Seylet og som just til denne Tid i stormende Væir var øvet og bruglig for ikke at see Skibet heromdrive efter Vindens Behag og Vilkiør og tillige søgte de at forebygge at Skibet ikke blev gandske fyllet med Vand indtil den syv og tyvende Dag og i samme Maaned da de om Morgenen Klokken syv slætt befand dem for Fyr-Taarnet eller dets Lygte fra Dongenes (7) som laae fra dem i Nordost ongefær et tydsk fierding Miil; og nu da Skibets Folk havde befundet sig i saadant et stor Nød i det at Skibet havde indtrækket saa meget Vand og deres Seyler befandtes i et gandske ubrugbarlig Stand havde holdt det for det allertienligste og bedstes Middel af fragte efter og betiene sig af det bemeldte det gode skinnende Lysets Biestand som bud sig an hos dem at ville bringe Skibet hen til i een af de nærmeste Havne, hvilket efter ald Undersøgelse ikke havde kundet lade sig fare formedelst at Indgangen i Havne for Dover, var saa nedelig af Søe og Mangel af Vand saa havde de ladet dem henbringe til Havne fra Ramsgate...

... Alle og enhvær som det nærværende Instrument maatte blive foreviist, sænder vi eedesunderskrævne Vilhelm Ansell, Jacob Stock, Thomas Blackburn og Johann Gibson, vi ere alle i Ramsgate i Grævskabet Kent udi Kongeriget Storbritanien boesatte og vi ere de Personer som af Hands Høyvelbaarenhed Herr Vilhelm Pitt, Commandant over det faste Slott til Dover samt Overpaaseerer og Dommere i høyeste Retter, som er bleven oprettet og inden for dets Grændser at byde og befale efter vores Love i forhold med dets høystprinseliges Over Rett og deres Medlæmmere visse Rættigheder og Gevaldter at bringe til Udøvelser og hvilke i Kraft af een Acte fra vores Parlement, de og i sex og tyve Aar i hans Mayestætts Regiæring den høysalige Konge, Herre Georg den Anden ere oprættede, og os tildeelte om vores Love og Befalinger at anvende paa de Personer, hvilke som maatte blive befundne at have stiaalet Godser fra strandet Skiber eller og paa slige Maader havde forbiærget noget eller i andre Deele gjort sig fordægtig, herimod og andre Folk af Aarsag, som i denne Tilfælde vare indrægtig at hielpe, at føre enten at være vælt eller benævnt, vores hilsen.

Da det Skib eller Fahrtøy benævnt Johanna Dorothea Quist og ført af Capitain Jens Christian Riise, paa den Tid da samme på Reisen fra Bremen til Malaga med Stykgodse beladt, befandtes sig paa den syv og tyvende Dag i indeværende Maaned December, var just gaaers dato paa Høyen for Dongenes meget hævtigen Storm udaf den Vest-Syd-Vest Kandt indstaaet ved hvilken Leylighed nogen Seyler – var opsplittet og nogle var af Vinder i sønderreven og haver besagte Koffardie-Skib seet sig i saadanne Nødvændigheder at de var tvungen til i et Haven at indløbe, udaf hvilken beklemte Lage det var bleven udtrokken, og der formedelst Søe- og Kiændelser og Biestanden af nogle Matroser som hørte hiem i Dover, og sig den samme Skib havde nærmet sig i et Baad eller saakaldede Ligter haver staaet Skibet bie sikker og velbeholdet i den Haven fra Ramsgate gelodset herbragt vorden, og de sig nu imellem den besagte Capitain og de først omtalte engelske Søefolk over Belønningen hvilke disse for den Tieneste som de haver beviist at indeholde forlangte nogle Mishælligheder vare indstanden, hvilke dem haver underkastet vores Tiltale, hermed

bliver altsaa alle og eenhvær Kund og bekiændtgjort, det, efterat saavel den besagte Capitain saavelsom og adskiællige af dets Skibsfolk som erkiænnede for os og bliver de samme efter Betragtning Naturen og Umstændigheder deres Tienstgiørelse, (over samme vi imidlertid af en anden forfaringsviis havde indtrækket os nærmere Kundskaber) efter spurgt forhørt og fornommen haver, vi altsaa ved den nærværende givne Beskeed forordner og taler derhen:

At besagte Capitain oftomtalte Søefolk, Matroser eller Loodser den Summa af een og tredive Pund Sterlinge udbetale eller treffe den Anstalt at disse samme bliver dem udbetalt hvilken Summa af den samme skulle ansees som et heelt Belønning for alle deres derved beviiste Tieneste af dem skulle antages og annammes.

Givet under vores samtlige Underskrivter på Dagen den aatte og tyvende i December Maaned og Aaret Eet tusinde aatte hundrede og een.

Underskrevet i Nærværelse af
Johann Daniel, Jacob Stook,
Thomas Blackburn, Vilhelm Ansell,
Johan Gipson
Ramsgate.

... Alle og eenhvær bliver i Kraft nærværendes Instrument til Vitterlighed bekiændtgiordt at i Dag den fierde Dag i Janvarii Maaned og i Aaret Eet Tusinde aatte hundrede og toe for mig Johann Gibson offentlig i Staden Ramsgate af Grævskabet Kent udi Kongeriget Storbritanien boendes Notarous de Herrer Nathaniel Austen Kiøbmand, Johann Nethersell Coefardie = Skibscapitain, og Johann Friend Kalfarteermester, samtlige Boesiddere i omtalte Ramsgate og er mig me-

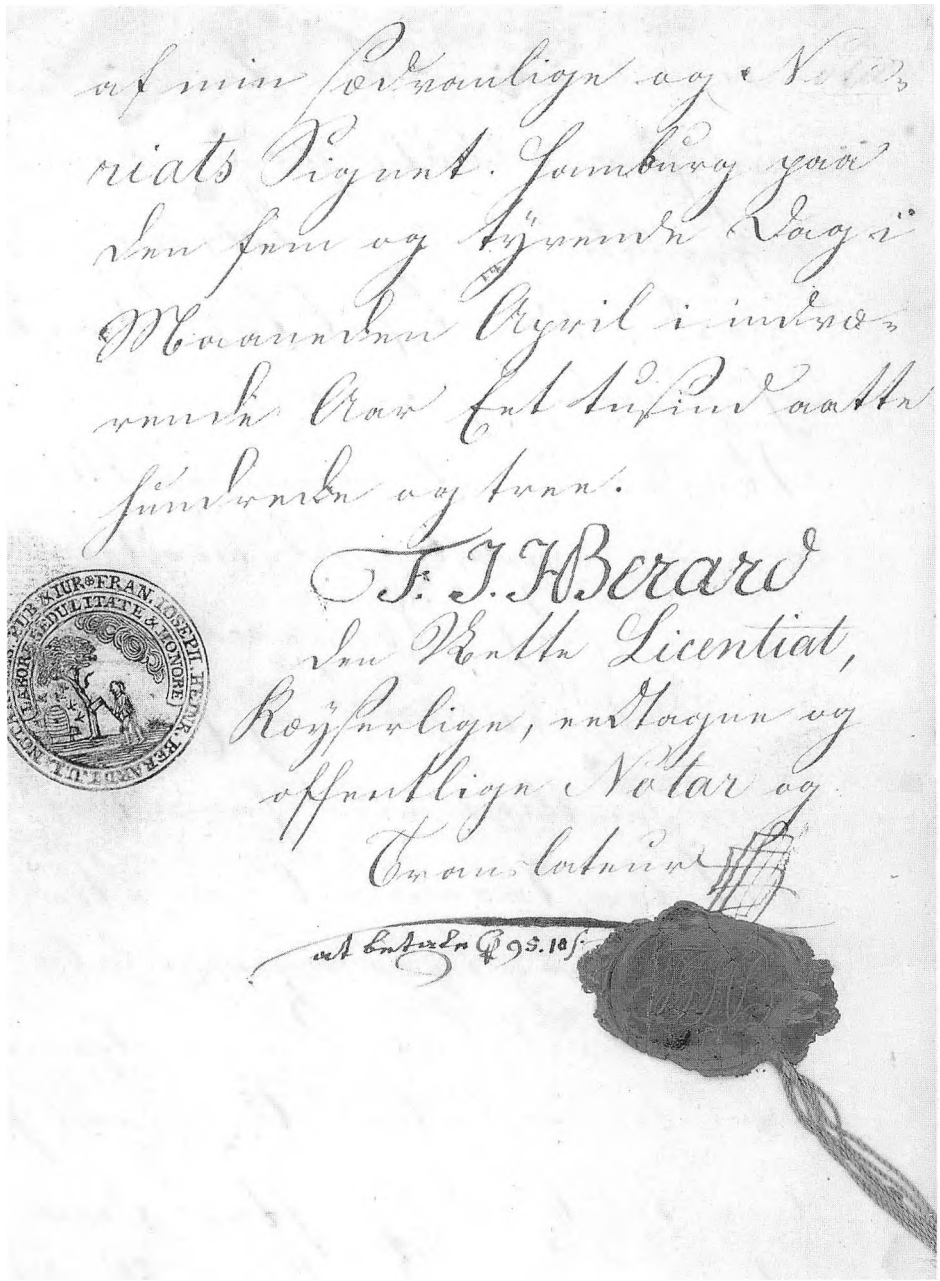

Den Kæyserlige Translateurs afslutning og underskrift.

get vel bekiændt og hvilke man kand sætte ald Troeværdighed til haver forsikkret mig paa Troe og Sandhed og erklærede, at paa Jens Christian Riise, Capitain af Skibet eller Fartøyet navnlig Johanne Dorothea Quist hans Ansøgning hvilken der Tid i Havnen fra Ramsgate laae for Anker og var bestemt til Malaga, og da disse Exponenter havde begivet dem hen paa Bord af bemeldte Fartøy paa samme bemeldte Dag, og vare altsaa ved nærværende Tilstand og Bekaffenhed udi hvilken sig samme bemeldte Dag, og vare altsaa ved nærværende Tilstand og Beskaffenhed udi hvilken sig samme bemeldte Fartøy med alt det dertil hørende Ting og dets Takellager befandten, rettmæsig undersøgt taget i Øyesyn, og havde befunden, at dens samme Rum var meget beskædiget adskiællige Bolter og Spægere var sprungen i Tu, og at dets Værg selv var uddreven af Naden hvilket fordrede aldting, at besagte Rum i dets samme heele Udævning saavel som og paa begge Sidder af Skibet i de øverste Værker af Bagskibet maatte til et Forskib og til dens Kanal ved Vandets Afløb blive kalfateret, at een af Træerne eller Biælker for Ankeret og det store Raae med samt det Styer vare brækket i tu, den store Kanal saasom og ligeledes var det store Baad beskædiget, een stor Seyl, en Klyver, en Fok og dets Bramseyl opreevet, afskaaren og forloren, et Besansseyl, et stor Seyl, et Fokseyl og dets Klyver vare opsplittet, alle disse Ting fordrede et Forandring, Udbedrelse og Istandsættelse der paa Stedet, at de og flere og adskillige løbende Tougværker og Takelage afkappede som ikke vare for Haanden og at efter dens samme upartiske Dom de forhen omtalte Tabs, Mangel og Beskadiigelser maatte skulle blive igien ersættet og anskaffet, for at sætte Fartøyet i sit for den Tid værenden Tilstand og tillige til hans Reises Fortsættelse maatte giøres brugeligt og dueligt, at de derfore opløvne Omkostninger ligeledes efter dens sammes Forhold og Meening kunde vel beløbe sig til denne Summa af toe hundrede Pund og fiire Skilling Sterling efter den ongefærs Taxering havde vel kunde beløbet sig og i Længden af dettes Besigtigelses Document findes nedskrevet.

Til ydermeere Bekræftelse af dette havde forhen omtalte Exponenter hvær sin Navn neden paa dette offentlige Document indsluttet med min egen Haands Underskrift og sædvanlige Signett på mit Amts Vegne hosdrykket.

Underskrevet:
Nathaniel Austen
Johann Nethersell
Johann Friend

Ongefære Taxering:

Den Kalfateerer Mester og den Mester Schmidt	Lstr 105 = 15 S
Den Mester Degelgiører	86 = 19
Den Reebslager Mester	7 = 10
Summa	Lstr 200 = 4 S

Underskrevet:
Nathan Austen
Johann Nethersell
Johann Friend
Johann Gibson (LS) offentlig Notar

Noter

1. Blexum hedder i den spanske version Blæxen – kan nogen identificere stedet?
2. Christian Quist, 1749-1817, gift med Birgitte Cathrine Bech, 1752-1835. Han var søn af købmand Peder Hansen Quist, Svendborg, f. 1711; skipper og købmand, ejede – på skift – flere gårde i Gerritsgade; i 1801 boede han i nr. 29, senere i nr. 40, som sønnen Ludvig overtog efter ham. Chr. Quist anlagde et skibsværft ved Skatterport og byggede indtil 1803 12 skibe, heriblandt antagelig til sig selv »Johanne Dorothea Quist«. Da han ikke havde assureret, led han stort tab ved havariet.
3. Jens Christian Riise, 1773-1814, født på Ærø, gift med Margrethe Elisabeth Krabbe. Han var søn af Albert Isachsen Riise, købmand på Ærø. J. Chr. Riise druknede ved skibsforlis ved Norges kyst, efterlod sig enken og deres 4-årige søn Albert Heinrich Riise, senere A. H. Riise, apoteker på Sct. Thomas.
4. Birgit Bremer.
5. Seisinger: fladflettet tovværk.
6. Mesan kan faktisk på ældre dansk hedde Besan.
7. Dongenes: Dungeness på Englands østkyst ca. 35 km SV for Dover.

Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum

Bind 1:
Henrik M. Jansen og Otto Jonasen:
Fattiggården.
Træk af fattigforsorgens historie i Svendborg.
72 sider, 1996.

Bind 2:
Otto Jonasen:
Pjentemølleren og hans dagbog.
128 sider, 1992.

Bind 3:
Henrik M. Jansen m.fl.:
Svendborgmødet 1978.
Naturhistorisk-Arkæologisk Gruppe, Dansk ICOM.
162 sider, 1979. **udsolgt**

Bind 4:
Henrik M. Jansen:
Kriminalitet og Politi i 200 år på Sydfyn.
60 sider, 1979.

Bind 5:
Otto Jonasen:
Gamle Huse i Assens, 1981. **udsolgt**

Bind 6:
F. Holm-Petersen:
Ivar Tidemand Rohde.
Tegneren og marinemaleren fra Langeland 1871-1914.
40 sider, 1982. **udsolgt**

Bind 7:
Henrik M. Jansen:
Det gamle Svendborg i fotos 1865-1900.
96 sider, 1983. **udsolgt**

Bind 8:
Otto Jonasen:
Gamle Huse i Svendborg
– Jævnføringsregister over ejendomsnumre samt grundejerfortegnelse for Svendborg Købstads Bygrund 1682-1867.
120 sider, 1983.

Bind 9:
Henrik M. Jansen:
Fyn i Illustreret Tidende 1859-1869.
60 sider, 1983, nyt oplag 1984.

Bind 10:
Henrik Gram og Søren Gottfred Petersen:
Bjørnemosegård
– En bygningshistorisk undersøgelse.
42 sider, 1985. **udsolgt**

Bind 11:
Henrik M. Jansen:
På besøg i Historien – Fyn.
131 sider, 1984.
Ny revideret udgave bind 35. **udsolgt**

Bind 12:
Under udarbejdelse

Bind 13:
Otto Jonasen:
Købstadliv i enevældens barndom.
Svendborgsidst på 1600-tallet.
96 sider, 1985.

Bind 14:
Morten Hahn-Pedersen:
Søfartssamlingerne i Troense og den sydfynske søfart. 36 sider, 1985.

Bind 15:
Walter Christmas:
Peder Most, med introduktion af Henrik M. Jansen.
198 sider, 1985. Fotooptryk af original udgave fra 1901. **udsolgt**

Bind 16:
Henrik M. Jansen:
Svendborg Maj 1945. 60 sider, 1985.

Bind 17:
Morten Hahn-Pedersen:
Jacobsens Plads. 24 sider, 1985.

Bind 18:
Morten Hahn-Pedersen, Erik Kromann, Ole Mortensøn og Anders Rehde Nielsen:
Det Sydfynske Øhav
– en maritim introduktion.
36 sider, 1986. **udsolgt**

Bind 19:
Morten Hahn-Pedersen,
Erik Kromann, Ole Mortensøn
Anders Rehde Nielsen:
Kurs Inselmeer Südfünen.
36 sider, 1986.

Bind 20:
Henrik M. Jansen og Per O. Thomsen:
Fortidsminder i Svendborg kommune.
32 sider, 1986.

Bind 21:
Henrik M. Jansen:
Elvira Madigan & Sixten Sparre
– som samtiden opfattede dem.
2. reviderede og øgede udgave.
84 sider, 1989.

Bind 22:
Morten Hahn-Pedersen:
Die Seefahrtsammlungen in Troense.
36 sider, 1987.

Bind 23:
Erik Møller Nielsen:
Sejl- og sejlskibtyper.
16 sider, 1990 + plakat.

Bind 24:
Morten Hahn-Pedersen,
Erik Kromann, Ole Mortensøn og
Anders Rehde Nielsen:
Etelä-Fynin saaristomeri esittäytyy.
36 sider, 1987.

Bind 25:
Benno Blæsild:
V. C. Frederiksens Grønlandssamling
Sisimiut-Svendborg tur/retur.
36 sider, 1988.

Bind 26:
Benno Blæsild:
Kapornip katersai Kalaallit Nunaaneersut.
Sisimiut-Svendborg uterlugulu.
36 sider, 1988

Bind 27:
Henning Thalund:
Fynske kirkeskibe.
124 sider, 1989. **udsolgt**

Bind 28:
Otto Jonasen:
Drejø – Øen midt i verden.
144 sider, 1989.

Bind 29:
Benno Blæsild, M. Hahn-Pedersen,
K. Hornbeck, E. Kromann,
Ole Mortensøn og A. Rehde-Nielsen:
Kurs Inselmeer Fünen.
48 sider, 1991.

Bind 30:
Henrik M. Jansen:
Træskomaleren
– et fynsk kalkmaleriværksted.
48 sider, 1991.

Bind 31:
Anders Poulsen (red.):
Det skete
– Modstandsbevægelsen på
Skårup Statsseminarium.
112 sider, 1992.

Bind 32:
Per O. Thomsen, Benno Blæsild,
Nis Hardt, Karsten Kjer Michaelsen:
Lundeborg
– en handelsplads fra jernalderen.
120 sider, 1993.

Bind 33:
Benno Blæsild og Helle Blæsild:
Marinemaleren J.E.C. Rasmussen.
108 sider, 1993.

Bind 34:
Henning Thalund:
I kuling og magsvejr.
70 sider, 1994.

Bind 35:
Henrik M. Jansen:
Her blev Danmark til!
180 sider, 1995.

Bind 36:
Henning Thalund:
»... for Prydelse af Forskibet«.
15 sider, 1996.

Bind 36-T:
Henning Thalund:
»... zum Zierath des Vorschiffes«.
15 sider, 1996

Bind 38:
Henrik M. Jansen:
»Viking«. 36 sider, 1997.

Bind 39:
Henrik M. Jansen:
Hugo Matthiessens Svendborg og
Troense 1916.
137 sider, 1997.

Bind 40:
Henrik M. Jansen, red.:
Dronningens og Øfolkets Dragter.
78 sider, 1998.

Bind 41:
Henrik M. Jansen:
Hugo Matthiessens Marstal og
Ærøskøbing 1921.
112 sider, 1998.

Støt museets virke ved at blive medlem

Medlemmerne modtager vederlagsfrit museets store illustrerede årbog. Desuden tilbydes medlemmerne museets publikationer med arkæologiske og historiske emner til favørpris – 10% rabat.

Foreningens medlemmer har gratis adgang til museets udstillinger og har mulighed for at deltage i museets særlige foreningsarrangementer.

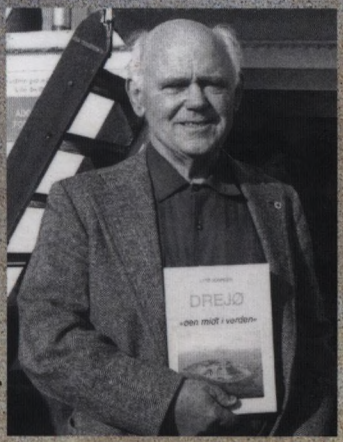

ISSN 0106-2220
ISBN 87-87769 55 7